

ПІВНІЧНЕ САЙВО

АЛЬМАНАХ

V

СЛАВУТА

1971

МЕЦЕНАТИ "ПІВНІЧНОГО СЯИВА"

Василь Сорохан, Ту Гілс, Альберта
Василь і Наталка Духнії, Едмонтон
В. й Д. Ванд, Торонто
Орест, Євгенія та Галина Віндки, Едмонтон
Відділ Союзу Українок Канади, Едмонтон
Літературно-мистецький Клуб в Едмонтоні
Bloor Travel Agency, 1190 Bloor St. W., Toronto, Ont.
Custom Construction Company Ltd., Edmonton

ПАТРОНИ

Д-р В. Байрак, Едмонтон
Д-р В. Павлюк, Едмонтон
Василь і Марія Микитови, Едмонтон
Володимир та Олена Луцеви, Едмонтон
Неназваний патрон (Д. та О. І.)
Дан Мур, Едмонтон
Т. Матвієнко, Торонто
Степан Антоськів, Едмонтон
Іван Білич, Едмонтон
Павло Балабан, Гай Прейрі, Альберта
Юрій Шульга
Д-р С. Чорній, Рочестер, США
Богдан Мазепа, Едмонтон
Ольга Мельничук, Едмонтон
Андрій Легіт, Лондон, Англія
"Козуб" у Торонті
І. та М. Кейвани
Пані Ясенчук, Ванкувер
С. Думка, Бурнебі, Британська Колюмбія
Д-р В. Буйняк, Саскатун, Саскачеван
Дарія Могилянка, Едмонтон
Василь Савчук, Едмонтон
Дмитро Нітченко, Мельборн, Австралія
Отець Євген Степанюк, Дафні, Манітоба
Союз Українців Самостійників, Дафні
Ukrainian Bookstore, 10205 97 St., Edmonton, Alta.
Alberta Studios, 8618 118 St., Edmonton
Academy Photo Studio, 10876 97 St., Edmonton
Seventh Avenue Pharmacy, 11011 A 107 Ave., Edmonton
Ferbey-Mulka Agencies Ltd., 205-10209 97 St., Edmonton
Cwikilewycz Insurance Agency, 10960 75 Ave., Edmonton
Family Meat, 10241 96 St., Edmonton

ПІВНІЧНЕ СЯЙВО, V

один примірник Історії світових подій. Як тільки накопичимо відповідну суму, приступимо до видання.

Шановні читачі, допоможіть видати цінну працю В. Сорохана!

SLAVS IN CANADA, III.

Третій том досліджень англійською мовою про слов'ян у Канаді вийшов у світ 1971 р. в Торонто. Українські теми обговорено в таких статтях: “Етнічна ідентифікація та погляди студентів українського походження” В. Бодоркова, “Життєписи перших українських поселенців, що прибули 1891 - 1900 років” В. Кея, “Слов'янські меншості в Канаді” Яр. Рудницького, “Українські підручники, видані в Канаді” Яра Славутича, “Аналіза преси канадських слов'ян” А. Малицького. Українські теми порушено в кількох інших статтях.

ЗМІСТ

Пам'ятник Л. Українці в Клівленді	2
М. Щербак — Леся Українка (вірш)	5
Л. Полтава — Пісня про Л. Українку (вірш)	5
С. Дзюба — У 100-річчя Л. Українки	6
Л. Костенко — Дійду, добіжу, долечу (вірш)	6
В. Винниченко — Поклади золота (роман)	7
П. Карпенко-Криниця — Гора (вірш)	118
Яр Славутич — До книги “Завойовники прерій”	119
Яр Славутич — Із книги “Мудроці мандрів”	121
В. Гаврилюк — Афоризми	122
Б. Мазепа — Два вірші	122
І. Боднарчук — Між двома горами (оповідання)	123
М. Мандрика — Агонія велетня духу (вірш)	125
Дан Мур — Чотири вірші	126
Б. Бора — Два вірші	129
О. Буйняк — До північного сяйва (нарис)	130
Л. Мурович — Два вірші	134
А. Легіт — Два вірші	135
І. Качуровський — Покірна правді і красі (стаття)	136
С. Чорній — Мотиви патріотизму в. Л. Українки (стаття)	162
П. Одарченко — Нове про Л. Українку (стаття)	167
Ю. Клиновий — П. Волиняк (стаття)	170
Яр Славутич — Огляд українських видань у Канаді, II	172
І. Кейван — Творчість І. Франка в мистецтві (стаття)	193
Д. Чуб — Автор епічних полотен (стаття)	200
Е. Думка — Україна (вірш)	204
Посмертні згадки	205
Поздоровлення ювілярам	206
Г. Братуненко — Василь Сорохан (стаття)	207

Пам'ятник Лесі Українці у Клівленді.
Скульптура М. Черешньовського. Зняток В. Гаврилка.

ПІВНІЧНЕ СЯЙВО

АЛЬМАНАХ

V

Упорядкував Яр Славутич

СЛАВУТА

Едмонтон

1971

NORTHERN LIGHTS

V

An Almanac in Ukrainian

Compiled and Edited

by

Yar Slavutych

Обкладинка роботи мистця І. Кейвана

Надруковано 500 примірників
у друкарні «Київ», Торонто, Онтаріо

**Slavuta Publishers, 72 Westbrook Drive,
Edmonton 76, Alberta, Canada**

Микола ЩЕРБАК

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

*Ліси й поля — Полтавщину й Волинь —
Вона з дитинства зміряла, сходила,
І доля ги недоля, як полинь,
Зродили спів — її і зброя, і сила!*

*Сам Бог послав нам той пісенний дар;
Як благостиню, підійняв над нами
Угору, вгору, до небесних хмар,
Що землю кроплять щедрими дощами...*

*Кропіть, дощі! Ростіть, ростіть, жита!
Нехай хвилює поле колосково!
Її засів... І мрія, і мета!
Висока думка і вогненне слово!*

1971.

Леонід ПОЛТАВА

ПІСНЯ ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ

*Океану не взяти за ґрати —
І тебе не вкувати в граніт.
Ти летиш, наге пісня крилата,
Що любов'ю оновлює світ.*

*Твої огі — озера Волині
Твоє слово — карпатські вітри;
Мають крила твої лебедині,
Наге вірних сердець прaporи.*

*Від Волині до Києва, Львова,
До Єгипту струнких пірамід
Гомонить твого віщого слова
Непокірна, гартована мідь!*

*Всюди нині ти в кожній країні,
Де ще горя лютує зима, —
Обезсмертила ти Україну
І безсмертно стала сама!*

1970.

ПРОКЛЯМАЦІЯ МЕРА ВІННІПЕГУ
З приводу 100-ліття Лесі Українки і Василя Стефаника

На пропозицію Комітету Українок Канади, мер міста Вінніпегу Степан Дзюба проголосив 25 лютого ц. р. проклямацію про святкування цього року 100-літнього ювілею Лесі Українки і Василя Стефаника. У проклямації говориться:

«Тому, що цього року українські громади всієї Канади відзначають 100-ліття двох великих українських письменників — Лесі Українки і Василя Стефаника, твори яких тепер доступні гитагам Канади в англійських перекладах, і

«Тому, що культурна спадщина кожного народу відіграє важливу роль у формуванні його духової ідентичності, а Канада є країною багатьох культур, що іх привезли з собою піонери різних національностей, і

«Тому, що Вінніпег є місцем, де осіли перші українські піонери Канади і сьогодні велику гастину населення нашого міста творять мешканці українського роду, для яких ця рігніця є символом їхнього культурного вкладу в розбудову Канади, —

«Я, Степан Дзюба, мер міста Вінніпегу, пересилаю привіт усім українцям Канади, ціняги вартість їхнього вкладу у формування культури нашої країни збереженням живих елементів їхньої власної спадщини, і в цей день народження Лесі Українки проголошую і рекомендую відзначити рік 1971-ий, як РІК СТОЛІТТЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ І ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА».

Дано у Вінніпегу 25 дня місяця лютого 1971 року.

Степан Дзюба

Ліна КОСТЕНКО

**

Дійду, добіжу, долегу все одно!

В ракеті. І верхи. І пішки.

Я вмію тримати і руль, і стерно,

І весла, і крила, і еіжки.

Та тільки щоб

Не повзали тебе:

— Гей, тпру, щоб!

Тпру, гей, цабе!

Я не віл. Я поет.

Я знаю закони руху вперед.

Володимир ВИННИЧЕНКО

ПОКЛАДИ ЗОЛОТА

Роман

Друкуємо роман "Поклади золота" за згодою Комісії для вивчення та охорони літературної спадщини Володимира Винниченка при Українській Вільній Академії Наук. Мову твору залишаємо без жодних змін, згідно з машинописом, що його приготував до друку сам автор. Лише в окремих словах пристосовуємо колишній правопис до сучасного, загально вживаного на Заході.

Зокрема зроблено нами такі зміни (подаємо їх у дужках): матер'яльний (матеріальний), яко мога (якомога), ролів (ролей), дезінфекція (дезінфекція), фінансіст (фінансист), інчий (інший), зітхас (зідхас), в його (в нього — таку й подібні зміни робив у машинописі сам письменник), річи (речі), провожають, виїжжає (проводжають, виїжджає), кольору (кольору), тою (тією), твердіще (твердіші), юмор (гумор), разураз (раз-у-раз), сіньора (сеньйора), контіненти (континенти), індівідуальний (індивідуальний), лежучи (лежачи), кождим (кожним), набрати й т. п. (набирати), в дійсності (в дійсності), товаришом (товаришем), кріававий (кривавий), одного дні (одного дня), багацтво (багатство), личать (личать) і т. п.

Як уже згадано вище, багато таких і подібних змін робив сам автор роману. Зате своєрідну лексику письменника послідовно зберігаємо: мебля (в однині), убийник, одмовляється, важний, рискувати... Лише в кількох випадках ми зробили лексичні зміни: хазяйка — господиня, хазяйський — господарський, вроді — на зразок... Отже, виразні русизми ми заступили загально вживаними українськими словами.

Наскільки нам відомо, роман "Поклади золота", написаний 1926 р., друкується вперше. Хоч багато чого з політичних переконань В. Винниченка не поділяємо, а дещо навіть засуджуємо, ми вважаємо, що недрукована літературна спадщина варта того, щоб із нею познайомився сучасний український читач.

**
*

Наум Абрамович, прижмуривши птичі круглі очі й встро-
мивши карлючкуватого носа до широченого скла кав'янрі, пильно
дивиться на вулицю. Вітер дугою напинає патьки дощу; і здаєть-
ся, хтось тягне великого волока каналом вулиці. Людська риба
прожогом тікає по закутках або, нап'явши над собою круглі чорні
бульби, безладно, безпотрібно совгаеться то в один бік, то в дру-
гий. Дно каналу мокро блищить вогнями й фарбами ліхтарів та
реклям. Важко й густо суне низка автомобілів.

А Крука все не видко. Наум Абрамович зідхає й пускає з руки завісу вікна. Прокіп Панасович Крук зволять' запізнятися. Вони мають побачення з якимсь собі там Наумом Фінкелем, чого їм поспішати. Що таке Фінкель? Нещасний комісіонер, капцан, жалюгідний емігрант. А Прокіп Панасович — увага! — банкір, фінансист, мільйонер.

Що цей самий Наум Фінкель був колись відомим адвокатом, що колись на засідання суду в тих справах, які провадив Фінкель, часом тільки по квитках пускалася публіка, це нічого не значить, — це було колись у якомусь іншому світі. І що цей самий Прокіп Панасович Крук був тоді маленьким банковським службовцем і що був час, коли він принижено сидів у кабінеті Фінкеля, благаючи взяти в оборону його, бо він прокрався в банкові, — це також не має ніякого значення в теперішньому перевтіленому житті. Тепер Фінкель принижено сидить і жде на Крука, а Крук знає це й не спішить. Бо Крук тепер — сила, а Фінкель — капцан.

Правда, Фінкель не продав ні свого сумління, ні доброго імені, а захопивши з собою тільки честь і перстень з двома каратами та жінку з трьома дітьми, утік за кордон. І за це він має злидні, клопоти, поневірення та пониження. А Прокіп Панасович накрав у дурникуватого українського уряду грошей і за те має банк, авта, жінок, усі розкоші та пошану. Чи має Крук честь і чистоту сумління? Боже мій, ці акції на європейському ринкові розцінюються не вище за українські гривні.

Наум Абрамович знову зідхає й перекладає ногу на ногу. В кав'яrnі набилося вже стільки людської риби, що, здається, поганесенькому бобирчикові місця не знайдеться. На підлозі в різні напрямі розбігаються мокрі сліди від зібраних чорних бульб, а під ногами — калюжі. Жовтяво-сивий туман тютюну, дихання й випарів кави густим серпанком обсotує лямпи, обличчя, стіни. А в тумані, як гуркіт воза по брукові, гомін голосів, виплески сміху, брязкіт посуду.

Не поспішає пан Крук, не поспішає. Однаке, коли б він докладно зінав, з якого саме приводу має бути побачення, е! — він би ракки прибіг. Не тільки бо для колишнього банківського злодюжки-щупака, нафаршированого накраденими грішими, але й для поважніших європейських рибин ця справа — така пожива, що погоняється за нею зграєю, аби тільки повірили в неї.

Наум Абрамович знову дивиться на годинник, проводить рукою по ребруватій лисині й більше для сусідів, ніж для себе, знизує плечима.

Напроти за сусіднім столиком сидять дві жінки з оранжевими устами й з густими, як пір'їни, віями. Наум Абрамович іншим часом учепився б поглядом з отію, що в неї двома серпиками лежить волосся на лицях, — загониста, каналія! Але сьогодні не до цього. О, нехай тільки вийде ця справа! Го, сотні загонистих і жагучих, скромних і святих будуть чіплятися в нього не тільки поглядами, а всіма своїми молодими тілами й душами. Тоді Раю з дітьми — на Рів'єру. Маєте віллу, маєте авто, яхту, бажаєте аероплан? — нате аероплан, нате все, що хочете, тільки дайте спокій і простір чоловікові. Фені — кольє зі справжніх перлів. І, господи, які вони всі стануть добренькі та ласкавенькі до нього.

Але головне: вернути собі себе самого. Оце найголовніше. Ох, скинути з себе, як стару, заяложену, смердючу робочу блузу, оцю вишукливу ласкавість у погляді, оцю згідливу посмішечку перед усіким Круком. От навіть тепер, знаючи, що в його руках величезна сила, що Крук повинен плавувати перед ним, він усе ж таки зарані почуває в собі оцю ласкавеньку угодливість. Вернути свою загублену гідність, певність, бути собою, бути колишнім. Зробити операцію відмолодження, не повзати перед Фенькою, не доказувати собі нею, що ще не старе, нікчемне луб'я. Кажуть, ніби навіть лисина зникає. Чорт із нею, з лисиною, хай собі буде. Хто має мільйони, в того й лисина блищить, як із діамантів.

А-а, Прокіп Панасович нарешті прибувають!

Крук помалу, не хапаючись просувається поміж столиками, недбало, байдуже кидаючи слова вибачення. Пальто на ньому поважне, англійське темно-сірого кольору, з легким пухом. Дві-три краплини дощу на плечах, — упали, поки з авта перейшов у кафе. Лице по-англійському голене, очі пукаті, з жовтявими баньками, але такі собі певні, спокійні. Оце той самий колишній пирятинський кандидат на арештантські роти! Ге?

Трошки запізнився? Затримали справи.

Оце й усе вибачення за «трошки» запізнення, майже на годину.

Але довгасте смугляве лице Наума Абрамовича, як гречаний вареник, умочений в масло, смачно й привітно блищить посмішкою. Він швиденько помагає Прокопові Панасовичу скинути англійське пальто з ніжним сірим пухом і сам обережно та пошигово вішає його на кілок поруч зі своїм пальтичком.

Прокіп Панасович поважно витирає тонесенькою хустинкою буре в ластовинні чоло, потім звичним рухом обох рук розпушує на висках чорне, закучеряоване волосся зі срібними виткими ни-

точками в ньому. Товсті губи трошки гидливо стиснені. Щось негрське в обличчі.

— Ну, Науме Абрамовичу, які там справи?

Наум Абрамович розуміє: починається діловий бій. Без підходів, без потискування руки противників, навіть без кількох традиційних у Паріжі слів про погоду. Що там церемонитися з якимсь собі Фінкелем. Дав йому одного, другого штовхана, скрутів, зім'яв, і вже ся справа в руках переможця, і вже роби з Фінкелем, що хочеш.

Але на цей раз пан Крук трошечки помиляється.

Наум Абрамович загадково посміхається, приплющую очі й просто дивиться в лицезрі Крукові.

— Справи добри. Прекрасні справи.

— Он як? Не часто можна почути таку відповідь.

— Маєте рацію: не часто. Скажіть: багато мільйонів у вашому банку? Не бійтесь, кажіть у десять разів більше.

Крук важко скошує очі на Фінкеля. На пукатих баньках стає видко червоні жилки, як на осінніх листях.

Наум Абрамович вибачливо кладе руку на рукав Крукові.

— Скажу вам, Прокопе Панасовичу, по щирості: справ багато не маю. Є тільки одна. Але ця одна така, що сотня таких банків, як ваш, улізе в неї, як оцей франк у мою кишеню.

Для живости образу Наум Абрамович виймає з кишені жилета монету, показує її Крукові й кладе назад.

— Сотні! Розумієте? Так що: часто можна мати такі справи? Га?

— А ви, Науме Абрамовичу, не почали вже часом займатися писанням сценаріїв для кіно?

— Це таки сценарій для кіно! Це таки сценарій! Маєте рацію. Грандіозний сценарій! Всі європейські правительства моментально згодились би грати в ньому, коли б тільки покликати їх. І, може, й грратимуть. Може. Треба тільки, щоб матерансцен був не круглий ідіот. Так я про себе такої думки ще не маю.

Крук без виразу, але швидко змазує поглядом по лиці Фінкеля.

— Не вірите, розумієтесь? Думаете: коли не ідіот, то божевільний? Слава богу, хто знає Фінкеля, той може сказати про нього, що собі хоче: і нахаба, і розпутник, і дурень. Але ніяка фантазія не наслідиться в'явити, що Фінкель — фантаст і що коли-небудь він брався за нереальну справу. Прозайк до останньої волосинки в носі. Реаліст непоправний і вузький.

Крук байдуже зиркає по кав'ярні.

— Що ж за справа така?

Тут Фінкель в один мент змотує з очей, з уст, з усієї постаті вираз загадковості й виклику, — цю зброю можна одкласти, своє зробила. В лиці проступає серйозність і вроčистість.

— Що за справа? Зараз скажу. Але наперед дозвольте поставити вам одне питання.

— Будь ласка.

До столику плавко, як на коліщатках, із тацею, повною чарок і склянок, підкочується гарсон у білому фартусі й механічно нахиляється до Крука.

— Мосье?

Крук, коротко, не дивлячись на нього, кидає:

— Чорної.

Гарсон одкочується в дріботливий гамір голосів.

— Так от, Прокопе Панасовичу, дозвольте вас запитати: ви маєте змогу асигнувати сто тисяч франків на цю справу? Чекайте. Я знаю: коли справа варта того, то який розумний чоловік не візьметься за неї. Я питаю тому, що справа... дуже важна і секретна. Коли не маєте змоги, то краще про неї нічого не казати. Скажу тільки одне: за ці сто тисяч ви можете мати сотні мільйонів. Не хочу ніякого перебільшення і через це не кажу мільярдів. Цілком скромно, реально і без сценаріїв.

По трохи припухлих повіках Крука проковзує усміх.

— Дійсно, скромність надзвичайна. Але, скажемо, вільні сто тисяч може знайдутися. Хоч часом їх трудніше знайти, ніж «реальні» сто мільйонів.

— Бон! Це — перше, що треба знати. Коли Крук каже, що може знайдутися, значить, вони знайдуться.

— Якщо треба буде.

— Розуміється. На що ж шукати, як не греба? Ну, так от, Прокопе Панасовичу, справа така...

Тут Фінкель з байдужісніким виразом повертає голову праворуч, потім ліворуч, і пильно оглядає сусідів. Потилиці, спини й обличчя — сuto-французькі, ніякої небезпеки, що підслухують. Але, на всякий випадок, Наум Абрамович підсуває стілець ближче до столика й злегка перехиляється до Крука.

— Так от, справа така. В одному собі царстві, ну, скажемо, в Росії, в одному місті жив собі один учений. Ніяких назв, імен і тому подібного я, вибачте, казати не буду. І ви, як ділова людина, самі розумієте, через що. Коли в загальних рисах справа

здається вам, як то кажуть французи, practicable, можна буде й імена, назви й усі деталі.

Крук мовчки згідливо хитає головою.

— Так от, цей учений винайшов поклади золота в одній частині Росії, чи бувшої Росії, коли хочете. Там казилася революція, гуркотіло бомбардування, розстріли, божевілля, а чоловік сидів собі в своїй кімнаті, студіював, длубався, вираховував. І таки додлубався! Ви в'являєте собі такого фантаста? Ну, як людина не дурна, ні кому, звичайно, ні слова, тільки найближчим своїм людям. Та всякий секрет це все одно, що вода в жмені: як щільно не стискуй долоні, а вона тобі просочиться. Якось просочився й секрет. А головне дійшов до більшовиків. Та хоч би вже до вищих, а то до комісарчиків-чекістів. Комісарчики, розуміється, зараз же зробили в ученого трус, з приводу, звичайно, немов би контрреволюції, забрали всі папери, забрали самого вченого, а з ним його жінку, двох дітей, усю, значить, родину. Ученого жінку й дітей на другу ж ніч розстріляли. А самі чекісти, — їх було двоє, — заграбувавши ще гроші та брилянти в чека, втекли закордон разом із паперами вченого. Сценарій, правда? Таки сценарій, я вам скажу. А скільки їх було в тому божевіллі! Ох! Ну, та це ще тільки початок. Чекісти ці чи посварились між собою, чи так їм чогось треба було, розділились і мусіли кожний окремо тікати закордон. Але для того, очевидно, щоб один без другого не міг використувати папери вченого, вони поділили їх між собою відповідним способом. Розумієте? І от тепер шукають один одного по закордону. Спитаєте: чого ж шукають? Хіба не вмовились заздалегідь? Тут я вам нічого не можу на це сказати. Може, довелось перемінити прізвища, може, не могли знестися один з одним, може, один уникає, а другий ловить. Остання версія найбільш правдоподібна. Про одного точно відомо, що він шукає другого. Об'їздив уже всі держави, де можуть бути емігранти. Тепер їде сюди, до Парижу. Ви вже, розумієтесь, догадуєтесь, у чому справа?

Крук невиразно прижмурив одне око.

— Так... ніби догадуюсь, але... Викладайте далі.

— Ну, догадатися розумній діловій людині не важко. Справа коротка: треба цього чекіста взяти в свої руки, а з ним усі папери й поклади золота. От і все. І сценарій, і найбільша реальність.

Крук, однаке, чогось тісно стулює негрські губи свої й утягає їх у рот. А очі дивляться в стіл.

— Гм. У кожному разі реальність така, що вимагає багато й багато реальних даних. Маєте ви їх?

І Крук змахує просто в лиці Наумові Абрамовичу двома гарними баньками з пукатими, як два зернятка кави, чоловічками.

Фінкель вибачливо й скеляно-певно посміхається.

— Звичайно, маю.

— Добре. Насамперед: звідки відомо і чим то доказується, що такий учений дійсно існував. Далі: що він, дійсно, знайшов золоті поклади. Далі: що чекісти, дійсно, забрали папери про поклади. Що цей чекіст є саме той, що вбив і забрав папери, що вони тепер у нього. І так далі, і так далі. І, нарешті, чого ви з цією справою звертаєтесь до мене, коли такі певні в ній?

Наум Абрамович терпляче слухає.

— Це всі ваші запитання? Чудово. Ви підходите до справи, як справжній фінансист і реальний аналітик. І от чому я насамперед звертаюсь до вас. Друга причина цього та, що ми ж не чужі собі. З якої речі я насамперед понесу мільйони якомусь французові, німцеві, руському чи якомусь іншому чужинцеві, коли я можу й повинен спочатку запропонувати їх компатріотові, українцеві. Чи ви гадаєте, що золото національності не має? Ой, має. Так от це моя перша відповідь. Що ж до доказів, то я вам їх дам у документах і матеріялах, як тільки ви мені дасте своє слово, слово Крука, що ви вступаєте учасником у цю справу й фінансуєте її.

Крук лініво посміхається.

— Комік ви, Науме Абрамовичу: як же я можу давати слово, не знаючи як слід справи? Тут річ у довір'ї. Вірите мені, давайте всі докази. Не вірите, що ж...

І Крук помалу, байдуже виймає золотий з монограмами портсигар. Але під байдужістю вже закипає роздратовання: який чорт раз-у-раз виштовхує з нього, де треба й не треба, ці ідіотські слова, слова про довір'я?! Йому потрібне довір'я якогось паршивого Фінкеля? Якогось маклера, що здатний украсти десять франків? Бо він, Крук, мовляв, накрав ув Уряду грошей? І через це всяка шантрапа вважає за своє законне право лізти до нього з фантастичними справами, вимогами, довір'ями; він — людина, з якою можна собі дозволяти все.

Наум Абрамович тим часом пильно думає, міркує, зважує. Аж очі примружив у димну далечінь кав'яні. Нарешті, рішуче струшує головою.

— Добре! Хай буде так! Ні одній людині без гарантії не довірив би цієї справи. Але Крукові можна з заплющеними очима покласти в його сейф усе своє життя. А крім того Крук має на плечах справжнього фінансиста; від доброї справи й сам не відійде. Хай так. А тепер я дам вам докази.

Наум Абрамович без вагання бере свій череватий імпозантний портфель (набитий газетами, старими проспектами різних підприємств, еротичними фотографіями та тому подібним), суверо виймає з нього пакет і вроочисто кладе перед собою.

Поважно, не хапаючись, він виймає з нього один за одним документи й дає пояснення. Перший доказ: вирізка з большевицької газети. Ось назва газети, дата, місце видання. Так? Далі: «Сим оповіщається, що громадяне Миколя Гунявий і Петро Куля, колишні співробітники київської надзвичайної комісії за незакономірні вчинки, убийства, грабіж і крадіж державного майна поставлені поза законом. Кожний громадянин зобов'язується на всякому місці затримати цих злочинців і, по можності, живими доставити в Управу київської надзвичайної комісії».

— Я прошу вас звернути увагу на ці слова: «по можності, живими»!

Підпливає гарсон з бляшанкою в одній руці й тацею зі склянками в другій. Наум Абрамович байдуже кладе всю руку на вирізку. Гарсон ставить перед Круком склянку, наливає в неї з бляшанки темно-рудого течива й відчалює до другого столика.

Фінкель здіймає руку з документів. Далі: опис Гунявого Куля. Гунявиий: високий, тридцять трьох років, каштанові вуса й борідка. (Ну, це, звичайно, прикмета малоцінна — він міг поголитися й не мати ні вусів, ні борідки. Хоча в дійсності, чомусь якраз цього й не зробив). Сиро-зелені очі, опуклі щоки. Увага: опуклі щоки! Куля: маленький, брюнет, кучерявий, рум'яний, тонкі губи. Тут же й фотографії.

— Прошу звернути увагу: навіть фотографії! Це взагалі надзвичайний випадок, щоб більшовики друкували такі речі про своїх співробітників та ще фотографії прикладали. Фотографії, правда, вийшли, як бачите, трохи невиразні. Але характерні риси все ж таки є. І коли подивитися на живий оригінал, то зразу можна сказати, чи та це людина чи ні. І коли ви побачите Гунявого, ви не зможете сказати, що це не він.

Крук уважно, довго вдивляється в стерти обличчя чекістів, такі тут прості, невинні.

— Чим же ви пояснююте таку надзвичайність?

Наум Абрамович обережно бере з рук Крука вирізку й дбайливо кладе собі під лікоть.

— Чим? Тільки тим, що Гунявий і Куля вкрали папери про золото. От того й «по можності, живими». Щоб видерти в них ці папери.

— Чекайте. Гунявий. Це не той самий, що був один час знаменитий своєю жорстокістю?

— Той самісінський! Розуміється!

— Гм. Але в оповіщенні про ці папери нічого немає.

— Ей, Прокопе Панасовичу, ви вже вважаєте більшовиків за останніх ідiotів. Як же можна про цю справу широко розголосувати?

— Ну, а все ж таки, який доказ, що це саме вони вбили вченого? І що він знайшов ті поклади? І що вони мають ті папери?

Фінкель згідливо, спокійно хитає головою й мовчки подає Крукові вузенький аркуш листового пожовкленого паперу, списаний старим іржавим чорнилом.

— Прошу вперед зрівняти дату цього листа з датою вирізки.

Наум Абрамович виймає знову з-під ліктя вирізку й показує пучкою на дату на ній, потім на листі.

— Як бачите, лист писався за два тижні до оповіщення. Лист цей — від одного близького приятеля вченого до українця-емігранта. Тепер читайте. Весь лист не варто читати, тільки обведене червоним олівцем.

Крук проте швиденько перебігає очима по всьому листі:

«Вас там, як і всіх нас тут, уразить смерть М. П. Кублицького... Століття Росія грабувала, нищила нас, саме ім'я наше вкрала й скovalа від усього світу... Століттями вона нас... І вся руська демократія. Тепер немов би... соцялізм... М. П. Кублицький зробив надзвичайне відкриття величезних покладів золота на Вкраїні... Відомий чекіст Гунявий арештував Кублицького з усією родиною, забрав усі папери і на другу ж ніч розстріляв усіх Кублицьких. Тепер папери в чека...» Далі обведено червоним олівцем.

Крук повільно складає аркуш і подає Фінкелеві.

— Цікаво. А який доказ, що ці папери тепер, дійсно, в Гунявого? Чи бачив хтонебудь самого Гунявого й ті папери?

Фінкель так само дбайливо ховає лист до вирізки й вибачливо посміхається.

— Прокопе Панасовичу, я три роки вже слідкую за кожним кроком Гунявого. Фінкель — дурень: коли він утелефонує собі

щось у голову, то останні штани продасть для цієї справи. Вона мені вже коштує п'ять тисяч доларів! Прошу вас. В мене по всіх містах Європи, де жив цей тип, своя агентура. Ви думаете, хтось дурно, ради моєї прекрасної лисини буде їздити за цим суб'єктом? Йому, мерзотникові, добре: має собі награбовані гроші та брильянти. А я де візьму брильянтів? А проте ж таки ганяюсь! Ганяюсь і таки піймаю. Коли Крук не схоче разом зо мною ганятись, буду шукати інших охочих. На цю дичину мисливці знайдуться. Ого! Вона мільярдами пахне.

- Значить, ви певні, що ці папери в Гуняного?
- Як у тому, що моя голова — лиса.
- Їх бачив хтонебудь із ваших агентів?

Фінкель знизує плечима.

— Скажіть, Прокопе Панасовичу: щоб бути певним, що на такій або на такій планеті є золото, чи радій, чи йод, треба неодмінно полетіти на ту планету й бачити? Людський розум має змогу, не бачачи очима, знати напевне. Спектральна аналіза є для планет, що психологічна аналіза для людей. Ні мої агенти, ні я сам не бачили тих паперів, кажу одверто. Але я вам із точністю до однієї тисячної долі скажу, де вони в Гуняного раз-у-раз сховані, як він труситься за них. Для мене цього покищо досить. Коли ж ми з ним знайдемо його товариша — а я теж його шукаю! — тоді моя аналіза підтверджиться з такою самою науковою абсолютною точністю, як і спектральна. Так от, Прокопе Панасовичу, ви тепер знаєте всю суть цієї справи. Як людина державного й широкого фінансового розуму...

(Прокіп Панасович непомітно, але гостро скліпує на Фінкеля очима, але на горбоносому обличчі ні тіні натяку на «фінансові операції» колишнього члена місії недоумкуватого українського уряду).

— ...як людина творчої інтуїції, широчіні та сміливости, ви одразу зрозуміли вже величезну, грандіозну вагу сієї справи. Уявіть ви тільки собі, що ми довідаємося про місце покладів золота. Га? Що, голівка крутиться?

— Що Франція, Англія, вся Європа та й сама Америка не схочуть мати чести бути нашими компаньйонами? Ні? Хе! Тож що таке ваш банк і тисячі таких, як він, поруч із цією справою? Га?

Крук раптом чує те саме почуття тоскного голоду й тиснення в грудях, як тоді, коли вперше в'явилась можливість стати власником урядових грошей. І вже він несвідомо знає, що цієї

справи, не зважаючи на всю її фантастичність і непевність, ні за що не покине. Ні за що!

Через те він якомога байдужіше, потягнувшись, зідхає:

— Так, може, Європа й сама Америка скотіли б мати таку честь, коли б...

Крук зупиняється й посміхається. А Наум Абрамович аж голову відвертає трохи набік од здивовання і бажання краще чути, що це за «коли б».

— Коли б вона не була така... романтична.

Фінкель робить свої круглі очі ще круглішими. Романтична?! Ця справа романтична?! Та випити оту склянку кави є романтичніша справа, ніж ця. І за кого ж Прокіп Панасович має його, Фінкеля?! За блягера? За остаточного ідіота?

Наум Абрамович із рішучою й холодною гідністю збирає всі документи й складає їх у портфель. А в грудях уже ніє знайома порожнечча, як бувало колись після програного в суді процесу. Знову, значить, зірвалося, знову шукати когось охочого дати сто тисяч, знову доводити. А, щоб тим охочим було так легко дихати, як йому їх шукати!

— Ну, що ж, Прокопе Панасовичу, колись пожалкуєте.

Крук посміхається, але від схованих у портфель документів голод стає ще тоскніший.

— Чого ж ви ображаетесь, Науме Абрамовичу? Я ж не Європа й не Америка. Для Європи й Америки ця справа, може, й не підходить. А я ж вам не сказав цього самого про себе. Елементи непевності, розуміється, є, але риск у справах — ніби чарка аперитиву перед обідом. Що ж, давайте разом ловити чекіста.

Приємна теплота раптом сповнює всю істототу Фінкеля, неначе з холоду зразу сів у гарячу ванну. Ффу!

— От це слова дійсного дільця! От тепер я впізнаю Крука! Гарсон! Псс! Гарсон! Треба випити моторичу!

— Чекай, Науме Абрамовичу. Давайте спочатку докінчимо про справу.

— А, будь ласка, з охотою! Маєте рацію! Давайте.

— Насамперед про умови. Яка ваша участь, яка моя, яка інших...

Тут Наум Абрамович знову поважніє, а Крук стає не то сонний, не то байдужий. Знову боротьба набирає інтенсивності. Наум Абрамович перед розмовою мав на увазі уділити Крукові всього десять відсотків од своєї частини за ці його нещасні сто тисяч. Але після тої ниючої порожнечі, після насолоди гарячої

купілі в нього не стає духу на десять відсотків. Але й двадцять ображають Крука. Як, Фінкель матиме вісімдесят, а він усього двадцять?! Та хто ж фінансуватиме справу? Де ж то чувано, щоб капітал у якійсь справі мав такий мізерний відсоток?

— Але ж, Прокопе Панасовичу, я сам тут капіталіст, я сам уже вкладав у цю справу більш як сто тисяч франків. Я три роки проваджу справу. Та й ініціатива моя. Ну, щоб довго не зупинятися на цьому пункті — двадцять п'ять. Нехай буде не по моему й не по вашому. Кінець!

Крук довго і мовчки думає, помішуючи ложечкою в склянці.

— А навіщо саме сто тисяч?

— На видатки, Прокопе Панасовичу. Наприклад, я вже цілий тиждень тримаю в одному пансіоні дві кімнати. В них ніхто не живе, а я мушу платити.

— Для чого?

— А для того, що Гунявий мав приїхати до Парижу вже тиждень тому та затримався в Берліні. Мої агенти дали йому цю адресу пансіона. Розумієте? Треба, щоб, коли він приде, була вільна кімната в пансіоні. І не одна, а дві. Одна для нього, а друга для нашої людини. Та що щоб поруч були обидві кімнати. Ви думаете, легко це тепер у Парижі знайти? Тепер же далі. Треба знайти таку людину, щоб могла зайнятися Гунявим. Знайти можна, але хіба ця людина дурно нам робитиме це? Крім того, треба якусь жінку. І гарну. А їй треба то гарні панчохи, то сукні, то те, то се. Це — дешево? А я, що ж ви думаете, можу годуватися самими паризькими туманами? Мені й моїй родині не треба їсти? От ви й рахуйте.

— Крук усе дивиться в склянку. Так, розуміється, все зводиться до того, що Фінкель матиме собі платню й годуватиметься не туманами Парижа, а грошима Крука.

— Та що про такі дрібниці балакати! Тут серйозніші обставини, Прокопе Панасовичу. За Гунявим уже інші ганяються! От що!

Крук швидко й тривожно підводить жорстко-кучеряву голову.

— Так, так! З одного боку примазався до нього якийсь собі Свистун. Знаєте ви такого?

— Це його прізвище?

— Прізвище. Імпозантно, правда? І таки справжній свистун: маленький собі, прищуватий паршивчик. Колись за часів

революції був якимсь комісарчиком на залізниці при міліції. Тепер робить велику політику закордоном.

— А яке він має відношення до Гунявого? Знає він про золото?

Фінкель розтопірчує віялом пальці на обох руках, як курка хвоста.

— Невідомо! Може, знає. А, може, й не знає. Але відомо, що відносини з Гунявим у нього чудні. Гунявий чи боїться його, чи поважає, чи якось дуже залежить від того Свистуна, чорт їх розбере. В кожному разі він у Свистуна мало не за льокая, в якійсь надзвичайній покорі. У Свистуна своїх грошей, розуміється, чорт-ма і живе він на кошт Гунявого. Але враження таке, що за все платить Свистун. А мені клопіт. Я зайняв оци дві кімнати в пансіоні, але боюсь, що, коли не знайдеться кімнати Свистунові, то вони переїдуть у другий пансіон. Ганяйся тоді за ними! Та й це ще зрештою не така біда. А от гірше то, що більшовики теж ганяються за Гунявим. Так, так! Вони, очевидно, теж тільки й ждуть, щоб він знайшов свого компаньйона. Тоді вони обох їх арештують або просто схоплять і одвезуть у Росію. А ви сумніваєтесь, чи дійсно певна справа. Не бійтесь, більшовики по дурному не ганятимуться.

— А дійсно ж ганяються?

Фінкель зідхає.

— Прокопе Панасовичу! Фінкель, може, найостанніший ідіот ув астрономії, але в своїй справі йому не треба телескопів. Ну, а що ви скажете, наприклад, на те, що в тому пансіоні, де я тримаю дві кімнати, **вже** живе відома чекістка Соня? Спеціально прислана з Берліну? Га?

— Чекістка? Жінка?

— А що ви собі думаєте? Це — не погана ідея. Я вам ручуся, що через тиждень вона буде любовницею Гунявого. Ну, а ви самі, як відомий, хе! не-противник жінок, добре розумієте, що може гарненька жінка. Ой, ой!

Посмішка Фінкеля стає і тепла, і скорботна.

— А вона гарна, ця Соня?

— Хе! Ллойд Джордж усі свої тайни виклав би перед нею, не то, що якийсь собі там Гунявий. Живе вона під прізвищем Наталі Кузнецової. Можете перевірити.

— Гм! Це — погані обставини.

— А ви думаєте, що мені хочеться від них танцювати? Я тепер ламаю собі голову, де знайти таку жінку, щоб паралізу-

вала цю Соньку, щоб одпихнула її від Гуняного. Звичайно, де й шукати, як не в Парижі. Слава богу! Коли б у мене хоч стільки тисяч було, як їх тут є. Але в даному разі справа трохи складніша. Є в мене на думці одна жіночка. Та боюсь, що не вийде з нею діло.

— Дівчина?

— Ні, не дівчина. А хто саме, не відомо! Була колись замужем за офіцером, та його вбили на війні щось через місяць після шлюбу. Виходить, немов би удова. Але років вісім уже живе з одним типом. Чи чоловік він їй, чи любовник, чи родич, чи що таке, розібрати трудно. Немов би чоловік, але ж у нього на очах вона має романі з іншими.

— Ну, так із цього боку, значить, ніяких перешкод не буде. А гарна?

Фінкель на це запитання гордо й самовдоволено посміхається.

— Прокопе Панасовичу! Про Фінкеля можна безкарно сказати, що він на хемії розуміється стільки, як блоха на філософії Канта. Але закинути йому, що він не вміє розрізнати гарної жінки від поганої, це все одно, що закинути богові, що він не вміє розрізнати грішника від святого. Там одні очі чого варті! Бачили ви колинебудь **фіолетові очі**?

— Сині, хочете сказати?

— «Сині, сині!» Фіолетові, я вам кажу! Дві великі фіялки. От які очі. А волосся? Не стрижена. І то через волосся. Нижче колін. Як розпустить, так чисто тобі русалка. А колір лиця? Ай, боже, серце мліє. Ніжний, рівний, благородно-білий. І чорт її знає, як вона його зберегла в цих блуканнях по еміграції, в депошах та романах.

— А на романі легка?

Фінкель лукаво примружує одне око на особливу жвавість та цікавість ув очах Крука.

— Що? Вже готові стати на місце Гуняного? Ні, хоч і легка, але ви вже покищо задовольнітесь своїм гаремом. Цю ми пустимо в справу. Але от єдиний у неї дефект: вульгарна. Не фізично, звичайно. В тому якраз і трагедія, що страшенній контраст психіки з фізигою. Фізично така тендітна, поважна, благородна. Уста такі дитячі, невинні, що ставай на коліна перед нею і молись, як до Мадонни. А як заговорить, та ще як вип'є, каюк, усе враження пропало. При кому хочете, може вилаятись трохи не матюком. І в розмові все такі простяцкі, вульгарні слова! Поезії нема, знаєте! Поезії! Нема, знаєте, тієї жіночої загадковости, гри,

тонкости. Аж сумно, я вам кажу. А не дурна жінка. Зовсім не дурна. Така, часом, дотепна, гостра на язик, така фарбиста.

— Ну, добре. А чого ж, власне, з нею може не вийти?

— Чого? А того, що не витримає конкуренції з Сонькою. Е, Сонька — не проста собі! Якийсь навіть університет скінчил. Крім того, комуністка, ідейна, переконана. З психологією Може так підійти до Гуняного, що цілком закрутить. Тут треба якраз тонкости, гри. Треба вдарити по уяві чекіста. Не досить першого ж вечора піти з ним у ліжко. Діло не в цьому. Треба вглиб його взяти. А чи наша Лесенька зможе зі своєю вдачею? От хібащо вона трохи актриса, в кіно навіть хоче грati. Та одна річ кіно, а друга життя. Та й чи схоче вона сама взятися за цю справу?

— А чому б не схотіла?

Фінкель з докором схиляє голову на плече.

— Ну, як же чого? Йі же треба сказати, хто він? Та навіть проститутка не схоче мати роман із чекістом. А тут жінка інтелігентна, та ще, може, чекісти когось із близьких їй розстріляли.

Крук байдуже сонно съорбає каву.

— Значить, треба тільки краще заплатити.

— Ну, ні, Прокопе Панасовичу, в таких справах часом і найкраща заплата не помагає.

Крук неохоче, зневажливо кривить товсті губи.

— Не знаю. Не бачив таких випадків. Все залежить тільки від суми грошей. Всякого можна купити. Всякого, без винятку. Найсвятіший, найморальніший буде цілуватися й обніматися з якими хочете убийниками, грабіжниками й злочинцями. Ще й шанувати буде. Запевняю вас. Пусте питання. І ваша Леся, згодиться, і чоловік її, чи любовник, чи брат, чи хто б він не був. І мені здається, що насамперед треба з ним балакати. Коли має приїхати Гуняний?

Наум Абрамович хоче відповісти Крукові на його досить неделікатну щодо самого Фінкеля сентенцію. По собі судити всіх занадто сміливо. Але чого сперечатися з якимсь Круком? Йому треба вірити, що всі такі як він, що він не гірший за всіх, і що його навіть шанують.

— Та маю телеграму, що післязавтра вранці Гуняний буде в Паризі.

— Так от що, Науме Абрамовичу: я беру участь у цій справі. Зобов'язуюсь асигнувати до ста тисяч. Про всі деталі поговоримо потім. А тепер пропоную зараз же поїхати до цієї Лесі й

вияснити. Коли з нею не вийде, треба швидче шукати іншу. В мене теж є на думці одна. Платімо й гайда!

«Платімо» сказав так собі, для годиться. Крук знає, що платитиме він. Це вже загально прийнятий з ним тон усіх його знайомих: за всіх і скрізь платить Крук. Накрав грошей, хай платить.

Наум Абрамович натягає своє пошарпане пальтичко, бере портфель під пахву й чекає, Крук без допомоги Фінкеля одягає своє англійське пальто і щось думає.

— А як звється цей любовник чи чоловік Лесі?

— Микола Олексіевич Терниченко. Колишній офіцер російської армії, потім старшина української.

— Бідує, звичайно?

— Розуміється.

— Тим краще. Де речі, Науме Абрамовичу. Ви кажете, що ваші матеріальні обставини трохи... кепські?

Фінкель уже передчуває щось і на лиці його проступає тепла ласкавість.

— Та таки добре паршиві, Прокопе Панасовичу.

Крук занадто уважно застібає гудзики, не дивлячись на Фінкеля.

— Коли хочете, я міг би дати в нашому банкові якусь посаду панні Ніні. Ви, здається, колись питали мене. Вільної посади й тепер нема, але коли ми компаньйони в спільній справі, то можна щось придумати. Гонорар буде, звичайно, приличний.

Наум Абрамович од зворушення схиляє голову на плече.

— Впізнаю Крука: зразу ж активність і розмах! Сердечно дякую, Прокопе Панасовичу! Сердечно дякую!

— Панна Ніна машинку знає?

— Ви спітайте, чого моя дочка не знає. Дактилографію, стенографію, французьку мову, німецьку мову, по-англійському читає, по-італійському співає, по-американському танцює. А сама — дитина. От вам усе досьє мое дочки.

— Чудесно. Покищо вона працюватиме в моєму кабінеті, як моя особиста секретарка. А там... побачимо. Роботу можна почати хоч із завтрішнього дня.

— Знаменито! Завтра ж о дев'ятій годині Нінка буде у вас Уявляю, скільки гордости матиме тепер дівча!

Крук заклопотанно натягає рукавички.

— Але от що, Науме Абрамовичу... Коли можна, щоб панна Ніна не знала ніяких цих дурних легенд про походження моого

майна і тому подібне. Це підриває авторитет тієї установи, де працюватиме панна Ніна.

Фінкель здивовано і якомога вище здіймає брови.

— Легенди?! Які легенди?? Ні моя родина, ні Ніна, ні я ніяких легенд не знаємо. Ми знаємо тільки істину й реальність: людина глибоким своїм розумом, геніальнюю енергією, творчою інтуїцією завоювала собі становище в світі. Voila! Питання: треба, щоб ваші службовці це знали? Отверто кажу: моя Ніна цю легенду знає про вас.

Крук замість одповіді мовчки простягає руку Фінкелеві і міцно потискує його руку. І вперше йому не згадується зі стисненням і глухим роздратованням незрозумілій довгий погляд дівочих, зеленкуватих очей. Вперше тепер у відповідь на той погляд у грудях тъохкає солодкий холодок і в тілі вже чути знайому напружену цікавість од завтрашньої зустрічі з тими очима.

— Ну, чудово! А тепер до нашої красуні Лесі! Швидко!

Наум Абрамович з усміхом бачить, як сонна поважність Крука здувається жвавістю і несподіваним блиском очей. Правду кажуть про Крука, що він живе тільки тоді, коли краде гроші і коли нанюхує жінку. Решту життя важко спить. Бо дійсно ж: самий згук жіночого імені розбудив його. А що ж то буде, як він побачить Лесю? Щоб не вийшло ще клопоту з цим.

Наум Абрамович ніжно підсаджує Крука під лікоть до авта і сам заклопотано всувається за ним.

А дощ довгими батогами стъобає мокрий, чорний, розмальований різнофарбним світлом огнів тротуару.

**

От, у сусідів напроти засвітилися вікна. Світло, перебігши під дощем через вузеньку вуличку (так само як колись дівчинкою перебігалося стільки вуличок у Полтаві), затишно й тепло промстилось у куточку під стелею. І в темно-сірих сутінках стає видніше незgrabну шафу, чорну дірку комина, обдріпаний уміньяльник, усю вбогість, усю чужість, усю осто гидлість їх. Чогось якась Франція, якийсь Париж, якийсь старий смердючий отельчик. І це широченне, горбкувате ліжко, це лежання в ньому годинами і сірій півтьмі, в застояному кислому дусі людських випарів, зібраних за десятки, а, може, й за сотні років.

Слиняво, по-старечому плямкає за вікном дощ. Харчати і хрюкають авта. Гаркавими, металічними чужими голосами сміються сусіди в номері побіч.

А в Полтаві, мабуть, хмурний сніг, зелено-сині колючки іскор по ньому, ніздрі злипаються від морозу. Покришка на санках інеєм посріблена, як борода й вуса кучера, як гриви коней. А гаряча сильна рука зворушливо-боязко прокрадається в муфту і серце падає від дотиків пальців.

Стукіт і рип дверей. Світло з коридору жовто лягає на край ліжка.

— Це ти, Мико?

Гостро й неприємно прискає світло зі стелі просто в очі. Мокрий, зім'ятій капелюх Мика, близки дощу на білявій неголеній щетині лиць.

— А ти все лежиш, Лесько? І не сором? Ге?

— А якого дідька вставать? У хаті холодно, як у псюрні.

Мик швиденько вивертається зі свого мокрого, коротенького коверкотика з жалюгідним пожованим поясочком і вішає на кілок.

І знову, коли якось отак несподівано з'являється Мик, чудно бачити цю високу постать у коротеньких цивільних штанцятах із пухирями на колінах, у піджачку з короткими рукавцями. І виразно помітно, що лице зробилося ще довгастіше, сіре, як у арештантів, не стало тієї ніжної рожевости ясного бльондина, якій заздрили молоді дівчата. А сірі, великі очі — заглиблено-напружені, хворобливо-бліскучі.

Леся байдуже, тупо слідкує за рухами Мика з-за коміра шубки, що нею вкрита. Купа товстого плетіння волосся збилася на плече, пасма нависли на чоло. Глибокі синьо-фіолетові очі припружені, пухка нижня губа гидливо підперла горішню й переломила уста донизу.

— Вставай, Лесько! Підемо вечеряти.

— Викрутів десь грошей чи що?

Мик злякано перестає витирати рушником лиць і повертается до ліжка.

— Як?! А в тебе ж лишалося десять франків?

— Еге! Ляснули. Прителіпалася праля та як зчинила мені тут вереск, так і мусіла заткнути їй пельку тим папірцем. А в тебе нічого?

— Тридцять п'ять сантимів.

Леся закидає руки за голову й позіхає.

— Плювати. Присупонь живіт.

— Гм!

Мик розставляє ноги й похиляє голову. Ага, це значить, починає нишпорити в своєму мозку, вишукуючи якийсь із сотні своїх химеричних проектів. Дивна річ: що більше загострюється скрута, то найменш практичні його проекти. От, неодмінно зараз про Ательє Щастя почне говорити.

Мик знову заклопотано і вражено стріпє головою, гмикає й дивиться в підлогу.

— Погана справа! Треба, очевидно, шукати грошей.

— Та вже не без того. Без грошей якось незручно.

— Гм! Дві години ждав у кафе того шахрая Козулю, і не прийшов, чортів син. Значить, вислизнула дичина й на цей раз. Неприємно. Але це, звичайно, дурниця. Знайду! Я тобі кажу, Лесько, через п'ять років, максимум, у нас будуть мільйони.

— Не сумніваюсь.

— А я тобі кажу: будуть! Попадись мені тільки зараз ідіот з п'ятьма-десятьма тисячами — і я тобі через... два роки — та через рік —матиму мільйон!

— Та щось не попадаються бісові ідіоти, от лишенко.

— Попадеться! Людина, Лесько, може все, що вона хоче і в що вірить. Факт. Хочеш бути відомою письменницею? Будеш. Хоти, сідай, пиши. Напишеш чор-зна-що? Не надрукують ніде? Плюй. Пиши далі. Знову відкинуть? Начхай, пиши. Пиши, пролізай, заходь то з того боку, то з другого. Десять раз примостишся. А потім іще десь, іще десь. А потім так намозолиш очі всім, що станеш «нашою відомою, шановною, талановитою». Правда! Я мав одного товариша. Нездара зразковий. Він писав такі безнадійно-бездарні речі, що собаки вили від його «творів». Його гнали з усіх редакцій, з нього сміялися, його інакше не називали, як Антосько. А він уперто ліз собі та й ліз! І тепер він — «наш шановний, відомий, талановитий письменник», не Антосько, а Антін Петрович Гаврильчук. Ну? Так само в усьому іншому. Хочеш бути знаменитим політиком? Будь ласка. Хоти, лізь, виступай, мозоль очі, гвалтуй. Мели, що хочеш, всяку нісенітницю, аби тільки з вірою в себе і будеш лідером партії, міністром, головою уряду, президентом. Хочеш перевертати цілий світ? Перевернув. Тільки хоти, вір, лізь, захищай, розбивай і перевернеш. Отак само й з мільйонами. І що таке якийсь нещасний мільйон.

Мик із глибокою зневагою засуває руки в кишені коротеньких штанців і високо здіймає плечі.

— Подумаєш, яка надзвичайна штука! Людям із нашим з тобою досвідом, з нашим розумінням цієї пакости, що зветься су-

часною мораллю, з нашою волею і ненавистю — не здобути якогось паршивого мільйона? Смішно.

Леся мляво водить чистими, дивно-фарбистими серед рівно-білого кольору лица очима по стелі.

— Щось занадто вже довго нам смішно, я нахожжу.

— Значить, не досить ще визріла наша воля й готовість.

Леся знизує плечима й зараз же підтягає зсунуту з них шубку до підборіддя.

— Гм, «не визріла». Якого ж тобі ще визрівання треба, не розумію. Чи ми не переступили вже «через усі кордони добра і зла», як ти кажеш? Хіба ми не можемо вкрасти, ограбувати, задушити, обманити, вбити?

Шубка сповзає з плечей, і все тіло Лесі спирається на лікоть, а пасмо ніжно-попелястого волосся — на фіолетове око.

Мик скляним сірим поглядом пильно водить по лиці Лесі.

— Можемо.

— А хіба ми й не крали, не дурили, не вбивали? Хіба я не продавала по Варшавах, Берлінах та Парижах мою, як ти кажеш, «так звану» жіночу честь? Не спала, не тіпалася з усякою польською та інтернаціональною сволотою? Хіба я тут не утримую нас цієї честю? Хіба я не мала вже трипера і м'якого шанкра? Чи боюся сіфілісу? Якої ж тобі ще, голубчику, готовості треба? Коли ж ми будемо готові?

Мик спокійно слухає, не виймаючи рук із кишені.

— Ти хочеш це знати?

— Хочу!

— Серйозно хочеш?

— Без найменшого жарту.

Тут Мик виймає руки з кишень і підходить ближче до ліжка.

— Так я тобі скажу, Лесю. Ти будеш тоді готова, коли в твоїх очах не буде от-цього близку й болю, коли ти перестанеш говорити про наш перехід на той бік моралі тим тоном, яким ось оце говорила. Ти ще не зовсім переступила, ти ще там, ти ще не по цім боці безгрішності й безправедності. Ти ще грішниця й праведниця. І коли ти кажеш, що ти тіпалася з усякою сволоччю по готелях, ти у цей мент корчишся від сорому. «Трипер і шанкр» ти вимовляєш зо смаком фаху. І коли тобі хтонебудь скаже в лиці «злодійка», «курва», ти ж зомлієш од сорому, жаху, ненависті. Правда?

— Ще й у пику дам, бо всі злодії й курви!

— От бачиш. А мене сьогодні один пан при людях сутенером назавав. Я не дав йому за це в пику, я попрохав у нього сірника закурити цигарку і не почув у собі ніякого жаху, а тільки усміх. Той усміх, що буває, коли дитина розсердиться на дорослого і, щоб найдужче злякати його, крикне: «А тебе дідько вхопить!» І що щиріше сама дитина вірить у дідька і в жах дорослого, то дорослій людині смішніше. Мій тип щиро вірить, що він мене в жах угнав, знищив отим дідьком «сутенером», а я тільки про себе посміхнувся.

— Брешеш!

Леся лягає знову на подушку й натягає шубку до підборіддя, злісно відмахнувши купу волосяного плетіння за плечі.

Мик весело рягочеться, широко розшморгнувши м'ясисті губи й виставляючи квадратові, із жовтявим тоном зуби. Сівши боком на ліжко, він своїм звичайним, фамільярно-ласкавим жестом, яким зачаровує інших, обнімає Лесю за шубку й похляскує великою, граблястою рукою. І блискучі сірі очі його такі привабливі, щиро-веселі, розумні, хлопчаці.

— Ех, Лесько, Лесько, багато ще в тобі потойбічного, стального, зайвого, порохнявого. Витруси ти його нарешті к чортовій матері! «Сутенер, злодій, курва, честь, совість, правда, гріх; святість» — які це дитячі смішні слова! Всі, Лесько, і курви, і святі, грішники й праведники. А коли ти вже хочеш святості, справжньої святості, то я тобі скажу, що дійсний святий — я!

І Мик майже без усміху кладе собі руку на груди.

— Так, Лесько, я. Що є святість? Відсутність гріховости? Правда? Головне, свідомість своєї безгрішності. Так? Так от, я — цілком безгрішний, а, значить, святий. Правда, я вбивав людей на війні, грабував, насилував, обманював, робив усі злочинства і гріхи. Раніше я мучився, каявся, катував сам себе. Ну, ти сама знаєш, до якого ідотизму доходив. А тепер... Убийник? Злодій? Сутенер? Будь ласка. Мені легко, ясно й чисто на душі, як на Монблані. Муки каяття? Сором? Жах? А, вибачте! Годі. Я з великою охотою віддаю всіх цих дідьків грішним дітям. Хай собі мучаться.

Мик підводиться й швидко шукає цигарки по кишенях. Не знайшовши, забуває й повертається до Лесі, що, примруживши очі, непорушно, гидливо вдивляється в щось на стелі.

— Ну, ти подивись, хіба ж це не смішно. Ловлять, наприклад, якогось, так званого злочинця. Украв щось там чи вбив якусь стару бабу, що сиділа на торбі грошей. Боже, який гвалт

учиняють, ганяються за ним, хапають, замикають, судять, карають. І як усі цікавляться, портрети його друкують, жахаються! Ну, хіба ж не дикий абсурд?! Та ідоти ж ви прокляті: та що ж це за злочинство в порівнянні з тим злочинством, яке ви всі виробляли впродовж кількох літ з таким ентузіазмом? Та мільйони ж не старих баб, а молодих, сильних, спеціально вибраних убивали, калічили, робили злодіями грабіжниками, убийниками. Судять за бабину торбу! Ха! Та грабували ж не якісь там торби, а цілі краї, руйнували працю цілих поколінь мільйонів людей. Кретини ж ви! Чому же ви не хапаєте, не судите й не караєте тих, що вчиняли ці колосальні злочинства? Чому не жахаєтесь? Бо це зветься патріотизмом. Бо це, мовляв, війна. Це геройзм і святість. Так? Ну, так плював же я на вашу святість і на ваших ідолів! І почекайте ви мені, з ними, почекайте!

Мик люто стискує кулак і грозиться ним. Леся мляво переводить очі на нього. От усе лице вже знайомого синювато-сірого кольору, як у трупів, в очах коса загостреність і хижість, а блиск їх тьмяний, густий, п'яній.

Мик швидко відходить до вікна, рвучко відчиняє його й підставляє обличчя колючим краплям дощу.

— Зачини, Мико, тут і так холодно, як у льоху!

Мик чи не чує, чи не хоче зачинити. Туман із дощем кислою вогкістю сунуть по хаті, зараз же, як собаки, лижучи оголені місця тіла.

— Та зачини, Мико.

Микола помалу задумливо зачиняє й обтирає долонею лицезрі. Очі блищають уже звичайними сухими іскрами. Він знову підходить до ліжка, закладає руки в кишенні й посміхається тим самовдоволеним усміхом, що буває при всіх його проектах. Трошки навіть випинає шию.

— І от ти тепер уяви собі, Лесько: ми організуємо Ательє Щастя і за його допомогою досягаємо своєї мети: у нас є мільйони і ми ставимо свою лябораторію. В ній працюють десятки вчених. Найгеніальніших! (За гроші й геніїв купиш!). І вони нам знаходять ту силу, що дасть нам владу над усіма цими арміями, гарматами, урядами, парламентами і всіма ідіотами. Якийсь промінь, газ, якийсь новий хемічний елемент, чорт, біс, однаково! Учений, що винайде його, робиться членом нашого Комітету Визволення Людства, або... знищується, щоб не видав секрету винаходу. В наших руках незрима, нікому не відома і колосальна сила! Ух!

Мик простягає над ліжком сильно стиснений, величезний кулак.

— І от уяви собі: ми випускаємо Універсал до всіх народів, парляментів, урядів. «Ми, Комітет Визволення Людства, наказуємо всім державам обеззброїтись ув один місяць! Усім парляментам та урядам негайно прийняти закон про розпуск армій! Без винятку! До однієї людини! Всю амуніцію, зброю, військові будинки перевести на культурні й господарські потреби». Термін дається тиждень. Коли не виконає якась країна, чи хоч би всі разом, для демонстрації сили й могутності Комітету Визволення Людства і як пересторога в залі засідання парляменту робиться вибух, але без людських жертв. Коли, не зважаючи й на це, не буде винесено закону, геть увесь парлямент чи уряд знищується. Жах. Паніка. Закон моментально приймається скрізь Війні — смерть. На віки вічні смерть! Бо це ж тільки підлій глум оці Ліги Націй, комісії по обеззброєнню і т. п. лицемірство й шахрайство. Так що, Лесько, хіба не варто ради цієї мети віддати десятки років свого життя? Га? Хіба не варто всі свої сили по краплі вицідити в цю ідею? Мільйони? Вони мені потрібні для мене? Що, я не міг би піти на фабрику, на завод, щоб ти «не тіпалася з усякою сволотою»? Ательє щастя? Ти смієшся з цієї ідеї? Але це — геніяльна ідея, Лесю, запевняю себе. Ательє щастя дасть нам мільйон, а мільйони — владу над світом і смерть війні. Ательє щастя...

Лесь позіхає так, що аж крутить головою на подушці.

— Коли б вона хоч повечеряти дала нам сьогодні й за те спасибі. Треба, Миколо, щось придумати, починає хотітися гості.

Терниченко зупиняється, тъмяно про себе усміхається, потім відходить, розставляє ноги й нахиляє голову.

— Гм! У кого ж би тут підпозичити?

**

В двері хтось обережно стукає. Терниченко швидко підводить голову.

— Ввійдіть!

Двері тихенько розчиняються і в них з'являється щось знайоме: горбатий ніс, під ним чорними щіточками підстрижені вуса і круглі птичі очі.

— А-а, Наум Абрамович! Оце геніяльно, що ви до нас за-вітали! Оце знаєте, цілком до речі. Просимо, просимо!

— Вибачте, що я так, без запрошення...

— Просимо, просимо. Дуже раді. Роздягайтесь.

Леся байдуже повертає розкудовчену голову і навіть не відкидає з ока пасмо волосся. Але Мик дружньо, любовно похляскує Наума Абрамовича по плечі, посміхається до нього своєю «чарівною» посмішкою й хоче помогти скинути пальто.

— Ні, ні, я на хвилинку! Я за вами. Доброго здоров'ячка, дорогоцінна Ольго Іванівно! Що це ви, голубонько, лежите? Чи не хворенькі, крий боже?

Він дрібненько підбігає до ліжка з капелюхом ув одній руці, другою рукою хапає мляво простягнену до нього ручку Лесі й смаковито підносить її до своїх пофарбованих колючих усиків.

— Холодно в нас, як у псюрні. От і лежу.

— Ах, ах, ах! Це ж, дійсно, просто богозневага, пане Миколо: тримати богиню, вибачте, в псюрні. Що ж це ви робите?!

Пан Микола весело обнімає Фінкеля за плечі.

— Так давайте храм або палац! Зараз туди перевезем її.

— А що ви собі думаете? Можуть бути храми й палаци. От я саме в цій справі й прийшов до вас. Маєте часу на годинку? Олена Іванівна, відпустите мені вашого владаря на годину?

Леся повертається набік і натягає комір шубки аж на лице.

— Будь ласка.

— То швиденько вдягайтесь, Миколо Трохимовичу, — на нас тут у кафе чекає один чоловік. Справа дуже цікава.

Микола охочим, розмашистим жестом скоплює з кілка свій мокрий коверкотик і натягає на себе.

— Сподіваюсь, дорогесенька, що ми сьогодні ще побачимось з вами. Тому навіть не турбую вашої ручки прощанням. До побачення! Готові, Миколо Трохимовичу?

— Готов! Хоч ув експедицію на північний бігун. Через годину буду вдома, Лесько!

**

На сходах Мик не втримується й питає, що за справа і що за чоловік. Але Наум Абрамович ділових розмов на сходах паршивеньких отельчиків не провадить.

— Про справу будемо балакати в кафе. А чоловік — Прокіп Панасович Крук. Чули, розуміється?

— А, це той, що обікрав український уряд?

Наум Абрамович аж зупиняється і ніжно бере під лікоть Терниченка.

— Тільки ради бога, голубчику, з ним не зачіпайте цієї теми, він страшенно чулий на це. Я вас благаю!

Микола сміється, визволяє руку й обнімає Фінкеля за плечі.

— Ех, ви, чулий народ! Будьте спокійні, не зачіплю.

Але Прокопові Панасовичу вже з самого початку не подобається ні сам Терниченко з його білявою, неголеною щетиною на сіруватих щоках, ні широкі губи, ні чудний скляний бліск очей. А надто ця фамільяність, це веселе панібратство в поводженні з ним, Круком, як з людиною, що з нею можна не церемонитись.

Але разом з тим і подобається цей суб'єкт: якось легко й просто з ним, неначе голий сидиш і ні трішки нема ніяковости та стисненості.

Наум Абрамович детективним поглядом оглядає «бістро». Нічого й нікого підозрілого. Червонопикий patron за стійкою, байдужий до всяких тайн своїх клієнтів, три-четири суто-французькі наaperитивлені постаті попід стіною.

Наум Абрамович замовляє гарсонові по склянці кави для себе й Терниченка та обома долонями проводить по ребруватій лисині.

— А тепер, Миколо Трохимовичу, дозвольте розпочати нашу справу.

— Микола Трохимович ясно-жовтою посмішкою дає дозвіл.

— Насамперед от що, дорогенький мій: просимо вас пам'ятати, що справа ділова і, такби мовити, ніяких моральних оцінок у ній немає. Ви знаєте Фінкеля: в ділових справах він — вузький кретин, справа є справа і більше нічого. Voila. Отже, безцінний мій, дозвольте поставити вам таке питання.

Для найбільшої делікатності сформулювання своєї думки Наум Абрамович рівненько поправляє на столі свій важкий портфель і трошечки думає. Мик ясно й весело жде.

— Таке питання: чи можете ви принципіально згодитись, щоб Олена Іванівна взяла участь ув одній справі такого роду: всякими способами — я підкresлю: всякими способами! — вилобути в одного чоловіка деякі... деякі документи. Звичайно, коли слама Олена Іванівна на це згодиться! Але наперед ми б хотіли мати, будете ви принципіально проти цього чи ні. Тільки пам'яйте: справа є справа!

Терниченко спускає очі на свої горбкуваті руки, складені на столі й якийсь мент мовчить. Фінкель же швидко зиркає на Крука, що сонно смокче сигару й кліпає на Терниченка: розумний чоловік, моментально зрозумів.

Хлоп тихо підводить очі.

— Бачите, Науме Абрамовичу, на таку пропозицію буває різна відповідь, залежно від обставин. Іноді просто підводять руку і...

Терниченко, дійсно, злегка підносить над стілом величезну долоню.

— ...і б'ють по пиці.

Наум Абрамович вражено витріщається і машинально відсувається до спинки стільця, хоча долоня непорушна.

— Чекайте, Миколо Трохимовичу...

— Ale бувають причини й обставини, що примушують сковати руки в кишені й відповісти: нічого не маю проти. Далі?

І Терниченко кладе долоню на стіл. Наум Абрамович з полекшенням посміхається, як людина, що зрозуміла жарт і знову присуває тіло до столу.

— Дуже добре! А далі справа така. Ні деталів, ні прізвищ я вам покищо не казатиму. Як людина розумна й ділова, ви самі розумієте, через що. Коли ми прийдемо до порозуміння, тоді, звичайно... Так от, дорогенький, річ ось у чому.

Фінкель знижує голос і нахиляє до Терниченка голову. Терниченко мовчки, уважно слухає, часом зиркаючи на Крука, що все сидить з тим самим виразом сонної байдужості.

Закінчивши, Фінкель злегка відхиляється від Терниченка.

— Так от, Миколо Трохимовичу, за цю послугу Олена Іванівна мала б десять тисяч франків і, розуміється, все удержання в пансіоні. Так само як покриття всіх видатків, зв'язаних з цією справою: ну, там убрання якесь, вечера в якомусь ресторані, театри, авта й тому подібне. Згода?

Терниченко чудно посміхається. Потім раптом дружньо хляскає по плечі Наума Абрамовича й одкидається на спинку стільця.

— Поганій з вас ділець, Науме Абрамовичу.

— А чому так; з ласки вашої?

— А тому, що ви — наївна людина. І без розмаху. Збираєтесь плисти через океан і з економії та спокуси хочете зробити це... в ночвах.

Наум Абрамович здивовано, непорозуміло ширить очі.

— А до чого тут скупість і якісь ночви?

— От я ж те саме кажу! Абсолютно ні до чого. Бо ви ж моментально перекинетесь і потонете, золотий мій: Ну, судіть самі. Деталів ви мені не сказали, але видно, що справа йде про якийсь

великий скарб, схований цим чекістом. Добре. Справа, очевидно, мільйонова. Чудесно! Але, щоб добрatisя до цих мільйонів, треба видобути в цього чекіста якісь документи .N'estops? І от ви за прошуєте на цю, головну в усій справі, ролю людину, вимагаєте від неї геройства? (бо це ж таки геройство навіть симулювати близькі відносини з цим чоловіком), вимагаєте творчості, спритності, ініціативи, напруження всієї енергії. І коли ця людина нарешті здобуде ці документи, цей ключ до мільйонів, ви дасте їй за це десять тисяч франків і шовкові панчохи. Це — діловий спосіб провадження справи? Га?

— Чекайте, Миколо Трохимовичу! Умови цілком справедливі...

— Та не в справедливості річ, голубчику! Плював я на справедливість і мораль. Річ у розумі й доцільноті. Коли та людина хоч трошки розумна (а дурна на цю ролю ніяк не пасує), то вона ж моментально перекине вас з вашими ночвами і сама візьме всю справу в свої руки. Та от, наприклад, любий мій, я вже можу викинути вас обох із ваших ночвів і сам здобувати той скарб. Даних я вже маю від вас досить. Серйозно!

І від того, що цей бандит так ясно, легко й певно посміхається, Наумові Абрамовичу стає моторошно. Через те він весело й насмішкувато сміється.

— Так таки я вже в ваших руках?!

— Цілком. І будете в кожної розумної людини, коли будете так підходити. Ну, та я ж розумію, що це тільки традиційний спосіб торгування, що ви й самі знаєте, що так не можна. Не діти ж ви, справді. Так от, Науме Абрамовичу, щоб довго не марудитися з цим, моя пропозиція така: видатки собі видатками, десять тисяч десятма тисячами, а крім того рівна товариська участь у всій справі. Все, що ми відімкнемо тим ключем, ділиться на три рівні частини. Ви, очевидно, ініціатор. Пан Крук — фінансує. Олена Іванівна виконує головну працю. Але, щоб не було ніякої нерівності, заздрости, нарікання, всі мають рівну долю. Справедливо?

Крук раптом виймає сигару з рота й коротко, виразно кидає:

— Цілком.

Наум Абрамович увесь час намагається щось сказати Терниченкові, але після несподіваної репліки Крука розгублено знизує плечима.

Терниченко ж живо повертається до Крука.

— Правда ж? Тоді, розуміється, можна чекати й щирості, й відданості справі, ініціативи й чесного товариського поводження.

— Цілком правильно! Я це саме казав Наумові Абрамовичу. І я знов, що ви так поставите питання.

— Значить, ви ділова людина. А Наум Абрамович...

— Ай, добре вже, добре! «А Наум Абрамович!» А Наум Абрамович що сказав Прокопові Панасовичу? «Коли Терниченко щось матиме проти цього, то він сам скаже свої умови. Чого ми за нього будемо говорити?» Ну, так Терниченко сказав нам свої умови. Що тут такого? Що ми якісь наукові теорії встановляємо? Нехай так. Але чи згодиться ж Олена Іванівна? Це теж пункт важкий.

— Я думаю, що згодиться. Це я беру на себе.

— Так завтра треба вже бути в пансіоні, бо після завтра приїжджає чекіст.

— Коли треба, то й буде. Але вперед треба якось оформити наш договір. Звичайно, не зараз, але в сих днях. Ну, а тепер деталі, будь ласка! І будемо виробляти плян кампанії.

І так, наче його дружина, його близька людина має взяти участь у науковій експедиції до Африки, Терниченко діловито, заклопотано розпитує, міркує, робить розумні пропозиції. Що не скарб, а поклади золота, це викликає в нього приємне здивування. Але конкуренція Соньки — занепокоює. Однаке він міркує так: коли Гунявиий за стільки років не видав ніде своєї тайни, значить, він не дурень. Навпаки, всі дані дають підставу думати, що це — людина інтелектуально досить сильна. І тонкий, здається, психолог. Маленька деталь: він не поголив ні борідки, ні вусів. Вульгарний злочинець зразу б це зробив. Далі: відносини з цим Свистуном, очевидно, не так собі. Свистун про золото напевне нічого не знає. Коли б знов, уже давно використав би. Якась залежність? Навряд. Швидче всього Свистун для Гунявиого служить ширмою. Ну, хто повірить, що цей жорстокий і сильний чоловік у такій покорі в якогось шмаркатого авантюриста? Кожний повинен думати: ні, це не Гунявиий, це не може бути Гунявиий. А звідки висновок: коли Сонька поведе атаку швидко й примітивно, нема чого боятися. Хай стає його любовницею, він **такій** любовниці тайни своєї не видасть. А тим часом, поки вона буде себе таким чином вичерпувати, Олена Іванівна буде провадити обхоплення противника з усіх боків, а надто зсередини. Це — робота повільна, ви-

магає тонкої гри й обдуманої стратегії. Він, Терниченко, бере на себе вироблення цієї стратегії.

Звичайно, не з усім можна погодитись. Але і Крук, і Фінкель, слухаючи серйозний, захоплений голос, не почувають ніякого дивування й ні трішки ніяковости, наче це цілком нормальні речі, що чоловік бере на себе завдання виробити психологічну стратегію для своєї жінки, яка має стати любовницею убийника і злодія. І коли він просто й легко вимагає грошей на перші видатки, Крук так само просто і легко виймає дві тисячі й подає їх Терниченкові. І запитання Фінкеля, чи згодиться Олена Іванівна, більше не виникає, — так усе просто, ясно, невинно. І навіть сама справа здається яснішою, простішою, хоч і трудною.

Терниченко недбало, як хустку, засуває дві тисячі в кишеню штанів і ніжно хляскає по плечі Крука.

— А я про вас трохи іншої думки був. Тепер бачу, що для пізнання чогонебудь треба подивитися на нього зблизька.

Крук не може стримати задоволеного усміху. Цей безцеремонний авантюрист виразно йому подобається. Можна подумати, що в його руках усе золото Америки, така певність і вибачливість у поводженні.

— А якої ж ви думки були про мене?

І Крукові зовсім не страшно, що Терниченко скаже якусь дурницю про урядові гроші, крадіж і тому подібні дрібниці.

— Я чогось думав, що ви без розмаху. Люди, що часом роблять широкі жести, часто бувають без широти. Тому, знаєте, мені хочеться запропонувати вам одну річ. Золото золотом, а тим часом воно є не тільки на Україні в покладах, але й у Парижі в папірцях. Правда? Так от, чи не хочете ви вступити акціонером у справу організації фабрики для експлуатації великої сили — людської дурости?

І Крук, і Фінкель непорозуміло й з чеканням дивляться в чсні, не то серйозні, не то з усміхом очі.

— Не розумієте? Скажу конкретніше. Як вам відомо, по всьому світі, а надто по великих містах усіх частин планети є багато різних шарлатанств, що експлуатують енергію людської дурости: ворожки, магнети, зери, рулетки, фармацевти, різні інститути краси, здоров'я, відмолодження і так далі. Всі вони за допомогою дурости використовують одну величезну людську силу, а саме: злагу щастя. Це — колосальна сила! Неймовірна. Ви ж подумайте: кожна людина, кожна, без винятку жагуче бажає собі щастя. Це — універсальний закон. Тільки втілення його індиві-

дуальне. Один бачить своє щастя в багатстві, другий — у славі, третій — в геніальності, четвертий — у владі, п'ятий — у красі, шостий — у коханні і так далі, і так далі. Дурість людська, власне, є той пас, що єднає це страшне джерело людської енергії з отими шарлатанами. І через те така надзвичайна легковірність до всіх чудес та обіцянок. Тільки експлуатація цієї сили робиться кустарно, примітивно, неорганізовано, без системи, без широкого пляну. Це — все дрібненькі крамнички. А моя ідея така: поставити цю справу науково, капіталістично, в європейському, а то й світовому маштабі. Треба організувати великий універсальний магазин, де кожний може знайти все, що він собі бажає. Назвати, скажемо, його «Ательє Щастя». З усіма можливими відділами. Слави хочеш? Будь ласка, відділ такий то. Там усе науково, строго, точно. Вимірють, вичислять і скажуть, у чому, коли й як може бути слава. Психометрія, гіпноз, психічна аналіза, всі наукові наймодерніші методи. Розвестися з жінкою хочеш? Будь ласка, відділ юридичний, Влади? Корони, депутатського фотелю, міністерського портфелю? Будь ласка, відділ такий то. Долю свою, не тільки до смерті, але й у всіх перевтіленнях на кілька сот і тисяч літ уперед? Будь ласка, відділ оккультний, телепатія, теософія, спірітуалізм. Ви розуєте ідею?

Крук посміхається, а Наум Абрамович клацає пальцями.

— Це таки не ідіотська ідея!

Терниченко переконанно і строго поправляє:

— Геніальна ідея. Але вона вимагає серйозного фінансування. Треба, насамперед, велике, гарне помешкання. Добре будо б якийсь палац мати. Обставини з відповідною імпозантністю, щоб клієнт, як увійшов, так одразу й був уже загіпнотизований, щоб одразу мав довір'я. А коли він віритиме, то й, дійсно, матиме все, що хотітиме. Так що й шарлатанства, властиво, не буде. Ну, персонал, розуміється, повинен бути першої якості: професори, адвокати, літератори, лікарі, гімнасти, актори, фінансисти, політики, одне слово — всі ті кустарі, що працюють тепер кожний зокрема.

Наум Абрамович сміється й гумористично мружить очі.

— Гарненькі професори будуть у вас!

— Першорядні! Гарантую! Дайте мені на початок тільки двісті тисяч і через пару місяців до нас будуть прохатися всі світила. За честь будуть мати бути співробітниками Ательє Щастя. Запевняю вас! Ідея кажу вам, геніальна. Я вже був знайшов одного американця, що відчув він як слід. Так прогорів чортів син на

другій, цілком ідіотській справі. Мав би Клондайк у Парижі через півроку. Так от, пане Круче, як ви на це? Га? Ви — людина з розмахом.

Крук задумливо прикладає пучки до пучок, кругло розточиваючи над столом пальці. Потім підводить голову й зідхає.

— Знаєте що: давайте спочатку здобудемо українське золото. А тоді на нього можна буде й паризький Клондайк починати.

Мик коротко знизує плечима.

— Bon! Не хочете бути моїм першим клієнтом? Тим гірше для вас. Ну, що ж, давайте здобувати українське золото. Так, значить, так? Умови мої приймаються? Добре. Так я йду зараз до Олени Іванівни. Ви почекайте тут з півгодини. Ми разом поїдемо кудись повечеряти.

Мик швиденько зриває з кілка пальтичко й, не одягаючи його, а тільки перевісивши через руку, виходить із кав'янрі.

Крук посміхається.

— Цікавий тип. Та й Ольга Іванівна його геж, видно, особочка: він ні на хвилину не сумнівається, що вона згодиться. Бачите: за гроші й чекіст не страшний.

Наум Абрамович робить невиразний жест суму.

— Що ви хочете? «C'est la rie!», як то кажуть французи.

**

Проте Мик таки трошки, видно, сумнівається: занадто вже бурно, весело й переможно вривається в кімнату, занадто демонструє дві тисячі, занадто недбалим тоном розповідає «досить цікаву справу з чекістом».

Однаке Лесю дві тисячі не витрушають із її млявости й байдужня. Ну що ж, добре. Але як розкладала пасьянс на ліжку, так і розкладає далі. Навіть іти на вечерю чомусь не хапається. А всю справу слухає якось хмурно, немов би навіть неуважно, з суворою пильністю слідкуючи за картами.

— Та ти слухай, Лесько, справа по суті грандіозна!

Господи, скільки цих грандіозних і геніяльних справ уже було в оцій самій кімнаті!

— Та ні, залиши карти. Тут і твоя участь потрібна.

Леся пильно й коротко змахує віями на Мика і здається, що два метелики разом розкрили крильця, показавши сині спинки.

— Так, і твоя участь. І майже головна в усій справі. Залиши на хвилинку карти.

Леся лягає на спину і примрежує очі, метелики знову склали крильця: вона вже знає, яка саме має бути її участь. І коли Мик, розставивши ноги, стоїть над нею перед ліжком і розповідає у невидюче лице про її ролю, вона лежить не рухаючись. А коли кінчає, вона потягається й позіхає:

— Так. Значить, до моєї колекції ще й чекіст. Сіфіліс у нього є?

Мик з обуренням кривиться.

— Ну, от: «чекіст», «сіфіліс»! Та яка по суті різниця між мною і тими всіма «порядними» мужчинами, що ти мала? Всі ми убийники, грабіжники й злодії, як і він. Плюнь ти на ці дитячі переділі, їй богу!

— Та будь ласка! Я нічого не маю проти. Коли ж мені йти в той пансіон?

Мик сідає на ліжко.

— Чекай, Лесю. На цей раз справу треба повести тонко. Треба ясно накреслити твою ролю. Ти, насамперед, — утова. Чоловіка вбили на війні. Дочка професора історії. Вихована ним у Швейцарії. Навіть не була в Росії під час війни та революції. Розумієш? Така, знаєш, глибоко моральна, «чиста», «невинна» і всяке інше. Ти вивчаєш мистецтво, слухаєш лекції в Академії, університеті. В тебе в кімнаті повно книжок із мистецтва, гравюр, картин. Піяніно, розуміється. Одягаєшся ти зі строгим смаком. В поводженні така, знаєш, гідність, навіть важність. Ти це можеш, в тебе ці елементи є в твоїй вдачі, треба тільки їх висунути наперед. Ну, от. Це все повинно заімпонувати цьому типові. Ці примітивні люди, так звані «злочинці» почують страшенну поштитівість перед так званою чистотою та моральністю. І роман заводити з ним треба обережно, помалу й якомога натуральніше. Спочатку навіть не помічати його, тільки чимсь звернути його увагу на себе. Ну, та досить і краси твоєї. А ще як одягнешся відповідно. Треба тобі завтра нове манто купити, капелюх, черевики...

Леся хмуро посміхається.

— Ну, знаєш, роля досить... далека від мене. Провалю, братику, в перший же день.

Мик сердито знизує плечима.

— Ну, от: тепер «провалю», «не можу», «далека роля»!

— Ну, розуміється! Звідки я тобі візьму твоєї важності, гідності, чистоти? Я вже й забула, які вони бувають. Маєш собі!

— Лесю, покинь дурниці говорити. Всі люди в житті грають ролі. Ніхто не родиться міністром із важністю. І важність, і гід-

ність , чистота є в тих, хто найкраще грає ці ролі, хто вірить у свою важність. Ти подивись на якогось портьє при міністерстві або при банкові. Важність така, що без пильного аналізу просто не розумієш, чо ради якийсь портьє такий важній. Тому, що він сам вірить у свою важність. Я тобі наведу скільки хочеш прикладів із життя наших новонапечених українських міністрів. До революції був собі якимсь мировим суддею в провінції, грав у стукалку, випивав, брав хабарці. Міщанин міщанином, аж смерділо з нього. Зробився міністром і ти дивись, яка важність, пиха. І щира, справжня! Бо сам повірив, що він, дійсно, щось важне. Грає ролю міністра бездоганно. Та на сцені без віри, без перевтілення себе в ту істоту, ролю якої граєш, не може бути художньої гри. А тобі зовсім уже й не треба так перевтілюватися. Ну, ти не професора дочка, але все ж таки вчителя гімназії. Ти не зовсім удова, але ж таки вдова. І так далі. Але ти подумай, який гонорар ти матимеш за цю гру! Ні одна кінематографічна діва не мала й не матиме. Мільярди!

Леся рвучко скидає з себе шубку й сідає на ліжку, чепурячи волосся.

— А, чорт з ними, з мільярдами. Не будь це чекіст!

Мик аж руки здіймає догори.

— О, боже мій! «Чекіст, чекіст»! Та яке тобі діло до нього? Діло в тобі, а не ньому.

— Але ж він мій партнер у грі? Ні?

— Ну, то що?

— Мушу ж я... Ну, я не знаю, але... Та хоч інтелігентний він? Молодий?

— Молодий. А щодо інтелігентності, то... чорт його знає. Комісаром був. Та тим краще як не інтелігентний, легше взяти, зaimпонувати. Ну, та це видно буде. Потім усе обговоримо, як приїде. Швиденько вставай, одягайся, на нас чекають: Крук і Фінкель. Поїдемо вечеряті. З Круком трохи пококетуй — ласий до жінок і грає ролю важкого банкіра. От тобі буде живий приклад: кримінальник, злодій, а важність людини, яка щиро вірить у свою «чистоту» та в те, що всі його шанують. Злізай швиденько! Давай руку! Гоп!

Леся гнуучко стрибає з ліжка і волосся матово-шовковою купою сповзає їй до колін.

Наум Абрамович цілком заспокоєний і задоволений: Ольга Іванівна грає свою роль так, що аж його самого проймає пошаною до неї. Балакаючи з господинею пансіону, вона з такою інтелігентністю — просто аристократичністю! — киває головою, так злегка й непомітно-підозріло оглядає не дуже свіжу обстановку пансіонського салону, на лиці така внутрішня, ясна і певна в собі стриманість, що хоч аплодуй тут же, така мистецька тонка гра!

І вбрана сьогодні під тон: шовкове чорне манто з білим ніжним хутром, що з нього стремить чудесна голівка з фіолетовими квітками очей. Капелюх не той, що вчора, простіший, але імпозантніший. І подумати, що ще ж учора ввечері оця, така аристократична особа конче хотіла вимазати йому, Наумові Абрамовичу, лисину майонезом і повтикати її зеленню від біфштексів — «садок розвести». І за це обіцяла йому дати себе поцілувати, куди він хоче. А внизу її лиць були дві гарячі п'яні плямки та уста — дитячі, спухлі, невинні, що вимовляли такі слова, від яких корчилось, як од тертя пальцем по склу: «ох набебежкалась!», «як зацідю по пиці», «сто бісів його мамі» і ще гірші.

Правда, й сам Наум Абрамович не той сьогодні, що вчора. Не зовсім навіть той, що раз-у-раз: на ньому нове пальто, новий капелюх, черевики й рукавички. Портфель під пахвою той самий, але тримає його Наум Абрамович теж трохи інакше: злегка випнувши наперед живіт і випроставши плечі зі строгою гідністю.

Отже пані Антонюк, дочці професора історії, загалом пансіон подобається і кімната її більш-менш задовольняє. Що на підлозі не килим, а синювате сукно, що портьєри цегляно-червоного кольору, що покришка на ліжку не зовсім чиста, це, звичайно, варте тонкої гримаски. Але добре, що вікна — на вулицю і не високо, на першому поверсі.

Коли гарсон у сірому хвартусі вносить валізки пані Антонюк і господиня разом із ним виходить, Леся швидко скидає своє манто з білим хутром, жпурляє його на ліжко ж кидається в фотель.

— Ху! Хай йому біс! Без звички аж отетеріла вся. Дайте цигарку, Фінкеле!

Наум Абрамович мимоволі озирається на двері до коридору, — як почує хто таку мову професорової дочки, хто зрозуміє по-українському, то, дійсно, отетеріє. Є ще одні двері до сусідньої кімнати, але там тепер нікого нема, — то його власна друга кімната, що чекає на Гуняного. Але коли Леся буде й надалі так по-

водиться у себе, як оце тепер, то Гунявому крізь двері все буде чути.

Наум Абрамович подає цигарку й таємнича хитає головою на ті двері.

— А то його буде кімната. Треба вам це мати на увазі. Туди майже все чути, як голосно тут балакати.

— Правда? Ой, це, здається, гонг гупає? Значить, на обід уже? Треба підправити грим.

Леся швиденько підходить до дзеркала й строго, критично оглядає себе з голови до ніг. Сукня сидить бездоганно. Зачіска важкою, не модною, скульптурною гасою налягає на потилицю. Леся злегка примружує очі й підносить голову догори. Так добре: підкresлюється поважність. А в той же час постать робиться стрункіша й дві опуклості грудей виразніші. Підфарбувати уста чи не треба? Не треба на сьогодні.

Гонг гуняво й лунко бухкає востаннє й затихає. А Наум Абрамович усе сидить у фотелі й зі заздрістю дивиться на Лесю: і оце чудесне тіло, цю зворушливу голівку ціluватиме, милуватиме якийсь злодій, грабіжник і мерзотник. Отака справедливість життя. Його треба схопити й запроторити на каторгу, а замість того йому готовується кімната з сукном на всю підлогу, з гарячою й холодною водою, для нього підбирається красуня-жінка з фіолетовими очима, з устами дівчинки і тілом Венери.

— Ну, Науме Абрамовичу, що ж ви сидите? Скидайте ваше шикарне пальто та ходімо. Нам буде окремий столик? А чекітка де сидить? Далеко від нас?

Наум Абрамович зідхає й помалу роздягається.

— Зараз усе побачите. Ех, ех!

— Чого зідхаєте? У нас кажуть: «Не зідхай! Як нема, то й так нехай».

— Та нехай, що зробити. Ну, ходімо.

Їдальню поміж білими столиками з пірамідками серветок певно та поважно проходить пані Антонюк у супроводі пана Фінкеля. Її з цікавістю, захопленням і критикою проводжають і зустрічають чоловічі та жіночі очі. Але вона ні трішки не цікавиться тією увагою.

Розгорнувши серветку, Леся рівним, байдужим тоном тихо кидає Наумові Абрамовичу:

— Вона вже тут?

Наум Абрамович із таким самим байдужжям поводить очима навкоси від себе.

За третім столиком. Лицем до нас. Брюнетка. Стрижена. Золотиста сукня.

Леся спочатку дивиться по залі, потім устромляє погляд у брюнетку в золотистій сукні. Дуже бліда. Занадто червоно нафарбовані губи. Фарба з оранжевим тоном. Не добре, не пасує до тону лиця й волосся. Волосся хороше, густе, чорне, з червоним одблиском. Інтелігентське лицце. Пасувало б до цих стомлених, розумних очей. А вся якась в'яла, зігнута, неначе випустили з неї все повітря.

— Що? Подобається?

— Нічого. Мабуть, темпераментна. Тільки квола якась. Хвора чи що??

Наум Абрамович ще байдужіше й ледве чутно бурмотить:

— Кокаїністка. Мабуть, сьогодні не нюхала. Побачите іншим разом: вогонь та енергія!

Леся знову скошує очі на брюнетку: Яким млявим, вимушеним рухом накладає собі на тарілку їжу, яка миршава в порівнянні з цією дівчиною, що тримає перед нею великий таріль. Не уявляється, який може бути вогонь у цьому висмоктаному лиці.

Наум Абрамович на це тільки посміхається.

— Ого! Про неї розповідають такі речі, що Месаліна засоромилася би. Знаєте, як вона стала чекісткою? Цілком порядна, між іншим, була собі дівчина. Дочка рабина, скінчила гімназію та університет. З медалями скрізь. Ну, та жидівська дитина, як то кажуть, родиться зі скрипкою, а школу кінчає з медалями. Як треба медалі, то мусить мати й медалі. Але цілком хороша собі була дівчина. І нічого більшовицького в неї ніколи не було. Абсолютно!

Наум Абрамович замовкає: підходить дівчина з тарілем. Коли вона віходить, Наум Абрамович починає їсти, сласно нахиливші голову до тарілки й кумедно, як птиця, повертаючи голову то на одне плече то на друге. Їсть мовчки, довго, приплямуючи.

— Ну, як же то сталося, Науме Абрамовичу?

— Зараз. Тут таки не погано годують. Що ви скажете на цю закуску? Га? Симпатична собі? Правда?

— Нічого. Ну, далі.

Наум Абрамович похапцем доїдає і витирає куценькі вусики куточком серветки.

— Я бачу, що ви таки енергійно беретеся до справи. Я це люблю, це по-мойому. Ну, так це сталося так.

Фінкель зиркає на сусідні столики й притишеним голосом бурмотить далі:

— Була собі в їхньому місті (не знаю, в якому саме, ну, може, в Лубнях, може, в Винниці не важко) революція. Революція собі, як революція. Мітингували, голосували, стріляли. Та ви самі добре знаєте. Була українська влада, потім прийшли більшовики. Нічого. Прийшли собі то й прийшли. Реквізували, націоналізували, розстріляли, все як слід. Нічого, все добре. Ні рабина, ні Соню, нікого з родини не чіпнули. Звичайно, радіти їм не було чого, самі розумієте. Але як рабин, Соня та вся родина сиділи собі нишечком, так їх і не займали. Ну, добре. (Між іншим, вона поглядає на вас! Не дивіться на неї. Звернула таки увагу!). Ну, добре. Потім переміна декорації, дія третя: більшовики тікають, з'являється добровольча армія. Картина вже інша: націоналізація відміняється, але грабіж удесятеряється. І само собою, в першу чергу жидівський погром. І вже не на релігійному фронті, а просто налетіла зграя диких звірів і давай грабувати, трощити, стріляти, різати. Бідного рабина з усією родиною спалили живими в повітці, а Соню руська офіцерня забрала до себе в казарму. І ви вже можете собі уявити, що вони там із нею робили! Чотири доби там тримали. Кокайн у ніс їй забивали, щоб не лежала мертвою, водою відливали, різками пороли. Голою так і жила, одежі не давали.

Леся швидко зиркає на мляву постать у золотистій сукні й знову переводить хмарні, загострені очі просто в лицез Фінкелеві.

— Ну, тут знову повернулись більшовики. Офіцери хотіли застрілити її, уже кидали жеребок, кому саме стріляти. Та тут якраз бомбою завалило всю казарму. Офіцерня загинула майже вся, а Соня якимсь чудом урятувалась. Гола вилізла з-під руїн і, як була, гола, побита, понівечена, полетіла в чеку.

Леся рішуче хитає головою.

— Я б так само зробила!

— Хто б так не зробив? Ну, й почала вона віддячувати! Ого! Сама, своєю рукою, кажуть, двісті офіцерів розстріляла в підвалах.

— Правильно!

— Ну, а потім, звичайно, коли ти вже чекістка, так стріляй усякого, офіцера й не офіцера, знаменитістю стала. Білогвардійська офіцерня боялась її більше, ніж усіх більшовицьких генералів.

— Паскуди!!

Пані Антонюк забуває всю свою аристократичність: рвучим, розмашистим жестом наливає собі вина й одним духом вихиляє його собі в рот.

Наум Абрамович злякано поводить очима навколо: лайку, може, й не почули, а як вино п'є аристократка, то це напевно всі бачили.

— Обережніше, Ольго Іванівно.

— А, чорт з ним! Я б їх теж живими палила й катувала!

Ну, от тобі й аристократка. Вона ще почне тарілки бити.

— Та більшовики так і робили, Ольго Іванівно, не хвилюйтесь. Самі знаєте. А що вже сама Сонічка виробляла потім, так, кажу вам, навіть у більшовиків слави зажила. Навіть тут, у Парижі, про революцію мріє. Страшенно їй хочеться, щоб в Європі була революція. А знаєте, для чого? Щоб не було ні бідних, ні багатих! А як же! Щоб була стрілянина, різня, розстріли. Оце її революція.

— Звідки ви все це знаєте про неї?

Наум Абрамович вибачливо посміхається.

— Ви спітайте мене, кого я **не** знаю. Я знаю навіть, що вона по ресторанах ложки та ножі краде.

Ольга Іванівна неймовірно дивиться на Фінкеля.

— Для чого?!

— Гм! «Для чого». Вона мені не сповідалася. Але я так думаю, що для порушення принципу приватної власності. От краще собі й тим плює на буржуазну мораль. На їй ложки? Гроши вона має, дай боже, щоб французький президент мав таку платню, яку вона має. Або така штучка. Є в ній тут у Парижі брат, один він урятувався від погрому, бо був саме тоді десь в іншому місті. Так вона з ним живе, як з любовником. Ну? Спітаєте мене, для чого? Мало їй тих мужчин, що їх має круг себе? Ні, це — буржуазна мораль, що не можна мати брата за любовника. От вона її так само нищить, як і з ложками. Що ви хочете?

Знову підходить дівчина з тарілем і знову Наум Абрамович заглиблляється в їжу, по-птичому розглядаючи страву то з одного боку, то з другого.

Леся час від часу пильно поглядає на Соню. І єсть Соня мляво, вимушено, дивлячись кудись ув одні точку. Рука біла-біла, тонка, ніжна.

Упершись другим кінчиком серветки, Наум Абрамович приймається за роботу й по черзі представляє Лесі тихим голосом усіх мешканців пансіона.

Пансіон — інтернаціональний, як і сам Париж, французів у ньому три-чотири відсотки. Ну, нехай п'ять! Пануюча нація — американці. І панує, розуміється, американська культура: фокстрот, бокс і доляр. Он той стіл, що за ним сидить ціла кумпанія жінок і мужчин — авангард англо-американської окупації. Ввечері не треба ходити в кабаре і дансінг, все є в салоні пансіону. Часом навіть бокс. Але господиня французька, насмілюється робити увагу, що бокс може попсувати їй меблі. Американці ж шанують меблі та всі матеріальні речі нарівні зі своєю біблією. Тому бокс буває тільки тоді, коли ця кумпанія вечеряє на Монмартрі й приїжджає додому розважитись.

Он ті двоє циганчат — італійці, вихлюпнуті з Італії фашизмом. Один грає на гітарі й співає фальцетом, неначе жіночим голосом.

Ото троє полячків — жовтявий, прилизаний панок і дві гнилозубенькі панночки. Панок — наче тільки що вилуплене цуценя, таке зализане й хирляве, але пиха просто лева: подумати собі, воно теж має свою державу, поліцію, жандармів, дипломатів і навіть свої колонії. Це не заважає одначе ляшкові служити в американського доляра за гіда по публічних домах.

Біля полячків — парочка шведів. Один із них тримає ножик усією рукою, як шаблюку. Солідний, мовчазний і дуже делікатний. Але любить бокс більше за свою жінку.

Леся слухає не дуже уважно. Проте поводиться вже знову як слід. А коли виходить із їдалньі, то навіть злегка гордовито підводить голову й спукає вії на очі.

Та в себе в кімнаті знову розвалюється в фотелі, закурює, струшує попіл просто на підлогу, голосно каже неделікатні слова, регочеться негармонійним сміхом. Ох, краще б, може, було не оселяти її поруч з Гунявим? І взагалі, чи витримає вона на довгому протязі часу таку трудну для неї роль?

Прощається з Лесею Наум Абрамович не так уже заспокоєно й задоволено, як зустрівся.

**

Ранок рюмсає й рюмсає, як нудьгуюча дитина. Сльози котяться й котяться йому по шибках — і не втирається.

З вікна видко тиху вуличку з вузюсеньким тротуарчиком і перлямутровими від старости шибками старезних будиночків. І не подумаєш, що в Парижі, — таким щирим середньовіччям джне. Ось зараз з'явиться на коні, закутий у валізо, лицар зі списом. Та

ба: влітає раптом у поле зору чорна, мокра коробка й, галасуючи, як порося в мішку, просувається під вікнами з важким диханням мотора. Чи не Гунявий уже з залізниці? Ні, проїхала.

Наум Абрамович дивиться на годинник.

— Уже час би бути тут. Може, в інший пансіон повіз його паршивчик Свистун? От ще холера на мою голову! Мало мені Гунявого, так ще якийсь Свистун коло нього.

Леся притуляє чоло й ніс до холодної шибки. (Так у дитинстві раз-у-раз робила в гімназії й з того боку ніс здається роздушену сливою). Фінкель неприємно свистить носом за спиною і тепле дихання його часом торкає щоку. Якого біса не єде вже той чекіст!

Раптом із другого боку до ганку пансіона підкочує червоне, незграбне таксі. Згори видко тільки край передка і дах коробки. Леся швидко відчиняє вікно й обережно висуває голову надвір. Дрібні краплі дощу колять у повіки, й схили носа сверблять од них, залізо вікняного балкончика холодно й липко впивається в долоні.

— Що? Приїхав? Він?

Наум Абрамович хвилюється, нетерпеливиться, зазирає через плечі Лесі, потім ширше відчиняє вікно і теж висуває голову.

На тротуарі перед входом стоїть панок у жовтих черевичках і модних коротеньких штанях. Пальто теж коротеньке, дзвоником. В ідко гостренійке підборіддя в прищиках. Панок нетерпляче щось каже в розчинені двері авта, потім сердито повертається і входить у пансіон.

З авта ж спочатку висувається важка шкіряна валізка з людською рукою, потім голова в темному капелюсі й нарешті на тротуар виваляється сама людина. Поставивши валізку до стіни, чоловік починає витягати з авта багаж. Постать висока, плечиста, більша за Миколу. Каштанова борідка і тупий, важкуватий профіль носа.

Наум Абрамович сильно потискує Лесю за лікоть і схвилюваним неприємно-теплим шепотом дихає її у щоку:

— Впізнаєте? Впізнаєте? Це — він! Я біжу відмовлятися від своєї кімнати. Але як не буде другої вільної для цього Свистуна, то вони можуть виїхати звідси. Ах, ти лишенко! Ну, я зараз вернусь...

Леся, не озираючись, не відриваючи очей від людини внизу, хитає головою. Наум Абрамович вибігає з напруженими й круглими від заклопотання очима.

Гунявий розплачується з шофером, прихиливши голову до таксометра. Мабуть, мало дав на чай, бо шофер не ховає гроші й щось каже. Так і є: Гунявий хапливо виймає з кишені якусь монету і тикає в руку шоферові. Ага, шофер задоволено здіймає кашкет — щедрий, видно, додаток. І зараз же рушає.

Тоді Гунявий починає примірятися забрати всі п'ять валізок відразу. Дві валізи велики, три — малі. Не будь п'ятої, може, й підніс би чотири: дві під пахвами, дві в руках. Але п'яту хоч у зуби бери.

Гунявий мостить їх і в такій комбінації, і в іншій. Ех, п'ята все ж таки заважає. Свистун міг би взяти з собою одну, тоді справа легше пішла б.

Ні, мусить таки залишити на вулиці малі валізи й несе самі великі, пхаючи ногою двері. Мабуть, поставив їх у сінях, бо зараз же виходить і забирає малі валізи, покраплені вже дощем.

Леся тихо зачиняє вікно й витирає хусткою лице та руки. І зразу жчує голоси в сусідній кімнаті. (І тільки тепер розуміє, як добре чути з одної кімнати в другу). Жіночий голос і чоловічий теноровий. Тут же часом і голос Наума Абрамовича. А Гунявий, як льокай, перетаскавши валізи, десь там стоїть коло них у передпокою і жде.

Голоси переходять у коридор і зникають. Фінкель, очевидно, теж пішов з ними.

Леся довго сидить у фотелі, підперши голову рукою й задумливо дивлячись у вікно. Дитячі губи перегнулись у гидливу підківку, очі примружились нудно. Беззвучно катяться слізози по шибках, брудно-сивий клапоть неба у кутку вікна — як велике, старе павутиння. Клацає несподіваними перебоями центральний опал по рурах.

Стук у двері. Вслизує Фінкель. Леся мляво струшує задуму, беручись за роботу:

— Ну? Як там?

Наум Абрамович од задоволення обома руками проводить по лисині, гаряче шепочучи:

— Все, як по нотах! Я так і знов: Свистун узяв собі кращу кімнату на другому кінці коридора. Тут буде він. Записався Василем Михайловичем Кавуненком. Адвокат. Хе! Добренький мені адвокат! Колега, значить. Pas mal! А Свистун — дипломат, політичний діяч. Теж — не погана професія. Але насамперед, догосенька, треба якось розшифрувати, що за відносини між ними. При чому тут цей «дипломат» шмаркатий.

— Зразу цього, мабуть, не можна буде зробити.

— Ну, що значить «зразу». Я тільки звертаю увагу. А чого ви така кисленька, голубуся? Після вчоращеного голівка болить, може?

— Не знаю. Так. Нічого, оклигаю.

— Ну, я мушу бігти. Маю ще побачення з Круком. Дочка моя на службу до нього пішла. Так треба подивитись, яке вражіння зробила на патрона. Коли маєш діло з багатою людиною, то' треба рахуватися не тільки з його враженнями, але й зі враженнями його пантофлів. Та нічого! Нехай! Будуть і в нас з вами, любуся, пантофлі з враженнями! Правда? Ну, бувайте здоровенькі й бадьорі. Завтра забіжу.

Наум Абрамович ніжно цілує ручку Лесі, важко бере під пахву череватий портфель і виходить зі строгою, поважною міною.

А Леся знову підпирає щоку рукою і дивиться у вікно. І коли за стіною, в його кімнаті чуються голоси, вона сидить так само, не рухаючись, не повернувши навіть голови у той бік. Один голос — теноровий, овечого тембру, певний у собі й говіркий. Другий — низький, лагідний, маломовний. Коли б прикласти вухо до дверей, то, мабуть, окремі слова можна було б розібрати.

Наче на пожежу, часто й голосно бухкає гонг.

Голоси стихають, грюкають двері. Але в кімнаті Гуняєвого чути рух. Значить, то вийшов тільки Свистун.

Леся неохоче підживиться до дзеркала. На ней байдуже, нудно дивиться гарне лице з синьо-фіолетовими, як дві ще не зовсім вистиглі сливи, очима. Рука машинально поправляє одне крило матово-попелястого волосся над вухом, очі злегка примріжуються.

Леся зідає й помалу виходить із кімнати, не випроставшись, не прибравши строгої поважності.

І як тільки відчиняє свої двері, так у поле зору попадає чоловіча постать біля дверей сусідньої кімнати — Гуняєвий. Він, пригнувшись, вовтузиться з ключем коло замка. На ріп Лесиних дверей Гуняєвий, не випростовуючись, повертає голову. Але Леся бачить, як у ту ж мить тіло його відразу вирівнюється, як одштовхнute, в очах з'являється круглість, витріщеність. Видно навіть, як од здивовання чи переляку між губами чорніє дужка дірки рота. Зовсім як на кінематографічних афішах.

Леся теж здивовано зиркає на нього. Але тут же злегка підносить голову й нехапливим, поважним кроком іде далі коридором. На повороті до сходів вона озирається і бачить, що Гуняєвий

— високий, плечистий — стоїть так само, навіть рука заклякла на ключі, й дивиться їй услід.

В чому річ? Упізнав?! Може, десь бачив на Україні? Може, тоді, як тягали по чекістських тюрмах, вона колись балакала з ним та забула, а він запам'ятав? І тепер перелякався, що вона впізнає? Але ж немов би не зовсім такий вираз тієї враженості його. (А що-ки, дійсно, пухкі, якісь хлопчаці. І така сама борідка!).

Соня вже за своїм столиком. Лесі, коли вона проходить повз неї, видко тільки чорне з червонявиом тоном волосся та спину в цегляно-червоній сукні. Але, коли сідає за свій стolик і, з байдужим виразом повівши по їдалальні, зупиняється на столику Соні, то майже її не впізнає. Нема тієї вчорашньої, зігнутої, блідо-кволової дівчини в жовто-золотистій сукні. Тепер там сидить гарна, з глибокими, темними, оксамитними очима, з легким теплим рум'янцем лиць... молодша сестра Соні. І сукня не та, і зачіска не та, і рухи інші, і погляд жвавий, і усміх на устах, теж неначе інакше пофарбованіх.

Леся від здивовання навіть про свій «грим» забуває.

Отак, значить, діє кокайн?! Дійсно, варто було б хоч раз перемогти свою огиду й спробувати тоді, як її підмовляли в Будапешті. І це ж Соня так приготувалася для Гуняного!

От якраз і він іде зі своїм Свистуном та господинею. Свистун попереду, в жовтих черевичках, у синьому вбранні з короткими холошами, з-під яких видко зелені шкарпетки. Голівка білява, їжачком підстрижена, чоло вузьке й низьке, в прищах, носик червоненський, загострений. Ніжками кумедно відкидає набік, ніби дорогу від трави прочищає жвавенько, цікаво й упевнено поглядає навкруги, неначе він тут усе життя жив і тільки на тиждень виїздив і оце повернувся.

А той, навпаки, посувався за Свистуном зі спущеними очима, рівно витягнений, видно, стиснений всередині. Високий, щокастий, з проділом на мокро-пригладженому волоссі. Убрання на ньому застібнуте на всі гудзики, якогось зеленкувато-трав'яного кольору.

Господиня показує їм їхній стolик — якраз посередині між Лесею та Сонею. Гуняний сідає лицем до Лесі й профілем до Соні. Щось тихо з непорушним лицем каже Свистунові. Свистун недбало хитає голівкою й розкладає серветку на коліна жестом господаря.

І з цими пухкими щоками, з дитячими здивованими очима ця людина спокійно приставляла дуло нагана до потилиць людей

і вбивала їх сотнями! Он тією самою рукою, що так стиснено бере невинний ножик.

Раптом Леся помічає, що Соня хоче звернути на себе увагу його: навмисне голосно кличе прислугу, зиркає ввесь час то на Гунявого, то на Свистуна, що хвилини пальцями перевіряє зачіску біля вух. І таки досягає свого: мишача голівка Свистуна з одтопірченими бухами починає вже частенько повертатися вбік Соні. Часом він щось шепоче Гунявому, скоса зиркаючи до Соні. Гунявий, стараючись зробити це непомітно, оглядає Соню своїми здивованими очима.

Але кілька разів Леся ловить і на собі погляд Гунявого. Одначе **того** виразу, що був біля дверей, уже немає. Тільки очі швидко відлітають убік.

**

По обіді, замкнувши двері на ключ, Леся гидливо скидає з себе сукню, жбурляє її на фотель, накидає на себе старенький домашній пеньоар і сердито закурює цигарку. Потім бере книжку, карти, цигарки й лягає на куценьку канапу. Дивні французи: найголовніша мебля у них — ліжко. Канапа в кімнаті готелю — така сама розкіш, як ванна в помешканні. За ванну й канапу ціна піднімається майже вдвое. І от ця розкіш така куца, що для того, щоб витягти ноги, треба їх покласти на поруччя, задравши вище голови.

Але ні книжка, ні пасьянс не можуть зігнати гидливої й хмурної гримаски уст і брів Лесі, неначе в роті їй увесь час смак од чогось поганого. Вона зсугає додолу й книжку, і карти, закладає руки за голову й заплющає очі.

У Гунявого в кімнаті чути голоси, все ті самі: голосний овечий і буркотливий низький, нерівне тупотіння ніг, пересування меблів, рип дверців шафи. Потім, нарешті, грюкають двері й затихає — пішли.

Леся курить цигарку за цигаркою, то зігнувши ноги, то витягши їх і думає. Потім раптом зривається з канапи, хапливо одягається і виходить.

Через чверть години вона вже біжить по сходах свого старенького отельчика, пропахлого кислим духом цілого покоління пожильців.

Мик удома. Він у пальті з піднятим коміром (для тепла) сидить за столом і щось працьово честить, старанно зігнувши спину й відставивши лікоть.

— Леська?! Що сталося?!

Леся весело зриває з себе свій аристократичний капелюх, манто з білим хутром, обнімає здивовано повернуту до неї голову Мика з сірими неголеними щоками й розставляє руки як для льоту.

— Удома! К чорту цей манастир! Не хочу!

Мик злякано підводиться, обережно відклавши циркуль.

— Лесю, чекай. Сподіваюсь, ти не серйозно?

Леся підбігає до ліжка і задом бухкає в нього, високо піднявши точені ноги в шовкових панчохах тілесного кольору.

— Цілком серйозно! Нудно, як на проповіді. До блювання. Пропasti можна.

Мик, щоб краще зрозуміти цю несподіванку, навіть одгортає комір пальта.

— Чекай, Лесько, чекай. Це щось зовсім... не той... Фінкель же так хвалив тебе. Невже Гунявий так тебе... ошелешив собою?

— А, плювала я на Гунявого! Яка різниця? Нудно!

Мик обурено береться в боки.

— Нудно?! Ну, подивіться! Та ти збожеволіла, Лесько?! Справа мільйонів, справа така, що тут... уся Європа сколихнеться, а їй «нудно»! Дитина ти чи що?!

— От і дитина. Гидко мені. Розумієш?

— Ну, от! А сама тільки що сказала, що ніякої різниці. Чекіст?

— Ах, при чому тут чекіст! Сказала і кажу, що ніякої різниці нема. Не в тому річ.

— А в чому ж?

Леся мовчить і дивиться в стелю, зібравши над бровами хмурі, гидливі горбики.

— В чому ж річ, Лесю?

Леся помалу повертає до Мика голову.

— Не хочу краденої пошани.

— Краденої пошани?!

— Так, краденої пошани.

Мик готов іще разів десять повторити ці незрозумілі слова.

— Значить, не морально красти, чи як? Знову те саме? Боже, до чого цупко сидить у жінці цей дух моралі, ніякою дезінфекцією не викурити його з неї.

Леся нетерпляче кривиться.

— Ах, та не в моралі річ! Хіба не крала? Будь ласка. І вкраду, і все що хочеш. А пошани краденсі не хочу. От і все. Хочу сама собою бути. Злодійка — так злодійка. Курва — так

курва. Так мене й беріть. З ким хочеш і як хочеш. А дочкою професора не хочу.. І такої мені чистоти не треба!

Мик цілком ошелешений: оце вже зовсім нова комбінація.

— Та що тобі по суті до тієї пошани? Це ж тільки твоя роля. Це — тільки спосіб досягнення мети.

— Ну, а я от якраз цієї ролі не хочу й не можу грати.

Мик сідає на ліжко й ніжно, по товариському обнімає Лесю за стан.

— Ну, Лесько, це просто соромно. Йй-бо, соромно! Така розумна, така твереза і раптом така... слабкість. Ти не виспалась як слід після вчорашиного, стомлена, і в тебе поганий настрій. Ти ж подумай, що ти робиш: ти відпихаєш од нас таку справу, якої ми за все життя більше ніколи не матимемо. Це те, що я шукаю стільки років. Та це, може, початок перевороту в усьому світі. Добре, хай ти не віршиш у мою ідею. Але подумай про саму себе. Коли вийде справа, то ти ж матимеш такі гроші, що за них ти купиш собі все, що схочеш, навіть твою пошану й чистоту, не крадені, а справжнісінкі.

— Куповані?

— Господи! Все на світі купівля. Не один біс, чи ти купила собі пошану так званими «духовними» способами, чи так званими «матеріальними»? Найчистіша любов — це тільки продукт обміну цінностями. Ну, Лесько, плюнь. Вертайся в пансіон і візьми себе в руки. Що це, справді, за дитячі примхи. От тобі й артистка! Значить, і в кіно ти не брала б таких ролей? Вставай, одягайся і йди. І треба, щоб ти якомога рідше приходила сюди й узагалі бачилася зі мною. Будемо призначати спеціальні побачення, а зноситься у справі треба тільки через Фінкеля. Ну, Лесько? Га?

Леся непорушно дивиться в стелю, щось понуро думаючи.

— Ну, добре. Тільки сьогодні давай поїдемо на Монмартр і востаннє гульнемо. По-своєму. Самими собою!

Мик вагається: попадеться якийсь чорт із пансіона, побачить, буде плескати язиком.

— Ат, хто там побачить! Візьмемо окремий кобінет. І ще нехай з нами Фінкель і Крук. Справимо мої проводи в манастир. Ca ra? Ідемо шукати Фінкеля і Крука! Гайдя!

Леся зістрибує з ліжка, хапає манто і бурно вдягається. Мик же тільки стягає з кілка мокрий капелюх свій і нерішуче натокмачає на голову.

— Я саме, бачиш, розробляю тепер схему Ательє Шастя. І хотів би хоч...

— Ах, Ательє Щастя? Ну, так тим паче! Матимеш ще багато часу, не бійся!

— Й-богу, ти просто ніби хвора сьогодні.

— От і хочу видужати. Гайда, гайда!

Але хворість Лесі, видно, така заразна, що і Фінкель, і Крук (що кінець кінцем знаходяться, заражаються нею). Навіть гарсон, що прислужує їм. Бо така ж кипучість веселощів, така одчайдушність, невгамовність.

— А, ці руські! Вони вміють сміятися.

І гарсон аж головою хитає від заздрості.

Але Леся підбігає до нього, бере кінчиками обох рук за його немолоді щоки й повертає до себе.

— Ми — не руські! Чуєте? Ми — українці. Українці! Це така сама різниця, як між бордо і портвейном. Розумієте? На перший раз прощаю вам. А щоб ви твердіше пам'ятали, що я вам сказала, то ви повинні випити келих шампанського. Поставте ваші тарілки он-туди на столик. Фінкель, наливай! Прошу, прошу! Мусите випити! Я йду в манастир і ви повинні випити за мою майбутню святість.

Фінкель блаженно наливає гарсонові шампанського. Що ви зробите з такою жінкою? Бо головне — оцей її непереможний сміх, проти нього ніякий реальний фінансист не може встояти. Та ще оці очі, оці дві пухнасті, довгі, темно-сині щілини з проміннями зморшок од них. Вона сміється самими очима, ця жінка. Від них і Крук — не сонно-важкий банкір, а добродушний кучерявий, товстогубий хлопець. І Мик — не авантюрист, а таки досить симпатичний і розумний чолов'яга. І чекіст піймається, і золото буде, і все буде якнайкраще.

Але як настає час, коли кінчаються вистави по театрах, Леся рішуче прощається. Годі. Кінець. Через півгодини ворота монастиря повинні зачинитися за нею.

І до цих воріт проводжає її в авті тільки Наум Абрамович.

**

От і живе черниця в маленькому манастирі Латинського кварталу. Вранці з портфелем, набитим книжками, вона ходить на лекції та до бібліотеки. І господиня пансіону щоранку мусить повтузитися з цим чудним явищем, — як незручну, ні до чого не придатну меблю, вона ніяк не може примостити його в своїй душі, де всі предмети та явища розміщені звично й нормально. Молода

вдова, заможня, з такими очима, з таким бюстом і на тобі: як студент, бігає на лекції. І єдина розвага, що часом увечері зайде в салон до своїх земляків. Та навіть танцює дуже рідко й не охоче, більше щоб одчепитися, як хтось надокучає з проханнями, ніж для приємності.

Господиня не знає того, що й сама молода вдова не зовсім розуміє це незвичне для неї явище. Незвично їй, чудно, тісно. Вся душа її в накрохмаленій дитячій суконці, — ні сісти вільно, ні лягти, ні побігти. І невідомо, чи потрібне все це: чекістка Соня вже обідає за одним столиком із ними, вже іздить вечорами кудись із Гунявим, танцює з ним у салоні, щільно притуляючись усім тілом до нього. (Дивно: він уміє танцювати всі модерні танці!).

А вона, Леся, тільки ловить на собі його чудні, здивовано-злякані погляди. Він ніколи сам не заговорює до неї, а коли вона звертається до нього, поштиво, як перед начальством, коротко відповідає їй своїм злегка гунявим голосом. (Чи не спадкове це в їхній родині, що навіть прізвище — Гунявий?). З іншими, правда, теж мовчазність, теж не то винуватість, не то приниженість, не то хмарність, але все ж таки часом буває якийсь просвіток і навіть іноді легкий гумор у розмові: очі все такі самі хлопчачі, винуваті та здивовані, а під вусами легкий усміх і досить дотепний жарт серйозним голосом. З нею раз-у-раз до такої міри серйозно-серйозний, поштово-банальний, стиснено-незграбний, що навіть Свистун здається полегшенням.

Вдень у їдаліні всі нації, континенти й острови змішуються до купи, а потім розбиваються собі на індивідуальні існування. А ввечері в салоні існує тільки дві частини планети: заатлантична і передатлантична. Заатлантична на стільки задоволена собою та станом своєї валюти, що не потребує ніяких складних прикрас життя: для найцирішого ентузіазму в ногах їй досить щовечора однієї й тієї самої мелодії фокстрота. Тому вона зі зрозумілим виразом насмішкуватої вищості поглядає на передатлантичну частину, що в другому кутку намагається всякими способами доповнити таке просте і абсолютне джерело радости, як фокстрот: розповідають, сперечаються, залишаються, навіть деклямують. А бідний італієць зі своєю гітарою та солодким фальцетом силкується в фокстротних паузах співати романси для сеньйори Антонюк. Тоді білорус Загайкевич, дуже коректно одягнений і ввічливий, як француз, із розумними й сумовитими очима, підсаджується ближче й уважно слухає італійця, скосо поглядаючи на пані Антонюк, — він дуже любить італійську музику.

Коли ж увечері заатлантична частина виїжджає з пансіону, передатлантики почивають себе затишно й вільно, як миші в кухні, з якої кіт утік на любовні втіхи. Вони захоплюють стареньке піяніно й пані Кузнецова грає на ньому бравурні мелодії. Тоді вже Гунявиий (пан Кавуненко) підсаджується ближче, нахиляє голову і сидить без руху ввесь час, поки грає Соня. А коли підводить голову, Леся часом бачить, як він злякано обводить очима присутніх, неначе боїться, що хтось підслухав його думки.

Свистун іноді пропонує Гунявиому (не просить, а пропонує, вибачливо-веселим тоном) розповісти товариству щонебудь із своїх спостережень у Парижі.

— Знаменито розповідає, панове. За сміху пропasti можна. Розповідайте, Кавуненку!

Але Кавуненко стиснено, ніяково посміхаючись, одмовляється, не зважаючи на те, що Свистун часом аж починає сердитись.

— Ви — дикун! Вам треба випити дві пляшки коньяку? Правда? Я вам кажу, ви закопуєте свій талант. Гуморист, панове, надзвичайний. Ну, заспівайте. Співає теж знаменито. Ну?

Гунявиий якось і смішно, і жалюгідно посміхається, і пригнічено мовчить.

Свистун зневажливо знизує плечиками, вибачливо хляскає Гунявого по плечі і дає йому спокій.

І Леся помічає, як Соня уважно-уважно придивляється до них обох, немов би часом під'юджує Свистуна. І потім Свистун у кімнаті Гунявого задає йому прочуханки за дikuнство та невміння поводитись у європейському товаристві.

Лежачи в себе на ліжку в темноті, Леся довго чує овечий, самовпевнений голосок і глухе гуняве бурмотіння в відповідь йому. Що за відносини між ними? Яке право в Свистуна так поводитися з цим чоловіком? Невже все це тільки гра Гунявого, як пояснюють Мік та Фінкель? Якось занадто вже хитро, без потреби принизливо. Може, Свистун знає, хто він і шантажує на цьому? Так усе одно така людина, як Гунявиий не може допустити з собою такого поводження. Може, це зовсім і не Гунявиий??

І хоч це зовсім безпідставна гадка, Лесі чогось хочеться зупинятися на ній. Надто вночі, коли не спиться, коли все затихає в пансіоні й у цю тишу, як на дно скаламученої річки, осідає сміття

буденщини і стає прозоро та сумно в душі. Тоді особливо ця гадка здається реальною. І з кожним днем вона неначе все більш та більше оживає, набираючи плоті та руху.

Затишно-затишно згорнувшись під ковдрою, накривши нею навіть голову і зробивши таким чином, як колись у дитинстві, «хатинку», Леся лежить непорушно й починає думати.

Так от: Гунявий зовсім не Гунявий. Він не чекіст, не убийник, не злодій. Він і не Кавуненко, а якось інакше зветься. В дійсності він чесний, сміливий, геройчний. Він... так, він — старий революціонер, із тих, що колись ішли на катогри та розстріли за свої переконання. Він приїхав до Парижу, щоб убити якогось важного реакціонера. Але для цього йому треба зустрітися з одним своїм товарищем. От він його й шукає. Свистун — шпиг отих реакціонерів, приставлений до нього, щоб слідкувати за кожним його кроком. **Він** це знає і, щоб обдурити своїх ворогів, прикидається таким зі Свистуном.

Він закоханий у неї, в Лесю. А вона — зовсім не вона. Нічого-нічого не було, навіть того року замужем, того чаду кривавого патріотизму, тих розпутніх дебошів з «героєм»-чоловіком. І ні революції, ні того жаху, ні кошмару блуканини, ні Мика, нічого-нічого. От просто вийшла заміж, чоловіка вбито через два тижні на війні й вона з батьком своїм, професором (таким чистим, прекрасним!) виїхала до Швейцарії ще на початку війни. Там вона прожила в горах увесь час, там поховала свого батенька і звідси переїхала просто сюди, до Парижу. І нічого-нічого вона не знала, не знає, майже незаймана фізично та духовно, чиста-чиста тілом і душою, хороша, ніжна, розумна, освічена.

І от **він** закоханий у неї. Він не може, не сміє, не має права виявити свого кохання, бо дав обітницю не кохати, не жити особистими радощами, поки не виконає свого революційного обов'язку. Але сила її привабливості така велика, що все ж таки він любить її — тайно, з боротьбою, але глибоко, чисто, свято до смерті. От тому він не сміє говорити до неї, через те ніколи не посміхається їй, того навмисне стискує себе і навмисне робить себе в очах її незграбним, жалюгідним. Навіть для цього (ага, от це якраз воно!) навіть для цього терпить цього Свистуна й дозволяє йому принижувати себе, щоб вона не могла покохати його, такого мізерного. І от через що дозволяє собі тільки кидати на неї оці уважні, довгі, благальні погляди!

Але вона прозріває його тайну. Вона теж його кохає, але не хоче порушувати його обітниці й мовчки страждає та терпить.

І обое, ховаючи одне від одного свою любов, помагаючи навіть викорінити це чуття, люблять все дужче та дужче.

І гіркий та солодкий сум ніжним болем обгортає Лесю й заколисує її.

Але вранці з'являється Фінкель і скаламучує все сміття знову на поверхню душі.

Найнятий детектив-француз подав нові інформації про Гуняного. Вчора чекіст знову вранці стояв біля воріт фабрики Сітроена і слідкував за робітниками. По обіді він був на біржі кінематографічних артистів, де товчеться безробітня еміграція, і все когось шукав. А ввечері з Сонькою та Свистуном був у Moulin Rouge, а потім ув окремому кабінеті.

Ох, ця Сонька! Вона таки підчепить його. Дуже боятися, розуміється, нема чого, бо таких Соньок він мав уже багато, а секрета свого їм не викрив. І поки не знайде свого компаньйона, більшовики не страшні, — яка їм рація хапати його тепер. Але хто знає, може, він раптом завтра знайде свого товариша. Що тоді? Слід би мати його на цей мент уже в своїх руках. Ну, як роман із ним? Усе тільки подивляється? Гм, це, розуміється, добре. Хай собі з Сонькою по ресторанах і навіть готелях їздить, це не важне. Один такий погляд важніший за всі готелі. Але... чи не можна б проте трошки вже ближче підійти?

Лесі вже чогось неприємно, нудно й досадно слухати Фінкеля.

— Знаєте що, Науме Абрамовичу, давайте ми...

Їй хочеться сказати: ...«зовсім не будемо балакати про це», але вона стримує себе.

— ...давайте вмовимось: як буде щось нове в мене, я буду вас викликати й розповідати. А то ви витрачаєте час іноді зовсім даремно. Згода?

Наум Абрамович обурюється і ображаеться.

— Ольго Іванівно! Ви можете сказати про Фінкеля, що він три чверті свого життя витрачає по-ідіотському. Будь ласка. Але сказати, що хоч одна хвилина в присутності ваших очей є даремна, це все одно, що сказати, ніби я волію діставати гонорар фальшованими векселями, а нечистим золотом. **Таким ідіотом я ніколи не був.** І не буду. Отже ви дозвольте мені мати цю радість якомога частіше. Їх так небагато.

І він її має, цю радість, майже щодня. А Леся вночі, коли втишу осідає сміття життя, провадить далі:

Так от: він любить її. Але реакціонери довідались про його намір і підіслали до нього ще одного шпигуна — Соню. Він і про неї знає, хто вона, але вдає, що не догадується, щоб таким способом краще заплутати своїх ворогів. І для того їздить зі своїми шпигунами по ресторанах, шантанах і готелях.

Але що більше він брудниться з цією шпигункою, то чистіша, гарячіша й глибша стає його любов до неї, своеї єдиної. І що далі немов би він одходить од неї, то близчий стає їй, то любов до нього заповнює всю її істоту. Вся вона пересякнена нею, як сукня, на яку вилито флякон пахощів. Куди б сукню не сковати, вона все пашить пахощами й на все круг себе випромінює їх.

Ні, любов, як гай весняний, повний духу трав, квіток, цвіту кохання. Хто б не ввійшов у нього, кожного, найсухішого, найгидшого, він обіймає й опахає своїм духом, чистим, ніжним, солодко-любовним. Немає в ньому ні добрих, ні злих, ні чистих, ні нечистих. Навіть шпигунок немає.

Але настає день і знову наносить Фінкель сміття в прибрану по святочному душу, в весняний, чистий гай.

— Зверніть увагу, дорогусенька: він часто обмацує себе руками трошки нижче грудей. Він це робить уже майже машинально. Там у нього в поясі зашиті папери і він автоматично перевіряє, чи цілі. Неодмінно зверніть на це увагу!

— Ви помітили, Ольго Іванівно, що він страшенно не любить розмов про більшовиків, а надто про чека. Помітили? Це надзвичайно виразно видно. Я навмисне часом наштовхну розмову на цю тему. Сонька не уникає, вона сміливо лає більшовиків. Але він навіть не ховає: моментально хмарніє, насуплюється, починає бігати очима й тікає. Ви помітили?

— Між іншим, любусенька, справа наша може скінчитися погано. Ви знаєте: цей негідник може гигнути. Одного чудового дня він може відібрati собi життя. Так, так, я теж злякався, коли менi детектив донiс, що Гунявий (мсьє Кавуненко) чогось часто зупиняється на мостi і дивиться в воду. В детектива враження від нього в такi моменти таке, як вiд людини, що от-от кинеться в рiчку. Каже, що таке понуре страждання на лицi й у всiй постati, такi рухи, повнi тоскностi, що аж страшно. Ну, ви вже так дуже не лякайтесь. Я все ж таки вiрю, що й чекiстовi, який вiдiбрав сотням життя, не так легко вiдibrati одне життя, коли воно його. Але видно, ѹ у таких типiв бувають муки сумлiння.

А Лесі виразно пригадується: ранок, Анрієта прибирає кімнату Гуняного. Леся виходить у коридор. І зразу бачить: біля вікна висока постать у жовтій піжамі з блакитними пасочками по ній. Йї видко тільки профіль їого, хлопчаче, здивоване око. І от це око застигло й непорушно, скляно дивиться в порожнечу. Уста зігнуті підковою, пухлі щоки разом із борідкою одвисли.

Швидко повернувшись на стукіт Лесиних дверей, він страшенно ніяковіє, незграбно вклоняється і йде до своєї кімнати.

І що: Леся по обіді лежить на канапці, вкривши пледом і згорнувшись бубликом. Лежить довго, без найменшого гомону і руху. Він часом ходить у себе. І раптом — не то вибух чудного кашлю, не то ридання. Всього на один мент. Може, й справді, то кашель був, але Леся чогось уся замирає від нього.

— Потім, знаєте що, голубонько... Вибачте, що я втрачаюся не в свою компетенцію. Але мені здається, що цей кат не без сантиментальності, не зважаючи на свій зацькований вигляд. Ви помітили, як він любить музику? А Свистун мені казав, що він так співає українських пісень, що Тутанкамон заплакав би, коли б при ньому заспівав. Так от, я радив би вам колинебудь заспівати, ви ж так знаменито співаете українських пісень, що, десь, не гірше за нього. На щастя, Сонька не вміє. Бо я знаю типів, що за українські пісні женились на кафеншантанних дівчатах. Занадто дорога, на мою думку, ціна за українські пісні, але що ти зробиш із такими людьми.

І знову Леся вночі, коли спить увесь квартал і пансіон, коли в вікно відсвітається сяйво з-над Парижу, затишно-затишно підгортає під себе ноги, робить «хатку» під ковдрою і починає вимітати все сміття з гаю.

І з кожним днем господині пансіону та покоївкам усе більше й більше подобається пані Антонюк. Спочатку така поважна, аж сувора була, такою здавалося сухою та замороженою. А тепер, просто на очах міняється, як одтає: така мила, уважна, привітна. Чи забалакати до кого, чи помогти, чи розважити й потішити. І все з промінястою фіолетовою посмішкою очей, з легесеньким гумором. Отак, як не знаєш добре людини, можеш помилитися.

Та не тільки господиня пансіону, але й Наум Абрамович не може надивуватись та намиливатися. Але ж дивиться, яка чудова з неї актриса! Просто впізнати неможливо! Ніколи ж тобі тепер, навіть наодинці з нею, ні одного того брутального слова, що раніше. Курити кинула. Про ресторани та кабаре навіть не

згадує. І чи то схудла, чи, навпаки, поповнішала, чи якось уся підібралася, не розбереш, але факт, що стала ще краща, якась ясніша, ніжніша, тепліша. Та до такої міри мистецька гра, що й не розшолопаєш, де гра, а де щирість.

— Дорогусенька, та ви дійсно стаєте свята! У вас хутко закохаетесь ввесь пансіон. Ви дивітесь: білорус уже дивиться на вас із таким ніжним сумом, що от-от стане навколошки перед вами при всіх. Італієць уже зовсім «засахарився», як конфітура. Шведи очей не зводять як з ікони. Боже мій, що ви робите, Ольго Іванівно?! А мені, ви думаєте, легко? Бодай тому чекістові було було так легко дихати, як мені дозволяти навіть дивитися на вас.

Леся лукаво, весняно проміниться пухнастими віями.

— Бо я закохалася в італійця, Науме Абрамовичу! От що! А що він засахарився, так не біда: я його переварю і буде чудова конфітура.

Наум Абрамович зідхає.

— Швидче б засахарювався Гуняви. Ми б його добре переварили. Та й конфітура з нього краща була б. Та от тільки він один, знаєте, щось... якось... Гм! Неначе він ще більше боїться вас, чи що? Га? Як ви помічаєте?

Але Леся на це не відповідає.

— Все буде добре, Науме Абрамовичу! Побачите. Чи, може, не вірите мені?

Наум Абрамович аж жахається.

— Ольго Іванівно! Дорогусенька! Оце! Та коли вам треба, на ваше розуміння, повісити мене, будь ласка! От таке сказали! Та я вже, знаєте, віллу собі в Отей наглядаю, такий я певний, що він у нас у руках.

— Та не тільки наглядайте, а завдаток уже давайте!

— Можна? Завтра ж даю! Дозвольте за ваші милі слова поцілувати дорогоцінну ручку!

А вночі Леся вільноходить по гаю й з ніжною тugoю чепурить його.

Ніяких мук сумління в нього, розуміється, немає. Ніяких думок про самогубство теж. Він просто страждає від того, що не може, не має права одверто қохати її. Того й, дійсно, немов би ще більше стиснений з нею, того й був той вираз страждання там біля вікна, і те ридання, і стояння на мостах. Але того ж і любов до музики та співу. Він через те й не ревнує, коли білорус чи

італієць вечорами «сахаряться» біля неї. Сам і не підходить ніколи, удає навіть, що захоплений Сонькою. А не любить розмов про більшовиків та чекістів, то що ж тут дивного. Та нехай він знайде свого товариша, нехай виконає своє завдання, от тоді все-все розв'яжеться.

**

По обіді білорус Загайкевич зупиняється в дверях їdalyni й помалу зі смаком закурює. Як людина ввічлива й м'яка, він делікатно відходить до стіни, щоб не завважати іншим проходити на сходи. Коректно застібнутий на всі гудзики, в високому комірчику, з якого гостро випинається горлова кістка, з хрящуватим носом і гарними сумовитими очима, він трохи нагадує євангельичного проповідника.

Коли проходить пані Кузнецова, він делікатно робить кілька уваг про погоду, про те, що вчора ввечері дощ був перестав і була надія, що сьогодні день буде гарний, а вийшло навпаки. Пані Кузнецова цілком згоджується з його справедливими словами і висловлює надію, що, може, на вечір уже стане трохи краще.

— Будемо сподіватись. Будемо сподіватись.

Загайкевич кидає поглядом навколо й стиха додає:

— Через півгодини в кафе дю Пантеон. Прошу точно бути. Так, так, будемо сподіватись, що хоч завтра небо подарує Парижеві посмішку.

Пані Кузнецова охоче поділяє сподівання пана Загайкевича, потім мило хитає йому головою і йде нагору. А пан Загайкевич уклоняється пані Антонюк, що саме виходить із їdalyni, й сумно хитає її головою.

— І сьогодні дощик! Учора звечора була надія, що хоч сьогодні, нарешті небо подарує Парижеві посмішку. Дозвольте запропонувати цигарку.

— О, ні, дякую. Я вже не курю.

— Та так таки серйозно кинули? Навіть по обіді?

— Навіть по обіді.

— О, та й сила волі у вас! Або ж якась дуже важна причина. Навіть без компромісів. Ви не любите компромісів?

— Як коли і в чому. Я не більшовичка. Та ви теж, здається, не великий прихильник їхніх методів?

— Дякувати богові, такої хвороби не маю. А я, знаєте, ще й сьогодні ввесь час чую мелодії тих чудових пісень, що ви вчора

так знаменито співали. До всіх ваших талантів та чар ще й цей. Ви — дуже небезпечна жінка, Ольго Іванівно! Серйозно!

Ольга Іванівна машинально підносить руку до зачіски й легкими дотиками пучок перевіряє її, а довгий, синій розріз очей так мило, лукаво й по-дитячому випромінює посмішку.

— Невже? Дуже небезпечна?

Коли жінка машинально-заклопотаним жестом перевіряє зачіску, значить, тут є хтось, кому вона хоче подобатись. Але в коридорі, крім Загайкевича, тільки Кавуненко та Свистун. Не їм же вона хоче подобатись?

— Дуже небезпечні, Ольго Іванівно. Більше, ніж ви самі це знаєте. У вас велика не тільки кінетична, але й потенціяльна сила. У вас щодня сюрприз. Не знаєш, чого можна ждати від вас.

Кавуненко в своєму смішному зеленому вбранні, немов з хакі переробленому, потупивши очі, проходить повз Ольгу Іванівну. І навіть по вирівняній спині його помітно стисненість та винуватість.

Ольга Іванівна сміється й весело киває Загайкевичу головою.

— В такому разі я з альтруїзму тікатиму. А то ви вже й так налякані мною. До вечора!

— О, **такого** страху я не боюсь! А ввечері знову буде якийсь сюрприз на зразок пісень?

— Не бійтесь, ніякого!

І знову кивнувши, швидко йде сходами за зеленою, стиснено-витягненою спиною.

А пан Загайкевич проводжає її постать сумовитими, розумними очима й прямує до передпокою. Там він помалу вдягається, піднімає комір і виходить.

Цієї години в кафе дю Пантеон немає майже нікого. Пан Загайкевич замовляє собі чорної кави, знову закурює й зручно вмощується в кутку.

Так, так, і тут, у цій кав'янні, зміни. Нема вже колишньої банди студентів з їхніми амі — економіка й сюди дихнула й задула молодий, безпardonний гвалт і сміх. Закинутою каплицею виглядає бідне кафе. Збідніла французька буржуазія, не може вже видавати синкам своїм на утримання їхніх сезонових коханок.

І нема тієї кошлатої, нечепурної, голодної еміграції, що колись займала оці столики. Перед ними тоді стояли скромненькі склянки з пивом, але в їхніх голодних обличчях, в їхніх брудних,

неохайних постатях було стільки чистоти й віри в своє багатство, якого ніяке шампанське не може дати.

І, як власне, дивно, що він оселився **тепер** у тому самому пансіоні, що був у ньому перед самою війною. Добре, що й там усе змінилося, від господині до прислуги, а то хто знає, чи не впізнали б його, не зважаючи на зміну й у ньому, починаючи з прізвища та обличчя і кінчаючи... чимось більшим за вуса й бороду. Тоді він мав крихітну кімнату на самій горі пансіона, таку низеньку, що міг викручувати зі стелі лямпочку, не підставляючи стільця. Тоді він не знав сьогодні, чим заплатить завтра за пансіон і пішки ходив через увесь Париж на реферати й доповіді. Тепер він може оплатити рахунок у першорядному готелі, їздити на автах по найшкарніших ресторанах, театрах і веселих місцях. Але, коли б йому хтось у 1913 році сказав, що він, Петро Долгополов, соціаліст і революціонер із 1903 року, каторжник, емігрант і член цека буде колись шефом соціалістичної жандармерії за кордоном, що буде шпигувати, провокувати, підсилювати партійних товаришок і ціною їхнього тіла здобувати потрібні відомості, він би або божевільним того назвав, або побив би йому пiku до крові.

Та що це? А коли б якимсь телепатичним способом, одразу, а не помалу й повільно, як воно сталося, та без підготовки та звикання, відкрилася йому вся сучасна картина. Кому б він бив пiku?

Економіка! Всемогутня владарка, невблаганна душогубка, цинічна розпутниця, брудна зводниця, розтлителька дітей, руїнниця храмів, богів і святынь. От колишні аскети та схимники повдягалися в шовки та оксамити, розіп'яли на віттарі Астарти Революцію й, одрізаючи шматками тіло її, торгують нею на всіх торжищах. Колишні мученики за віру позлізали з хрестів своїх, повдягалися в щоцьки влади, розкошів, насилия, лицемірства, в ті самі цяцьки, що за боротьбу проти них так довго висіли позн'ятими, і, вілгодовані, гладкі, брутальні, ліниво, недбало, урядливими голосами повторюють старі псальми.

Економіка! І ціла армія маленьких підблюдників раболіпно товчеться на розпродажу революції, стараючись захопити найкраще місце та найсмачніший шматочок.

А він, Петро Долгополов, охоче дурить себе та ловить «ворогів». От тепер ганяється по Європі за одним із маленьких паскудників, щоб видерти в нього один із секретів Астарти. Він

хоче обдурити себе, що цим золотом можна буде заткнути пельку Астарті-Економіці й визволити Революцію. Здобути це золото, зробити з нього добрий батіг і вигнати ним із храму всіх цих торгуючих та ганьблячих.

Але хто знає, може, й дійсно це не так уже й фантастично? Може, його полювання за Гуняви м не таке вже безглузде? Хто знає?

Загайкевич виймає годинник. Але в цей мент у дверях з'являється Кузнецова і він кладе годинника в кишеню, не подивившись на нього.

Кузнецова ставить мокрий парасоль у підставку, розстібає пальто й сідає проти Загайкевича. Під очима в неїrudі западини, повіки синюваті, зів'ялі, мляві. Вона і вітается, і сидить, і чекає, як урядовець на прийняття в начальства. І Загайкевич через це почуває, що він сам стає сухіший, жорстокіший, далекий і чужий, як начальство.

— Я вас прохав прийти сюди, щоб поінформувати про деякі деталі та нові обставини...

Кузнецова без ніякого виразу чекає, деталі — так деталі. В такому стані, як тепер, цій бідоласі все байдуже, вся вона повна чеканням тільки одного моменту, — прийняття порції своєї отрути.

— Деталь така: Гунявий, видко, дуже любить дітей. Ці його гуляння годинами в Люксембурському Саду, виявляється, не ради чекання когось, а ради дітей. Не знаю, чи згодиться вам ця деталь, але майте її на увазі.

Кузнецова мляво зрушує оранжеві губи:

— Добре.

— Потім важніша обставина: агентура остаточно встановила, що за ними провадиться ще кимсь слідкування. Очевидячки, справа ще комусь відома. Можливо, що якась білогвардійська група. Ми про це довідаемось. Але треба поспішити, товаришко.

— Добре. Але з чим, властиво?

Загайкевич спускає очі на стіл, вона його вже починає дратувати своєю безживною готовістю на все. Коли б він їй сказав, що треба роздягтися голою серед тротуару і віддавати своє тіло всякому, хто схоче, вона байдуже згодиться.

— Насамперед із перевіркою, чи має він, дійсно, при собі документ.

— Мені здається, що має.

— Так, здається. Всім нам здається. Але це треба знати. В усій цій справі для нас має значення документ, а не цей суб'єкт. І коли при ньому нема, треба довідатись, де він. Як ви гадаєте, ви маєте змогу перевірити?

— Думаю, що маю.

Загайкевич знає, яким способом вона може перевірити, але його чогось сьогодні так дратує цей вигляд співробітниці, що він сухим і жорстко-діловим тоном питав:

— Як саме?

Кузнецова хоче позіхнути, але ковтає позіх, стиснувши щелепи так, що випинаються гульки.

— Дуже просто: я піду з ним у готель і, коли він роздягнеться, я зможу перевірити.

— Так, ви зможете перевірити, що в нього, дійсно, щось є на тілі, пояс чи торбинка. Але що саме в поясі?

— Я думаю, що це вже точно встановлено.

— Ні, не встановлено.

Кузнецова нудно примрежує одне око, силкуючись думати.

— Коли він засне, я спробую скинути з нього пояс і поливитися. Зробити це?

Загайкевич хмуро мішає ложечкою в склянці. Вона готова все робити, а самій їй байдуже.

— Небезпечно: це може викликати в нього підозріння.

— Таж, це може викликати підозріння.

— З другого ж боку, безглуздо витрачати енергію в непревіреному напрямі.

— Так, дійсно, неприємно.

Загайкевичу хочеться схопити за плечі й з усієї сили струсити цей згідний на все труп.

— В такому разі, спробуйте, товаришко зробити все, щоб перевірити. Але будьте якомога обережніші.

— Добре. Я можу йти?

— Ви можете йти.

Кузнецова застібає комір, підводиться, мляво прощається й виходить, несучи парасоль так, що він черкає кінчиком по підлозі.

Загайкевич понуро закурює. Яке ж може бути порівняння з **тою**, синьоокою, прозоро-чистою. Та, коли б їй запропонували таке завдання, згоріла б од сроому, захворіла б од образи, або

взяла б за вияв божевілля таку пропозицію. Чому так? Невже тільки стара буржуазна забобонність, що всю етику жінки, всю честь її містить у сексуальному житті? Так чому ж ця, що викинула геть усі ці забобони, що зрівняла свою етику з чоловічою, чому вона така випорожнена? А та, що не викинула, ще береже свою «честь», як святощі, чому вона така бажана і принепорочніста? І чому з тією все згадується той час, коли він висів розіп'ятий на хресті й з вірою, гордістю, з ентузіазмом пішки бігав через цілий Париж на реферати? Коли кохання було не «склянкою води», а одним із храмів? Чого це так?

Ех, коли б знайти ці поклади золота! Все ними можна було вичистити, все вернути і відживити навіть опорохнявілих. А розпутницю, душогубку, бандурму-Економіку зробити любовною, чистою Матір'ю.

Оце мета! І коли, випорожнена, безживна Соня тілом своїм допоможе досягти цієї мети, значить, буржуазна «честь» — та-кий самий абсолют, як і всі інші, а «неморальності» Соні — велика моральність, безживність же її стане джерелом життя. А та, що своєю «честю», чистотою та абсолютами так само лишиться однією з порошинок у мурі людської глупоти, що його так безумно-важко руйнувати. І слава бідній, вимученій Соні!

Загайкевич енергійно підводиться, розплачуючись і, коректний, застібнутий на всі гудзики, подібний до пастора в цірільному одязі, нехапливо та твердо виходить із кав'ярні.

**

В кабінеті пана директора все таке поважне, акуратне, затишне. Навіть гомону вулиці не чути, наче не в банку, не в квартирі Великих Бульварів, а десь у віллі за містом. І навіть стрекотання панни Ніни на машинці — неначе коник у траві. І сама вона зі своїми підсмаженими, тугими щічками, з діловитими — такими надзвичайно-діловитими й дитячими очима — як молодесенький кущик нерозквітлої троянди. Квіти на ньому ще тугенькі, напружені, страшенно-діловиті й зворушливі.

От тільки в душі пана директора нема ні затишку, ні порядку, ні спокою. І головним чином через смішне, дурне питання: що мають значити ці довгі погляди Ніни? Просто собі «спроба пера» вісімнадцятилітньої дівчини, випробування своєї сили над поважним мужчиною, що знається на жінках і має їх «цілі гареми»?

Чи от собі легесенький, звичний філрт панночки, що фліртує з усяким так просто й майже механічно, як пудрить собі носа? Так чого ж, коли наодинці з ним, то погляд її майже ніколи не зустрічається з його поглядом? Чого, коли часом це трапиться, коли ці сірі з темним обідком очі неначе спіймаються в його погляд, чого вони так здивовано, благально випручується? І чого після того тугі, підсмажені щоки заливаються гарячою, виразною фарбою? Невинність, недосвіченість?

Але ж вона щовечора ганяє по всіх дансінгах Парижу зі своїми кавалерами, по всіх рев'ю та кабаретах з голими жінками, з голими словами та голими жестами буває? Яка ж тут у біса невинність збережеться?

Чи просто розумна, жидівська дитина старається подобатись панові директорові? І чи накрав він у когось грошей, чи не накрав, яке їй діло до того, коли її платня справно виплачується. Та й чи важне це сучасній, отакій дівчині, що живе дансінгами, кінематографом, мільйоновими гонорами своїх екранових героїв, що палає лицями від суконь та брильянтів, накрадених і награвованих? Та що оженитися! Коли б її просто за її тіло дали гарне помешкання, сукні, авто й місячну суму на дрібні видатки?

Але чого ж тоді це благання в очах і палання лиць? Звичайно, найкраще все це можна було б розгадати дуже простим способом: одного вечора запросити Ніночку з собою до театру, а потім повезти повечеряти в окремий кабінет. Дві-три склянки шампанського скажуть краще за всяку ворожку.

Але Крукові чогось не хочеться вживати цього способу. Чогось йому стає нудно й порожньо від самої думки про наслідки.

А тим часом як же розгадати цю загадку? От і сьогодні вона така діловита, заклопотана, наче й не вона вчора з захопленням і чудесним грулним сміхом розповідала, як її подруга виграла на гонах десять тисяч франків через те, що неправильно підслушала ім'я коня. І ось тепер так уважно кидає в нього поглядами, бачачи, що він чогось заклопотаний і хмурий. І носика не сміє попудрити. І голосом такий стриманий та притишений.

— А цього листа, Прокопе Панасовичу, теж із двома копіями писати?

Ніби в цих копіях і є вся причина хмурости Прокопа Панасовича. Ні, тут, розуміється, вся справа в страху за свою посаду. Патрон чогось невдоволений. Може нею?

Та й звідки в якогось Фінкеля, що за гроші готов на тисячу крадежів, у якого-хоч уряду, може взятися дочка свята й божа? І напевно вона так само, як і її батько, знає, що він, Крук, «накрав грошей в уряду» і на ці гроші поставив цей банк з американцями. І от же поглядає довгими поглядами, кокетує, червоніє. А коли б він зробив ще більші злочинства і поставив іще двадцять банків, вона б іще з більшою пошаною ставилась би до нього і ще «загадковіше» впивалась би в нього поглядами.

Раптом Крукові приходить до голови цікава думка. А ну, перевірити!

— Ніно Наумівно, чи ми відіслали листа Кушнеренкові?

Ніна швидко повертає стрижену, темну голівку й на мент пригадливо хмурить брівки.

— Відіслали, Прокопе Панасовичу.

— Умгу!.. Шкода. Таким типам навіть одповідати не слід: злодій. На кілька десятків тисяч долярів обікрав уряд, будучи послом. А тепер забиває баки тим, що всім жаліється, як він білує, і навмисне старцює скрізь, щоб повірили в його невинність.

Ніна з чудною увагою й неначе аж трошки злякано дивиться на нього. Ніби вражена: адже сам такий самий злодій, а так каже про іншого.

— Чи ви, строго ділова людина, тримаєтесь іншої думки: справа є справа і треба відповідати всякому? Га?

— Я не знаю. Справи в нього, здається, ніякої не було. Він тільки хотів позичити у вас грошей.

— Так, значить, ви гадаєте, що не слід було йому відповідати?

Дівча явно в замішенні: сказати «не слід» — це сказати, що й з ним, Круком і патроном, не слід балакати. Сказати «слід» — це сказати, що для неї що злодій, що порядна людина — однаково.

Але дівчина з характером: сердито хмурить брови й твердо дивиться в очі.

— Я не можу за вас рішати, Прокопе Панасовичу. І я не знаю цієї людини.

І така вся туга, тверда. Тугі ніжки, тугі руки, туга молодша, тугий погляд. Ні, в цієї щось є своє.

— Ну, добре. А коли б ви знали напевно, що він — злодій і він до вас звернувся б, що б ви зробили? Відповіли б?

— Не знаю. Мабуть, одновіла б.

— А як саме?

— Якнебудь. Так, як ви відповіли.

Ні, видко, про нього нічого не знає. Не може ж вона скажати, що зробила б так само, як той, що сам украв.

— Ну, а як би цей чоловік познайомився з вами й запропонував вас до театру з собою, пішли б?

Ніна здивовано дивиться на нього.

— Я щось не так зробила, Прокопе Панасовичу? Ви, будь ласка, скажіть мені просто й одверто, коли ви чимсь невдоволені.

Крук сміється й дивиться на годинника.

— Я вами дуже вдоволений, Ніно Наумівно. А цю розмову я завів просто для того, щоб трошечки вас розважити. А то ви вже занадто старанно сьогодні працюєте. Ще виснажитесь у мене на роботі так, що ваш наречений відмовиться взяти вас за жінку.

— Мій наречений?!!

Вище підтягти брови на чоло ніяк уже неможливо.

— Звідки ви його взяли?! Хто?!

Крук теж невинно дивується.

— У вас нема нареченого?!

Ніна весело, по-дитячому сміється.

— Оце мені подобається! Навіщо він мені здався?

— Ну, як же навіщо: кохання.

О, тут дівча почуває себе цілком у своїй сфері, як рибка випущена в воду. Голівкою стріпнула, як хвостиком, і попливла легко, вільно, лукаво.

— А хіба конче треба зараз же мати за нареченого того, кого кохаєш?

— А як же інакше? Це ж не морально: кохатися без благословення папи, мами та громадської опінії.

Ніна весело-зневажливо й незалежно скидує хвостиком.

— Ффа! Це — моя особиста справа і нікого не торкається.

У Крука чогось легесенько і ніжно мре серце.

— От така річ? А як же він до цього ставиться?

— Хто «він»?

О, склизкенька, гнучка рибочка — так просто не спіймаєш.

Який невинний і лукавий, і готовий до гри вигляд!

— Ну, хто! Той, що ви його кохаєте.

— А хіба я сказала, що кохаю?

— Розуміється, сказали.

— Не пам'ятаю.

— От тобі й маєш. А я пам'ятаю.

І Крук пильним поглядом натискує на очі Ніни. Ніна замовкає і відвертється до машинки. Зрозуміла! А внизу щоки загорівся молодий ніжний рум'янець.

Крукові незвично б'ється серце. Він знову дивиться на годинника. Ех, зараз мають бути Фінкель і Терниченко — треба відпустити Нінусю.

— Ніно Наумівно, на мій жаль і на вашу радість, я мушу вас одпустити на півгодини раніше, зараз тут у мене має бути невеличке, але важне засідання.

Ніна зовсім не виявляє особливої радості.

— І листа не треба докінчувати?

— Докінчимо завтра. Користуйтесь випадком і подякуйте мені.

Ніна злегка знизує плечима: нема за що дякувати.

— Ви, здається, невдоволені? Ах, так: він має зустріти вас тільки через півгодини. Бідненька, справді, що ж вам тепер робити цієї півгодини?

Ніна серйозно зиркає на Крука, акуратно, мовчки складає папери й прощається з паном директором.

— Може, йому можна потелефонувати, щоб він раніше вийшов? Будь ласка, ось телефон.

— Нічого, я потелефоную йому з поштового бюра, там зручніше.

— А! Тим краще.

Ніна поштиво вклоняється панові директорові й виходить із кабінету. І ніжки так туго, твердо, упевнено ступають по м'якому килимі.

Крук обома руками задумливо кучерявить волосся на висках. Чого ж вона немов розсердилася? А, може, так справді є, що в неї тільки через півгодини побачення з **ним**? А чого ж тоді цей рум'янець і **таке** мовчання на його погляд?

Що воно за дівчина? Любить убрання, шовкові панчохи, авта, дорогоцінності. Танцювати готова на конкурс, без спочинку. Про всякі пікантні історії, хто чий любовник, хто чия утриманка, розповідає з легкістю та непримушенністю досвідченої куртизанки. Знає три європейські мови, знає літературу цих мов,

у курсі останнього крику в малярстві, музиці, театрі й навіть теософії. А сама від погляду губиться й горить зовсім дитячими щоками.

А коли отак горить, то значить, що він для неї не якийсь собі директор і не злодій. І може, там, у дома, якось по-своєму mrіє про нього й малює його собі хорошим, чесним, гідним її дівочих mrій?

Крукові стає сумно, затишно й зворушливо на душі. От, узяти б та ліквідувати банк, лишити собі тисяч сто, решту всю віддати на громадські справи і покінчити раз на все з цим «крадіжем». Та купити собі клапоть землі з хатиною й оселитися на ній з якоюсь молодою жінкою. Ну, хоч би з Ніною, наприклад.

Гм! З Ніною? З її любов'ю до шовкових панчіх, дансінгів, кавяренъ, кіно та на хутір, на город?

У двері стукають. Крук нашвидку пригладжує волосся, бере в руки перо й підсуває якийсь папір.

— Увійдіть!

Фінкель і Терниченко. Крук киває їм головою.

— Сідайте, панове. Через хвилину я до ваших послуг.

І з заклопотано-важним, заглибленим виглядом пише: «Нінуся, Нінусенька, Нінунь...»

Фінкель і Терниченко, стараючись не гомоніти, сідають у глибокі, шкурятині фотелі, подібні до великих макітер на ніжках з одрізаними боками.

Крук ставить крапку, перечитує, ховає папір до столу і нехапливо підходить до гостей. Справи, видно, нічогенъкі в нього, бо в очах той самий блиск і жвавість, коли краде або з жінками діло має.

— Ну, панове, що сьогодні новенького?

Особливого нічого нового. Соњка-чекістка вже рішуче атакує Гуняного. Не накокайнівшись уже й не з'являється навіть до сніданку. Але страшного в цьому мало, можна цілком покластися на самого Гуняного. Ольга ж Іванівна вище над усяку критику. Тонкість, психологічність, майстерність роботи надзвичайна. Гуняний побожно впадає перед нею і досить Ользі Іваніні виявити до нього трошки особливої уваги, — кінець, пропала людина, бери її з усіма бебехами.

— Так треба брати, панове! Чого ж марудитись?

Фінкель сумно посміхається.

— Ну, та що буде? Хто ж нам тоді знайде його товариша? Ні, з цього боку справа цілком підготована і покищо чіпати нічого не треба. Тут уже складімося цілком на Ольгу Іванівну, вона не випустить. А от з другого боку справа не підготована зовсім, то це так.

Терниченко мовчки, згідно хитає головою.

— А саме?

Тут Фінкель передає слово шановному Миколі Олексіевичу, як ініціаторові ідеї.

Микола Олексіевич ясно і скляно посміхається до Крука і починає викладати свою ідею. Треба переносити справу на ширший терен. Треба вже зацікавлювати нею фінансові й навіть політичні європейські та американські кола. Поклади золота — майже в центрі Європи, це не жарт. Хто захопить їх у руки, той стане, може, володарем усього світу, в залежності від багатства покладів. Нехай сама справа спочатку здається фантастичною. Це не має великої ваги. Кілька шансів на реальність, тільки кілька зі ста, вже примусять розумних людей рискувати. Доказів же на реальність цих кількох шансів досить і в сей мент. Отже треба їх пустити в рух, щоб саму справу посунути швидшим темпом.

Насамперед, швидше відшукати спільнника Гуняного. Уявити собі, що справою зацікавляться французы чи німецькі, чи англійські, чи якінебудь європейські політичні чинники. Хіба вони не зможуть у сто раз швидше розшукати того товариша Гуняного, вживши для цього свого поліційного апарату? Можна поручитися головою, що через місяць, не викликавши ніякого підріння в обох спільнників, вони їх зведуть докупи. А тоді, розуміється, навіть, у крайньому разі, й без допомоги Ольги Іванівни можна заволодіти їхніми паперами, заховавши обох, так, щоб і не нявкнули ніде. Розуміється, такий спосіб заволодіння паперами — невигідний для їхнього товариства. Треба, щоб ці папери були в руках цього товариства і щоб воно могло диктувати умови всім європейським чинникам. Коли буде закладене якесь товариство, то більшість акцій у ньому повинна належати цьому товариству.

Може виникнути ще багато всяких інших питань, але головно покищо зацікавити європейські державні чинники.

Крук слухає уважно, часом задумливо дивлячись поперед себе пукатими очима. Фінкель, мрійно, ніжно підвівши лице дотори, блукає поглядом по стелі. Тільки часом спустить його на

лице Крука й перевірить: ні, не сонні очі, розуміють справу, — при жінці й золоті Крук не спить, ні.

Але тут трапляється щось таке чудне й неймовірне, що Наума Абрамовича, як ув електричному фотелі, підкидає й вирівнює всього.

Крук, трохи весь згорбившись, потуплює очі собі на сплетені пальці рук, покладених на мбрти фотеля, і тихим, роздумливим голосом каже:

— Значить, золото, властиво, дісталось би отим европейським чинникам і нам трьом. Себто, ми обікрали б українську державу.

Навіть Терниченко на мить тетеріє і в його скляному рівному блиску тінь непорозуміння й замішання.

— Себто як, обікрали?

— Та так, цілком просто. Золото належить Україні. А ми хочемо передати його чужим державам.

Та що це: недоречний, незgrabний жарт чи якого біса?!

Ні, здається, не жартує: якась чудна тихість, задума на очах. І разом блиск такий, як буває, коли краде або за жінкою упадає. Що за чортовиння?!

Терниченко, зарешті, з усміхом знизує плечима.

— На скільки я розумію, вас, здається, цікавлять слова? Ну, хай буде: обкрадаємо. Та що з того? Ви не хочете обкрадати, чи як треба розуміти ваші запитання?

Наум Абрамович, однаке, не може згодитись на таку кваліфікацію справи.

— Дозвольте, дозвольте, Миколо Олексіевичу! Я протестую! І як юриста, і як людина, і як український підданий. З якої речі «обкрадаємо»? Ніякого крадежу немає. Ми хочемо експлуатувати знайдене багатство землі. Коли хтось на своїй землі знаходить поклади вугілля і починає його експлуатувати, хоч би з чужинцями разом, це не значить, що він обкрадає державу. Добра мені штука! Земля не нам належить, скажете? Добре. Так аренда, концесія належить нам? Ні? І право експлуатації теж, сподіваюсь, належить нам? Так при чому ж тут крадіж, я не розумію? Що європейські держави? А більшовики самі не віддають різні багатства європейським державам на експлуатацію? І взагалі я просто не розумію, Прокопе Панасовичу: що сталося?! Чи ви перший день знайомі з цією справою, чи це нова думка для вас ці концесії? Що таке?!

Прокіп Панасович чудно посміхається своїми негрськими губами і так само з якоюсь ідіотською задумою дивиться кудись убік. І неуважно, роздумливо каже:

— Так, розуміється. Формально, юридично, розуміється, тут нічого такого нема. Але по суті... морально... крадіж.

Наум Абрамович увесь червоніє, так що вилиці стають аж бурякового кольору, а очі робляться ще кругліші та пукатіші.

— Прокопе Панасовичу! Фінкелеві можна закинути все, що хочете, тільки не крадіж! Я протестую! Я протестую!

Терниченко відкидається на спинку фотеля і закладає ногу на ногу. Він цілком спокійний і очі йому знову чисті, ясні, скляні.

— Чекайте, Науме Абрамовичу, не хвилюйтесь. Слова абсолютно нічого не визначають. Крадіж, грабіж, це — дитячі слова. Я хочу знати, чого хоче Прокіп Панасович. Передати цю справу українській державі? Себто більшовикам? Так їм нема чого передавати, вони самі полюють за нею. Значить, нам треба тільки самим одмовитись? Так? Ви цього хочете?

Крук не відповідає і все дивиться на свої руки з чудним усміхом. Фінкель нервово совається по фотелі то в один куток то в другий і ввесь час ізнизує плечима.

— Ну, що ж, Прокопе Панасовичу, відповідайте. Питання рішуче. Від вашої відповіді залежить, бути чи не бути справі.

Прокіп Панасович усе ж таки не відповідає.

Раптом у сусідній кімнаті чути дзвінок телефона. Наум Абрамович умить щось злякано згадує.

— Ой, вибачте, панове, я мушу потелефонувати! Прокопе Панасовичу, можна скористуватися вашим телефоном? Дочка чекає там на вулиці. Прохала зараз же потелефонувати її кавалерові, щоб зустрів її. Вона в нас, вибачте, принцеса, без провожатих не може сама додому їхати.

Прокіп Панасович швидко підводить голову, чудно впивається очима в Наума Абрамовича, неначе той сказав йому щось надзвичайне і ніби від цього зразу якось увесь міняється: задума та ідіотський усміх зникають з лиця, все тіло набирає жорсткості. Він різко дає дозвіл і просить говорити коротше, бо треба рішати справу.

Фінкель хапливо біжить до телефону, аж дрібненьким перебором ніг виявляючи свою ніяковість та досаду на дочку. Як

на те ще довго не може добитися сполучення і нарешті сердито кричить ув апарат:

— Мосьє Куп'янський? А, нарешті! Доброго здоров'я! Ніна вас просить негайно приїхати до банку, вона на вас чекає на вулиці... Так, так, на вулиці. Ах, дайте мені спокій! Швидше! Бувайте здорові!

Фінкель сердито й винувато вертається на своє місце.

— Ради бога, вибачте! Нінка зо своїми примхами просто в печінках мені сидить. Сама не могла потелефонувати. Конче, щоб я...

Крук прокашлюється, як готуючись до промови. Вигляд йому вже зовсім інший: сонно-важкий, скучений.

— Так от, панове, провадьмо далі наше засідання. І дозвольте мені пояснити мою увагу щодо крадежу. Я зробив її на-вмисне, щоб виразно поставити перед собою і вами це питання, щоб потім не було знову ніяких легенд про крадіж і таке інше. Ваші заперечення і пояснення до певної міри задоволили мене і ми можемо обмірковувати далі.

Фінкель радісно б'є обома руками по шкуратяних поруччях фотелю.

— Оце інша мова! Мова справжньої ділової людини і фінансиста! Але ж і дипломат ви, Прокопе Панасовичу, хай вам всячина, аж налякали мене.

Терниченко, однаке, пильно вглядається в Крука, немов вишукуючи причину раптової зміни, щоб знати, чи вірити в її силу, чи ні.

І обмірковування провадяться далі вже без перерв. Крук — задумливий, але іншою, сонно-важною задумою, і на все згідний. Спочатку притягти тільки французів? Добре. Доручити перші кроки Миколі Олексіевичеві? Добре. Видати на пристойний одяг йому потрібну суму грошей? Добре.

Але, коли Терниченко і Фінкель виходять із банку, Терниченко ніжно бере Фінкеля під руку і нахиляє до нього лице.

— Знаєте, Фінкелю, мені все ж таки не подобається поводження Крука. Ви розумієте, в чому тут річ? Для чого він таку «дипломатію» про крадіж розвів?

— Ай, ідйот! Йому хотілося показати нам, який він чесний та моральний. Йому все хочеться переконати всіх, що він не вкрав гроші в уряду. Наче всі дурніші за нього.

Терниченко хитро посміхається.

— Ні, Науме Абрамовичу, тут справа серйозніша. Він не такий дурний та простенький. Наплювати йому на мораль. Він просто хотів помацати нас, чи не думає хто з нас продати справу більшовикам.

Фінкель аж зупиняється і дивиться в лицезрі Терниченкові.

— Ви гадаете?!

— Я певен. А це йому потрібне для того, що він сам має цю думку.

Фінкель із сумнівом стягає губи як кисет і рушає далі, покрутывши головою.

— Ні, цього я вже не припускаю. Це — занадто.

— А я вам кажу, що це так! Чого раптом ця несподівана безглузда розмова? Невже ви можете хоч на хвилинку припустити, що Крук (подумайте: Крук!) може відмовитись через «моральний бік справи» від золота? Ха! А в такій постановці для нього одна консеквенція: відмовитись і бути собі «моральним», себто розв'язати собі руки щодо нас. Розумієте?

Фінкель знову зупиняється і навіть стає під стіну будинку.

— Чекайте. Так для чого ж йому треба було заводити з нами розмову цю, коли в нього така думка? Щоб викликати в нас підозріння?

— Я вам кажу, щоб прозондувати, чи хтось із нас не перехопив його думки. А коли побачив, що нема, він нас заспокоїв і тепер собі робитиме те, що йому вигідніше.

Фінкель роздумливо і з сумнівом покручує головою: щось воно занадто заплутане виходить це пояснення. Розуміється, ця несподівана зміна настрою, це його пояснення — досить підохрілі, але щоб отаке, це вже занадто.

— Ну, в кожному разі, Науме Абрамовичу, я пропоную от що: коли ми здобудемо документи, не давати їх у руки Крукові. Хай спробує без документів зрадити, якщо він, дійсно, має такі наміри. Чорта з два!

Наум Абрамович заклопотано згоджується й зіджає: ох, трудно-трудно чоловікові заробляти собі шматок хліба та ще з маслом!

**

В салоні тихо, затишно, немає галасу, не деренчать люстра від тупоту заатлантичних ніг. У «тропічному» куточку за поруділми косами старенької пальми, на вузлуватій, подагрич-

ній канапі влаштувалися пані Антонюк, білорус Загайкевич та італієць із гітарою.

Недалечко від них пані Кузнецова грає в шахи зі шведом (другий швед пильно слідкує за грою).

На своєму звичайному місці в куточку під лампою енергійно щось вишиває пані Сарро. Вона може це робити й у своїй кімнаті, але щовечора сходить у салон, навіть тоді, як заатлантики бушують у чарльстоні. Не дивлячись ні на кого, нічого, здається, не чуючи, вона все щось вишиває.

Італієць, перебираючи стиха струни, розповідає про свою мандрівку по Африці. Французька вимова його чудна, солодка й занадто багато в ній (нерозбірливо). Пані Антонюк, однаке, слухає його з захопленням, відбиваючи на своїм лиці кожний наголос та кожну зміну ситуації. І очі часом мружаться в таку пухнасту, сміхотливу щіlinу, що Загайкевичеві стає заздрісно. Взагалі, італієць — не серйозний суперник, у нього чорні, покришені зуби, раз-у-раз мокрі губи і занадто солодкість у занадто гарних «південних» очах. А все ж таки досадно, що сидить отут і не дає як слід спочинути в ясності та чистоті цих пухнастих очей.

Та проте чогось Ольга Іванівна все зиркає та зиркає на вхідні двері. Жле когось? Але, здається, нема кого ждати. Не Свистуна ж чи Кавуненка, що й на вечері сьогодні не були. Чи, може, того свого Фінкеля? Чи просто так собі?

Загайкевичеві сьогодні чогось тоскно й тужно. Властиво, йому слід було б виїхати з цього пансіону. Соня й сама догляділа б за Гунявим. А то ці настрої від присутності Ольги Іванівни зовсім не личать йому. Та й самі ці настрої, очевидячки, тільки через те, що він живе у цьому пансіоні, вони — просто відживлені мертвяки тих часів. Переїде звідси і все зникне. А мертвяків ніколи не треба відживляти, навіть на часинку, бо вони тільки безладно, жалюгідними непотребами товчуться в сучасному, а людина спотикається об них.

Загайкевич тихо підводиться й переходить до шахістів. Але йому зараз же стає так порожньо та нудно і так виразно стає чути, що він себе відірвав од чогось теплого, рідного й любого, що він похиляє голову й стоїть так довго у глибокій задумі за стільцем Соні. Чим же йому, властиво, така люба та рідна та жінка? Красою? Та хіба він не мав чи не може мати скільки — хоч кращих за неї? У чому ж тут принада ця, що аж болем стоїть

у грудях?! У чому може бути **рідність** із цією буржуазною інтелігенткою, чужою до всього його життя? Мертвяки! Вони тягнуть до тієї «чистоти», до наївної віри в «честь», «кохання», що аж світяться з фіолетових очей цієї невинної буржуазочки.

Загайкевич з усміхом підводить голову, знову підходить до свого місця й сідає по другий бік Лесі. Ольга Іванівна тепло й привітно киває йому головою. Задоволена, що вернувся? Ні, її все ж таки гріх називати буржуазочкою. Вона — один із тих мертвяків, дорогих та любих, що колись жили в оцьому самому пансіоні й наївно малювали собі соціалізм «за образом і подобієм своїм». Вона ж зве себе соціалісткою, чого ж більше вимагати. І хто знає, що для соціалізму має більше ваги: наївність «чистоти» чи тверезість реальності?

Раптом двері до салону розчиняються і вбігає Свистун. Швидко та щільно зачинивши за собою двері, він навшпиняє вибігає на середину кімнати й підносить обидві коротенькі ручки догори. Жовта щіточка волосся примнялася збоку від капелюха, прищики страшенно червоні й горять, аж блискають, як зорі, а тоненькі губки чогось спухлі.

— Панове! Увага! Ради бога! Я вам наготовив чудовий номер на сьогодні!

Його криваві прищики, підведені догори ручки, вся гостренка пичка, все в такому загадковому піднятті, що всі затикають, замовкають і чекають.

Свистун похапцем озирається на двері й свистливим шепотом кидає то до однієї групи то до другої.

— Зараз тут буде пан Кавуненко! Не звертайте на нього ніякої особливої уваги. Чуєте: ніякої **особливої** уваги! Ні про що не питайте, тільки подавайте репліки та хваліть!

Пані Кузнецова кидає уважний погляд на дошку з шахами і зараз же знову наводить очі на маленького схвильованого чоловічка.

— Але в чому ж річ? Ви скажіть, щоб ми могли орієнтуватися.

Свистун увесь пригинається і таємничо-радісно шипить:

— Пан Кавуненко — п'яний! Розумієте? Надзвичайно п'яний. Сам випив дві пляшки коньяку й масу ще всякої всячини!

— О!

— Ні, ні, ви не бійтесь, не бійтесь! Я вам ручусь. Можете вже покластися на мене. Він — тихий і лагідний і ніяких дебо-

шів. Абсолютно. Тут уже я гарантую. Але він — як сновида. Розумієте? І його не можна будити. Він — цілком інший. Побачите самі. Номер буде чудовий, я вам кажу! Тільки, ради бога, ніякого дивування, все наче так і слід. Тиша, він зараз увійде! Він там роздягається.

Загайкевич бачить, що Ольга Іванівна чогось почервоніла всією шиєю і низом лиць, як деякі люди, що почувають тяжку образу або сором. Справді, вести мертво-п'яну людину до салону, це вже з боку цього фортика занадто безцеремонна річ. Та й сам він, очевидячки, п'яний.

— Може б, ви хотіли піти звідси, Ольго Іванівно?

Ольга Іванівна живо, нашивидку обертається до нього.

— О, ні! Я хочу побути тут. Це — цікаво. У мене...

Але двері знову розчиняються, Свистун прикушує губку, моргає до всіх личком і з байдужим, недбалим виглядом, засунувши руки в кишені, схиляє голівку на плече.

Входить пан Кавуненко. Насамперед, ніякого розгардіяшу в зверхньому вигляді, навіть проділ на волоссі той самий, акуратний, борідка зачісана, одежа скрізь застібнута як слід. В ході ніякої непевності чи похитування. Навпаки, немов би більше pewności, твердості і гнучкості та вільності в тілі. Навіть немов би якийсь плавкий ритм, грація в руках. Він привітливо, стримано-галантно і все з тією самою, незвичною для нього легкістю та вільністю вклоняється всім. Тієї стисненої вирівнянності, того ніби боком просування попід стінами, що раз-у-раз, нема й сліду.

І немов із цього найбільше видко, що, дійсно, з ним сталося щось надзвичайне. Та ще з очей: вони не такі здивовані та круглі, як звичайно, а довгастіші, важчі й добріші. На схилах носа ті самі зморщечки, що іноді — так рідко — бувають у нього.

І немов би ніякої зміни, і цілком інша людина.

— Ну, ѿ, погодка, панове, в цьому сучасному Вавилоні!

Гуняवість у голосі значно помітніша, але вона звучить сьогодні м'яко та ніжно, як у старому інструменті. Навіть приємно чути її.

Вищий швед занадто співчутливо подає репліку:

— Знову дощ?

— Та який! Коли він піде ще кілька днів, то ковчегами і «ковчегами», а гондолами треба запасатися.

Пані Кузнецова весело підхоплює:

— І гітарами! І балконами! І коханням!

Пан Кавуненко галантно схиляє перед нею голову.

— Осмілось виставити свою кандидатуру. Гітари, на жаль, ще немає, але...

Свистун збоку напруженно слідкує за кожним рухом свого «номера». Не давши докінчiti Гунявшому, він скрикує:

— Гітара є!

І біжить до італійця. Той уже сам подає йому її.

Пан Кавуненко ще раз уклоняється пані Кузнецовій із плавкою, трохи старовинною чи театральною елегантністю.

— Отже й гітара навіть є.

Пані Кузнецова з веселою важністю відкидає голівку назад. (Сьогодні вона, як навмисне, якась пекуче-гарна, риси обличчя підкреслено-виточені, смаглявість ніжного випещеного тону, очі з іскристим блиском).

— А серенади? Гітари самої ще мало! Серенади хочу!

Тоді пан Кавуненко вибачливо й ледве помітно посміхнувшись, напів повертається до Свистуна, недбалим, звичним рухом бере з рук його гітару й прикладає її собі до грудей. Не хапаючись, із гумористичними зморшками на схилах носа, відкидає ввесь торс назад, витягає вгору руку з грифом гітари й виставляє одну ногу наперед.

І цілком несподівано для всіх, соковитим, повним і теплим баритоном із гунявшим тоном по-італійські співає:

Стань, моя єдина, Мадонною в каплиці моєї душі.
Я принесу тобі жертви з усіх моих радощів,
Я сплету віночок з усіх поцілунків,
Що дарували мені жінки,
Й покладу біля твоїх ніг...

І пальці з такою звичною владністю відщипують зі струн акорди, металічний і теж ніби злегка гунявий дзвін їх так покірно, співзвучно обсотує голос, і така певність у закиненій назад голові, в півприплющених важких очах, що Соня немов аж злякано дивиться на цього чудного чоловіка. Закінчивши тихим, ніжноблагальним бренькотом, Кавуненко низько вклоняється пані Кузнецовій і тим самим недбалим жестом, як великий артист, кудись назад простягає гітару. Її ззаду підхоплює Свистун.

Італієць, як укусений бджолою, схоплюється, махає руками, кричить щось по-італійському, плескає. За ним ляскотливо лопотять усі руки. Навіть пані Сарро, відклавши своє шитво, беззгучно прикладає долоню до долоні.

Пані Кузнецова вражено дивиться і хоче щось сказати панові Кавуненкові, але Свистун із таким переляком робить їй знахи, що вона зараз же стримує себе, й тільки нетерпляче кидає до Кавуненка:

— Перекладіть! Перекладіть серенаду!

За пана Кавуненка робить це італієць. Він ніколи не чув ні слів, ні мелодії цієї серенади, але вона — божественна! І зроблено до такої міри артистично, що мимоволі напрохується запитання до пана...

Свистун шарпає італійця за полу.

— Одне слово, панове, це — божественно! І я зараз переведаю...

Загайкевич дивиться на Ольгу Іванівну і бачить, як очі її блищають і не відриваються від Гуняного, а дитяча, повна нижня губа немов би від болю злегка скривилася. Який чулий на музику цей жіночий організм! Вся вона, видко, ще й досі згучить тою сантиментальною серенадою.

— Правла, Ольго Іванівно, досить цікава метаморфоза? І подумати, що це роблять дві пляшки коньяку! Цікавий випадок із погляду невропатологічного.

Ольга Іванівна чудно, немов здалеку вслухається в його слова, хмуриться й знову дивиться до всієї групи.

Загайкевич криво посміхається: як би ж вона знала, хто він у дійсності цей «пан Кавуненко»! Таланти двох пляшок здались би їй не такими вже привабливими.

У групі раптом вибухає регіт. Тільки пан Кавуненко — серйозний, хібащо з обох боків носа мило й сміхотливо морщиктися шкіга та очі тепло й невинно подивляються на всіх, неначе й не він вирвав із усіх отої сміх.

Однакає ні Ольга Іванівна, ні Загайкевич не встають зі своїх місць, хоча всі обличчя з жадними, наготовленими до вибуху посмішками впилися в лицез пана Кавуненка. Він говорить занадто тихо, та й гуняйство ще скрадає слова.

І знову, як перекинутий з посудом стіл, розлягається регіт і оплески.

Кавуненко раптом підносить руку з одним витягненим дотори пальцем, закликаючи до тиші, підкрадається до піяніна й обережно з острахом сідає за його. Озирнувшись, він нишком прижмурює одне око й боязко простягає над клавіятурою обидві

руки з ростопірченими пальцями. Потім зненацька змахує ними і... так легко та ніжно кладе їх на клавиші, що замість сподіваного гуркоту, від якого заздалегідь примружились очі, п'яніно тільки густо та ніжно зідхає. І зараз же зідхання починає розсotуватись, розгортатись і непомітно переходить у протест, у гнів, у лютъ. Руки двома наїженими котами стрибають по клавишах, рвуть їх, мордують, казяться. Але, коли здається, що виходу вже нема і що має статися щось страшне, п'яніно, немов би зібравши гумористичні зморшки круг носа, розрішає ввесь конфлікт таким грайливим, граціозним поворотом, що всі обличчя мимоволі полегшено, весело біліють зубами.

— Тю чорт! Та він, цей негідник, справжній артист!

Але тут же Загайкевич зляканно дивиться на Ольгу Іванівну. На щастя, вона, здається, не чула його слів: чогось нахмурена, задумлива чи пригадує щось, чи прислухається до свого якось болю.

І Загайкевичеві чогось раптом спадає на думку, що вона ж ні разу ніколи не подивилась на нього так, як дивиться жінка, коли той їй подобається, як чоловік. Привітна, мила, співчутлива, навіть часом ніжна, але — якась порожнечка в цьому.

Загайкевич кривиться від непоміркованих оплесків тому «прохвостові». Мерзотник, злодій і звичайний убийник, а поводиться собі, як невинна людина. Ач як уклоняється й посміхається: неначе справжній артист на сцені!

Загайкевичеві дуже хочеться підійти до «артиста», покластися йому руку на плече і сказати:

— Пане Гунявиий! Ви — арештовані! Ви — злодій, кримінальний злочинець.

От ефект вийшов би! Більший за метаморфозу від двох пляшок коньяку.

Загайкевич кидає оком на Ольгу Іванівну: яке чудне і прекрасне в сей мент обличчя! Що з нею?! Невже музика цього кримінальника так подіяла?! Не то сяє, не то от-от заплаче.

Загайкевич стомленно, помалу підводиться й підходить до всієї групи, що в центрі її стоїть Гунявиий. І бачить, як Соня зі ширим захопленням ловить слова мерзотника.

Пан Кавуненко з невинним, найвним лицем розповідає тепер про сценку з вуличного життя. Луснула шина в таксі. Нічого особливого. Але й сам шофер, і юрба цікавих на тротуарі, і ма-

лењький фокстер'єр на ланцюжку — все набирає в його словах такого милого, комічного і важного змісту, що здається великою подією.

Загайкевич у гомоні сміху, сам мимоволі весело сміючись, тим часом злегка штовхає Соню в лікоть і бурмотить:

— Треба скористуватись цим станом його. Конче зробіть сьогодні. Якомога швидше, поки не прийшов до себе.

Соня, не перестаючи сміячись (тільки сміх тепер дерев'яний), теж стиха кидає:

— Добре. Неодмінно.

І голосно додає:

— Чудово! Артистично! Правда?

Свистун, бризкаючи на всіх розпеченою червоністю своїх прищів, в ажіотажі й піднесенні від свого антрепренерського успіху, перебігає від одного до другого і збирає, як бджілка, мед похвал. Навіть до Ольги Іванівни, що все самотою сидить за пальмою, на хвилинку підлітає і присажується з краечку біля неї.

— Ну, що? Га? Правда ж, знаменитий артист, талант, гений! Зовсім же інша людина! Правда? Га? Ні? А завтра страшенно буде лютий на мене! Хі, хі, хі! Комік, їй-богу, комік!

Але, згадавши щось, він схоплюється й біжить до пана Кавуненка. А Леся закидає голову на спинку канапи і заплющає очі. І раптом здригується: зовсім-зовсім близько коло неї чується гунявий, теплий і чудно-задиханий голос.

Вона швидко розплющує очі: перед нею, низько схиливши, стоїть він і з-під лоба дивиться на неї важкими, нездивованими й дуже червоними баньками очей.

— Мені доручена велика честь просити вас до всього товариства...

Це майже вперше він сам звертається до неї. І вперше ні стисненості, ні винуватості в руках і голосі. Поштивність ще більша але така якась тиха, глибока, добра і... неначе схильована.

— Дякую дуже. Але мені добре й звідси все видко та чути...

Лесі ще хочеться, нестерпно хочеться сказати щонебудь про його несподівану, надзвичайну зміну, але попередження Свистуна в'яже їй язик.

— Не смію настоювати...

І він знову низько, поштивно, як перед королевою, що й бажання — закон, який не можна ні заперечувати, ні обговорювати, вклоняється. І зараз же повертається, щоб іти. Але, повернувшись, несподівано губить рівновагу і хитається всім тілом убік. Ольга Іванівна аж підводиться, щоб підхопити його. Та пан Кавуненко, здається, навіть не помітивши свого руху, вирівнюється і легко прямує до всіх. Свистун уже біжить йому назустріч, під веселістю ховаючи стурбовання й непокій за свій «номер». Всі швидко й непомітно переглядаються. А Загайкевич із ввічливим виразом на саме вухо бурмотить Соні:

— Злається, він уже доходить до краю. Постарайтесь за всяку ціну зараз же поїхати з ним кудинебудь. Поки не пізно...

Пані Кузнецова мило хитає головою панові Загайкевичеві, потім підходить до пана Кавуненка, владно бере його під руку і вередливим голосом кидає до всіх:

— Панове! Я хочу на Монмартр! Я вибираю собі за кавалера пана Кавуненка! Хто з нами, той хай іде вдягатися!

Свистун аж підстрибує від задоволення.

— Урра! Всі, всі, всі з вами!

Відповідальність за провал усієї антрепризи таким чином здіймається з нього.

Але пан Кавуненко здивованно опинається:

— На Монмартр?

— На Монмартр! На Монмартр! Швидко, швидко!

— Урра! На Монмартр! Швидко, панове!

Свистун хапає під другу руку Кавуненка й разом із панною Кузнецовою виволить його з салону.

Шведи нерішуче радяться. Італієць біжить до Ольги Іванівни. Але пані Антонюк, видко, справді, почуваває себе стомленою: така якась надзвичайно і незвично млява, зів'яла, зблідла. Вона рішуче відмовляється і йде до себе нагору. А італієць, поцілувавши її руку, спішить до передпокою, де пані Кузнецова та Свистун одягають пана Кавуненка.

**

Як тільки переднє авто з Загайкевичем, Свистуном та італійцем рушає, Соня зачиняє дверці й дивиться на Гуняного. Він сильно обома руками тре собі лице і водить головою так, наче хоче з чогось виплутатись. Вона обережно бере його за одну руку й тягне її донизу.

— Годі. Вмиєтесь завтра вранці.

Автомобіль гарчить, шарпає і починає ритмічно трусити всім своїм тілом. Гунявий пускає руку, поправляє другою капелюх і повертається до Соні.

— А хто з нами? Хто з дам?

— Я. Хіба не досить з вас?

— Сподіваюсь, пані Антонюк не поїхала?

— О, не турбуйтесь! Саме слово Монмартр уже лякає її моральну душу.

Соня знову бере його руку і одним пальцем під манжетою погладжує ніжну теплу шкіру. Гунявий раптом визволяє свою руку, обнімає за плечі Соню й повертає до себе. В рухливих пасмах світла від вуличних ліхтарів її лицездається стрибаючим, загадковим і дуже гарним. Вона легко й піддатно перехиляється до нього і жде.

— Ну? Що ж ви? І сьогодні страшно поцілувати?

І в голосі ніжний, лукавий, наслішкуватий смішок.

Гунявий зненацька брутально шарпає все тіло її до себе й навалюється губами на її розкриті, наготовлені губи. Соня обхоплює голову його обома руками й натискує її на свої уста, злегка стогнучи. Потім одриває й ніжно відхиляє Гуняного. Але він уже з сліпою, дикою впертістю хапає знову її тіло, мне його, ламає.

— Милий, не треба!.. Не тут... Не треба милий! Не тут, чуеш!

Вона виривається й відсувається в куток, поправляючи капелюх. Гунявий дихає й сопе так, що чути крізь гомін і гуркіт автомобіля.

Раптом стукає по склі вихопленим з кишені ключем шоферові, відчиняє дверці й гукає:

— Зупиніться перед першим готелем, що зустрінете!

Шофер водить головою обабіч і зраз же звертає до тротуару: з будинку якраз стирчить світляна довга скринька з чорними літерами в ній: Готель.

Соня мовчить. Гунявий рішучо й знову брутально бере її під руку й як тільки авто зупиняється, владно, майже випихає її на тротуар.

І йдучи сходами готелю, і замикаючи за собою двері кімнати, він увесь час має в лиці й у всіх руках ту саму хмарну рішучість і жадну, немов аж злісну, брутальність.

Соня уважно зиркає на нього і тільки злегка кривиться від судорожних потисків його руки. Але в кімнаті, скинувши пальто, вона сідає в фотель і, як тільки він підходить до неї, витягає поперед себе руки.

— Ні. Я спочатку хочу чогонебудь випити. Я хочу коньяку!

Гунявий важко та понуро наставляє вниз на Соню червоні баньки очей. Потім мовчки, помалу повертається і дзвонить. Що двері замкнені, він, на диво, пам'ятає і відмикає їх. Прислуга, немов уже знаючи наперед, що її повинні покликати, зразу ж з'являється.

Гунявий замовляє коньяку, цитронів, цукру і фруктів. Замовлення цілої пляшки, видко, дивує дівчину в білому хвартусі, але вона нічого не каже й зникає.

В кімнаті, як звичайно, все місце займає широчене ліжко з наготовленою до спання постіллю. Збоку нього — невеличкий столик із двома фотелями.

Не встигає Соня попудрити лице й поправити зачіску, як дівчина з байдужим і кам'яним лицем приносить усе замовлене. Гунявий понуро посміхається:

— Організація хороша!

І замкнувши за прислугою двері, зараз же наливає коньяку в обидва келишки.

Соня сідає, не хапаючись, чистить цитрину, відставивши догори мизинець із блискучим рожевим нігтем. Потім так само помалу ріже її на тоненькі кругленькі скибочки, часом зиркаючи на Гунявого. Він сидить у фотелі, важко спершись ліктями на поруччя й зігнувшись. Очі помітно червоні.

Раптом, не дожидаючись Соні, хапає чарку й вихиляє в рот. І зараз же знову наливає в неї до вінців. Лице відразу стає немов би легше й тепліше. Соня бере свою чарку й простягає її через стіл до Гунявого.

— За наш перший поцілунок!

Гунявий чокається й випиває так, як людина, що має велику спрагу. А Соня обережно втягає кінчиками губ кілька краплин і ставить чарку за вазочку з фруктами. Потім бере пляшку і наливає немов собі, а потім Гунявому. Лице йому виразніше яснішає, пухкі щоки твердішають і навіть очі неначе менше червоні стають.

— Сядьте тепер коло мене. Але поводьтеся чесно. Добре?

Гунявий переносить фотель і сідає поруч із Сонею.

— От так. Тепер дайте мені вашу руку. Яка сильна, гарна! Хочете, я поворожу вам? Я — хиромантка, майте на увазі...

ГунявиЙ правою рукою бере свою чарку й нашвидку вихиляє її в рот. І аж тільки тепер умочає скибку цитрини в цукор і помалу жує.

Соня ж тримає ліву руку його долонею додори на своїй лівій руці, а пальцем правої водить по лініях та горбиках великої долоні Гунявого.

— Гм! А знаєте, багато гарних рис характеру: жорстокість, brutальність, відсутність так званого співчуття...

— О? Це — гарні риси?!

— Розуміється. Вам більше подобається слинява сантиментальність?

Рука пробує визволитись, але Соня міцно тримає її.

— Ні, ні, почекайте! Надзвичайно цікава рука! Посидьте так трошки...

— Та к чорту з моїми рисами! Не варті вони й плювка! Пустіть!.. Поцілуй мене краще!

— Ні, ні, посидьте! Чуєте? А то зовсім не поцілую. І у вас є якась велика тайна на душі. Велика, глибока, така, що...

ГунявиЙ умить вишарпує руку, немов злякавшись, і аж підводиться.

— Годі! К чорту всяку дурницю! Пийте!

Він хапає пляшку й наливає собі. І зараз же перекидає чарку в рот, навіть не поставивши пляшку на стіл. Соня бере свій келих, знову вдає, що п'є і знову ставить чарку за фрукти.

ГунявиЙ раптом насмішкувато посміхається:

— Та ви можете просто не пити, як не хочеться. Нащо ховати чарку?

Соня злегка ніяковіє і зиркає на нього вгору. Значить, він усе помічає і розуміє? Чи якраз: що більше п'є, то краще й розуміє?

— Я не ховаю. Ну, сядьте коло мене, я не буду більше ворожити. Ми просто любенько та тихенько побалакаємо. Добре? Тут так затишно. От так. Дайте руку. Ні, ні, без ворожіння. Я майже ніколи не буваю з вами наодинці. А ви мене з якоюсь дивною силою вабите й хвилюєте. Я боюсь, що ви вже занадто опановуєте мене. Треба, щоб я трошки опанувала вас. Тоді не страшно. Правда? Скажіть, я ж вас таки трошки хвилюю? Га?

Гунявий бере її за плечі, повертає до себе й мовчки чудно розглядає її високе чоло, точений, правильний ніс, яскраво-бліскучі зеленкуваті очі, все таке тонке, нервове, гарне лицьо. Соня злегка розкриває уста, показуючи білу смужку рівних, дрібних зубів, неначе готовуючись до поцілунку.

— Ну, відповідайте ж: є хоч трошки й моєї влади над вами? Чи ви тільки самі хочете панувати над іншими?

Гунявий замість одповіді хоче притягти її лицьо до себе. Але Соня сильно впирається руками в його груди й не дається.

— Ні, вперед скажіть! Є?

— Є.

— Неправда. Це у вас тільки так, хвилевий потяг.

— Та є ж, кажу вам! Ну годі. Я хочу тебе. Чуєш?

— Ні, ви докажіть.

— От тобі! Чим же я можу ще більше доказати? Я хочу тебе. Розумієш?

— Це — не доказ. Ти можеш так само хотіти першу ліпшу проститутку. Ти дай мені ввійти в твоє життя так само, як ти ввійшов у моє. Я не хочу нерівності. Ти впусти мене так, як я готова впустити тебе в свою душу. Розумієш? А тоді бери мене всю, мої, губи, мої очі, все тіло моє. Хочеш?

— Хочу.

— Ну, так дай доказ. Скажи в тебе є якась велика тайна в житті? Скажи тільки це одне. Я не питаю, яка саме. Тільки хоч це скажи. Бо все одно ж це помітне. Ну, скажи. А тоді можеш усе, що хочеш...

Гунявий якийсь мент важко, непорушно дивиться їй ув очі.

— Ти сказала, що брутальність — моя хороша риса?

— Сказала.

— Подобається тобі?

— Подобається.

Гунявий мовчки, помалу підводиться, брутально, залізно обхоплює Соню обома руками, вириває її, як корінь, із фотелю, скидує оберемком на руки й несе до ліжка.

Соня перестає пручатись і коли він хижо й незgrabно починає роздягати її, навіть сама допомагає йому, загадково посміхаючись і не ховаючи посмішки від нього. Бо в цьому стані він помітив би її так само, як помітив би посмішку мисливця оскаженілий з голоду вовк, що накидається на пастку. Йому тепер можна реготатися в саме лицьо, кричати в вухо про його

тайни, на нього це зробить таке саме враження, як на каменюку, що летить згори.

Півзаплющивши очі, Соня обома руками обнімає гаряче, дико напружене тіло й обережно шукає по ньому. І відразу ж під грудьми, під сорочкою намацує туго стягнений широкий пояс, що, очевидчаки, намотаний на голе тіло. Пояс, чи просто обгортка, декільки раз обвинена круг живота? На спині пояс лежить рівно, а на животі почиваються в ньому горбики, — мабуть, там щось замотане.

Соня має рішучіше. Так, вражіння таке, що в тому місці замотаний папір і ще щось тверде. Найти б край пояса, защіпку й розмотати. Та де саме той край? Крізь сорочку дуже важко намацати.

Соня потихеньку просуває руки під сорочку й торкається до пояса й до голого живота Гунявого.

Але в цей же мент Гунявий, як од дотику електрики, всім тілом підкидається, злякано широкими очима зиркає в лиці Соні й прожогом скочується з ліжка. Дико повівши по хаті очима, він швидко хапає себе за груди, намацує пояс, потім ще раз зиркає на Соню й, не перестаючи важко дихати, починає хапливо, безладно вдягатися.

Соня сідає на ліжку і враженими очима слідкує за ним.

— Що сталося?! У чому річ?!

Гунявий не відповідає й сопучи носом одягається. Соня, закусивши губу, натягає на голе тіло край простині.

— Та в чому ж річ, мілий?!

Гунявий раптом перестає вдягатися, підводить голову, розмахується рукою й з усієї сили б'є себе по лиці. Б'є так, що голова аж одхитується вбік і ляскіт мокро чвакає в ухах.

Соня з дійсним жахом стає на коліна, випустивши простиню.

— Ради бога, що таке?!

Гунявий, не відповідаючи, не дивлячись на неї, йде до вмивальника і починає мочити голову. Соня нерішуче сідає й не знає, одягатись чи ще почекати. Плескіт води за зігнутою спиною не припиняється, руки злісно, вперто шарують голову, обливають, знову шарують.

Нарешті спина розгиняється і Гунявий починає втиратися, так само сильно й довго.

Соня, вагаючись, помалу натягає на тіло простиню, лишаючи, однаке, частину тіла не закритою.

Гунявий приглажує волосся обома руками й підходить до ліжка. Борідка скуйовдана, лице в білих і червоних плямах, одна щока виразно червоніша за другу.

Соня боязко зустрічає його широкими очима, одпустивши трохи більше простиню з тіла.

— Що сталося, милюй?!

Гунявий закриває її простинею й, обережно взявши за руку, винувато й поштівно цілує її.

— Простіть мені, будь ласка.

— За що?! Я нічого не розумію. В чому річ?!

— Я не повинен був цього робити. Ви — хороша, чиста дівчина, а я вас затяг сюди, як...

Соня раптом обурюється до такої міри, що сідає знову й скидає з себе геть зовсім простиню.

— Що за дурниці?! Я сама хотіла цього, ніхто мене сюди не «затягав»! А ти мені настільки любий, що скрізь, де б...

Гунявий, як од необережного дотику до рани, болюче кривиться і швидко махає рукою.

— Не треба, не треба, не треба! Я — мерзенний. Взагалі, мерзенний. Розумієте? Цілком вам серйозно, спокійно і свідомо кажу. Коли б ви знали мене, ви б з огидою і жахом плювались би і все життя мучились, що дозволили мені доторкнутись до вас, а не то що... Ради бога, одягніться швидше...

Він прудко відходить і сідає в фотель, повернувши його спинкою до ліжка і сперши голову на руки. Соня рішуче й злісно вдягається, хмурно насутивши брови й пильно думаючи. Гунявий сидить непорушно, горбом випнувши широку спину в сорочці з мокрими плямами коло ший.

Соня підходить, підсуває фотель близько до Гунявого, сідає й кладе руку йому на плече.

— Слухайте, милюй, ви все перебільшуєте. Коли ви...

Гунявий обережно визволяє плече й повертається до неї лицем. На ньому вираз такого глибокого страждання, що Соня замовкає й щось болюче шпигає їй у серце.

— Не треба, Софіє Петрівно. Вірте вже мені, коли я це кажу. І простіть мені, коли можете.

— Голубчику, мені нема за що прощати вам. І цілком щиро повторяю: ви глибоко помиляєтесь. І зовсім даремно мучитесь:

я не така «чиста» та «непорочна», як ви в'являєте. І що таке ця дурна «чистота». Хіба я вам казала, що не мала коханців, що я «невинна», «чиста» дівчина.

Гунявий крутить головою.

— Не в тому річ.

— А в чому ж?

Гунявий дивиться собі на коліна, якусь мить мовчить.

— У тому, що навіть найостанніша, «найбрудніша» проститутка в тисячу раз чистіша за мене. Розумієте?

І він дивиться просто в лицезріння Соні такими замученими очима, що вона раптом бере його руку, міцно пригортася її собі до грудей і тиха каже:

— Не треба так думати, не треба, хороший. Ніяких «чистот» і «брудів» немає. «Брудна проститутка»! А мужчини, що мають сотнями жінок, — чисті? Злочинства? Убийства? Жорстокість? Ах, знаєте... А вони не вчиняли масових убийств? Вони не гвалтували? Вони нас не мучили, не ганьбили?

— Кого «нас»?

Соня, схаменувшись, пильно зиркає на нього.

— Ну, тих, що роблять так звані «злочинства». І який би єси не були, ви й сotoї долі тих злочинств не могли зробити, що роблять оці «чисті» в ім'я свого закону, цивілізації, патріотизму і тому подібного лицемірства. І ні в кого з них і сotoї долі нема того каяття, що в вас, голубчику. І ви втисячу разів краць за всіх їх... Ні, ні, я вам цілком-цилком щиро це кажу. Ви даремно...

Гунявий рішуче визволяє руку і з такою огидою кривиться, що Соня мимоволі замовкає.

— Годі, про мене, Софіє Петрівно. Я вас благаю. Ви нічого не знаєте й не можете, розумієтесь, судити. І спасибі вам велике, але треба більше. Ходімо вже.

Соня, з тужною задумою сидить, перехилившись наперед і, не кліпаючи, дивиться під шафу. І, не одриваючи звідти погляду, помалу випускає слово по слову:

— Цілком-цилком даремно ви мучитесь... Ох, цілком даремно...

Гунявий одягається і знову підходить до Соні.

— Ходімо, Софіє Петрівно.

Вона помалу підводить до нього голову, чудно й пильно вдивляється в нього, потім стиха бере його за руку і ніжно, жа-

лісно гладить її. Потім раптом гаряче притуляється до неї устами й рвучко підводиться.

— Ну, ходімо!

Гунявий не встигає шарпнути своєї руки і тільки з одчаєм струшує головою.

Соня швидко вдягається, хмурно зсунувши до перенісся брови і про щось пильно думаючи.

Гунявий раптом з натугою й понуро звертається до неї:

— А потім ще от що, Софіє Петрівно. Мое сьогоднішнє... поводження це — результат... хворого, п'яного стану. Мені страшенно соромно й боляче. Вас я дуже шаную. Але... коли ви маєте хоч крихту якоїсь симпатії чи потягу до мене, виметіть їх із себе. Я вас дуже прошу про це й навіть... для вас самих раджу вам.

Соня рішуче підходить до нього і, взявши за барки, піднімає до нього надзвичайно гарне в сей мент, все освітлене зсередини лиць.

— Голубчуку ви мій! Мене ви залишіть. Соромитись і мучитись вам за мене абсолютно нема чого. Я від усієї моєї душі ненавиджу і зневажаю підлу й лицемірну оцю вашу чистоту. Я сама — «брудна» з голови до ніг. Люблю й шаную всіх злочинців проти цієї чистоти. І з насолодою вогнем і кров'ю зчистила б із людства цю пакість. Цілком щиро вам кажу. І коли б ви знали про мене хоч десяту долю всього, ви б ні про який сором за мене не думали. Але не в мені річ. А в вас. І коли ви мені радите, то дозвольте і вам порадити. Я маю до вас симпатію і, розуміється, викидати її не буду. І через те раджу: знаєте що: або їдьте негайно з Парижу і їдьте так, щоб ні одна душа не знала, де ви діліся. Чекайте, чекайте. Слухайте далі. Або ж... доводьте швидше до краю свій оцей стан... каяття чи що воно таке. Підождіть, милий. Я не питаю й не хочу питати, що саме ви зробили, кому, як і коли. Але це ж видно, що ви зробили щось таке, що самі вважаєте за злочинство. Так от моя порада вам: коли ви зробили його проти оцих «чистих», моральних та спокійних, в ім'я «брудних», знасиливаних, упосліджених, то вам не соромитись, не мучитись, а пишатися треба. І соромитись тільки за те, що каєтесь.

Гунявий знову пробує щось сказати, але Соня міцно струшує його за барки й не дає вставити слова.

— Чекайте, чекайте, не кажіть нічого. Коли ж ви вчинили щось проти ваших товаришів, ну, проти тих, з якими жили, працювали, кого шануєте, то моя порада: доводьте до кінця, себто

прийдіть до них і виявіть себе перед ними так, як ви оце виявляєте. І я вам кажу, все буде добре. Раджу вам.

Гунявий (мимоволі, видко) гірко посміхається.

— Так, так, голубчику! А щодо мене, то я готова допомогти вам усією душою.

Гунявий помалу, з тим самим усміхом крутить головою.

— Не поможете ви мені.

— Хто знає!

— Ніхто мені допомогти не може. І годі, Софіє Петрівно. Спасибі вам велике, хороша ви дуже. Але... не гідний я ні жалю, ні співчуття, ні одного з тих ваших хороших слів. Серйозно і широ. Ну, вибачте ще раз, і ходімо...

Він ніжно, але рішуче стягає її руки зі своїх барок і повертається до дверей, даючи дорогу Соні. Вона якийсь мент стоїть на місці, по тім глибоко зідхає й каже:

— Ну, нічого. Я все ж таки певна, що все буде добре. І ваш цей стан теж дуже добрий. І побачите, колись ми ще інакше будемо про це балакати. Ну, ну, годі! Ходімо!

Соня, з дружньою ласкою потиску його руки вище ліктя, прямує до дверей.

На вулиці Гунявий садовить Соню в автомобіль і дає адресу шоферові.

— А ви самі не їдете додому?!

— Ні. Я не можу спати. Я хочу трохи походити.

Гунявий поштивно цілує руку Соні, зачиняє дверці й відходить набік. Авто шарпається й просувається повз Гунявого, тягнучи в собі бліду пляму обличчя Соні, прилипленого до віконечка.

**

А вранці тепер у кафе дю Пантеон — зовсім уже порожнеча. Незатишно, самотньо. На всю велику передню залю — тільки Загайкевич із Сонею та дві підстаркуваті проститутки в другому кутку.

Загайкевич, хмуро водячи очима по порожніх столиках кафе, уважно слухає Соню і час од часу пильно зиркає на неї. На диво, вона сьогодні не млява, не порожня, хоча, видко, кокайну не приймала. В лиці, в голосі, в руках навіть якась незвична м'якість, теплість, тихість. Та й оповідання її не зовсім звичайне.

— Одне слово, товаришу, мое враження, навіть, коли хочете, тверде переконання, що Гуняєвий до нас вернеться. І вернеться тепер справжнім товаришем. Через те я дозволяю собі заявити от що...

Соня на мент зупиняється, уважно проводить пучкою по вінцю склянки й тихо, але твердо каже далі:

— Я можу брати участь у справі Гуняєвого тільки з тією умовою, що ми його не будемо карати. Навіть, коли б він не прийшов сам до нас, коли б обставини примусили нас схопити його, ми не повинні карати його. Звичайно, це не ультиматум із моєї боку й навіть не умова, а... так би мовити, заява, що я можу бути в цьому випадку корисною тільки тоді, коли знатиму, що моя участь не дасть йому злого...

Загайкевич знову пильно зиркає на Соню й одводить очі вбік.

— А ви певні, що це каяття його стосується до його вчинку супроти нас, а не... не чого іншого?

— Не щодо розстрілів білогвардійщини? Не думаю.

Загайкевич задумливо дивиться в вікно. І не повертаючись до Соні, немов про себе вголос думає:

— А якщо це стосується до його діяльності, як співробітника чека? Це ж цілковита зрада і ворожість до нас. Не кажу вже про те, що ця людина ідейно не розуміла й не відчувала своєї колишньої діяльності. Значить, він був простим своєкорисним убийником. Тоді я вашої заяви, товаришко, ніяк не розумію.

Соня рвучко підводить голову.

— Він не міг бути простим убийником! Це — неможливе.

— А звідки ви знаєте? А міг же він обікрасти нас і втекти.

Соня не може нічого відповісти і хмуро стягає брови на очі.

— Ні, товаришко, заяву свою вам треба взяти назад. Психологічно я вас до певної міри розумію. Але...

Соня злегка кривиться.

— Е, при чому тут психологія! Думаете, закохана?

Вона не то сумно, не то зневажливо махає рукою і зідхає.

— Враження в мене таке, що тут щось не так. Що він має на собі документи, що зробив злочинство, це сумніву не підлягає. Що страшенно береже їх, то це теж факт. Але хіба це можливе, що він кається і хоче повернути все, як тільки знайде свого спільника? Може, не рішився ще, але на шляху до того...

Ну, добре. Тоді я міняю заяву: коли він виявить каяття, зробить щире признання, чи сам прийде, чи як не встигне і ми примусимо його, щоб не карати його.

Загайкевич знову дивиться в вікно і знову помалу, немов про себе, відповідає:

— Рішати це питання не я ж буду. Наша справа — перевезти його з Москви до Києва. Як там вирішать, так і буде. Ви ж самі це знаєте.

— Так. Але коли ви приймете мою заяву, ви зробите все, щоб моя заява не була... даремна.

Загайкевич мовчить, потім простягає руку Соні й дивиться її просто в лицце.

— Добре. Я вашу заяву приймаю. Але як же ви тепер гадаєте провадити з ним справу?

Соня вся м'яко освітлюється від згоди і спокійно-успевнено посміхається.

— Тепер я ще більше знайду змоги. Ручаюсь, що хутко приведу його до вас із документами й зо всім.

— Гм! Дуже радий буду.

— Тепер мені можна йти?

— Будь ласка.

І Загайкевич на цей раз зі щирою поштівністю підвільється й цілує Соні на прощання руку. І коли вона виходить, йому чогось здається порожнє кафе затишним і пристаркуваті проститутки в кутку симпатичні та приємні.

**

Огюст Гренье, депутат до парляменту, поставивши обидві босі ноги в умивальну миску з гарячою водою, готується до завтрашнього виступу в палаті. Миску з гарячою водою він уживає тільки в особливих випадках, коли треба відтягти прилив крові від голови. Він — людина повнокровна; напруженна розумова праця викликає надмірний прилив крові до мозку.

Але проте промова посугується дуже мляво. І мозок працює жваво, і голова не важка, а результатів ніяких, неначепущені всім ходом молотарка без снопів. Є як та нема чого сказати. Що можна сказати людині, яка витратила силу крові? Франція, колишня пишна, грайлива, весела красуня стала недокрівною, хворуватою жінкою. Вампір війни висмоктав із неї кров і здо-

ров'я. Стан фінансів — це тільки покажчик температури. Курс долара — термометр. Здіймається температура, здіймається долар. Трошки краще їй — температура спадає. І ніякі лікарі, скільки б їх не міняти, нічого не вдіють, поки хвора не наживе крові.

Але хіба ця проста коротенька думка задовольнить палату?

У бляшаній каструльці, що стоїть біля Греньє на столі, париться електрикою вода. Він підливає її в миску, обережно розсуває ноги й ворушить пальцями.

До кабінету входить секретар із блискуче примазаним волоссям і дівочими губами.

— Прошу вибачити, метре, що смію турбувати. Але випадок віймковий. Вас просить прийняти один суб'єкт, чужинець.

Метр уже робить скляні, злі очі. Секретар поспішає:

— Я знаю: нікого не приймати. Але він так настійно домугається, з таким... нахабством і впертістю, що... Крім того заявляє, що має вам сказати щось таке, що виправдає турбування вас. І загрожує, що ви будете каятись і лютитись на мене, якщо я не пущу його до вас.

— Якої нації?

— Українець, каже.

— Руський, себто?

— Ні, настоює, що українець, а не руський.

— А яка справа?

— Він мені не хотів сказати.

Греньє кривиться й забирає в жменю все широке віяло золотистої бороди. Потім дивиться на свої босі ноги з закоченими холощами й звислими від них білими мотузочками.

— Дайте мені той плед. І накрійте мені ноги.

Секретар кидається в куток, хапає картатий плед і накриває ним ноги разом із мискою.

— Тепер впустіть того суб'єкта. Та тільки попередіть, що повинен сидіти не більше двох хвилин.

— Слухаю.

Через чверть хвилини двері розчиняються і до кабінету вступає «суб'єкт». Він — високий, худорлявий, у пом'ятому жовтому коверкоті, в руці старий, поруділій капелюх. Він не-примушенно й просто, як давно знайомому, вклоняється Греньє й підходить до стола. Греньє стриманно вітається і пропонує сісти.

— З ким маю шану балакати?

Суб'єкт нехапливо сідає й охоче наставляє на Греньє свої трохи чудні, якісь занадто близкучі очі.

— Моє прізвище Терниченко. Я — українець, емігрант. Ви дуже зайняті, тому дозвольте мені в двох словах викласти вам мою справу. Справа коротка. Франції потрібно золото?

Ну, ясно: авантюриста, алхемік, має новий спосіб із глини виробляти золото. Греньє холодно дивиться на суб'єкта.

— Я прошу вас, добродію, не затримувати мене безпотрібними питаннями.

— Маєте рацію: питання зовсім зайве. В такому разі, я можу запропонувати Франції золото. Коротко і ясно. Розуміється, його треба здобути. Але золото тим і золото, що легко не даетсяся.

— Коротше: ви знайшли спосіб виробляти його з якогось матеріялу?

Пан Терниченко вибачливо посміхається.

— Я — не алхемік, пане депутате. Це золото вже виробив мій рідний край, Україна. Дозвольте викласти вам детальніше справу.

Справа — явно фантастична, але суб'єкт викладає її з такою ясністю в очах, із такою певністю ясновидіння, що Греньє потроху починає з цікавістю слухати. Господи, що зрештою в нашому житті є реальність і що фантастика? І що може бути фантастичніше після тієї фантастики, що з пишної красуні зробила недокрівну страдницю?

— Так. Справа досить цікава. Але дозвольте спитати: чого ж ви золото вашої батьківщини віддаєте чужій державі?

Суб'єкт ні трішки не ніяковіє.

— Ви помиляєтесь: ми вілдаємо, як я вам сказав уже, тільки тридцять вілсотків. Решта лишається в руках нашого акційного товариства, себто в українців.

— Чекайте. Ви ж іще не маєте в руках тих документів?

— Ні.

— А акційне товариство на шкіру невбитого ведмедя вже маєте?

— Я тільки відповів на ваше питання, пане депутате.

— Греньє позгладжує бороду, якось пілковирюючи її на кінці пальцями і підгладжуючи з-під споду

— Лобре. Чим же я можу бути корисний у цій справі?

Терниченко спокійно виймає з кишені якісь папірці й тримає їх у руці.

— Корисним ви можете бути в різних відношеннях. На самперед тим, що, завдяки своєму впливові й авторитетові в політичних та фінансових колах, ви зможете організувати акційне товариство, дістти концесії в радянської влади, реалізувати їх, одне слово, здійснити всю справу. Розуміється, ви це зможете зробити тоді, коли ми матимемо безперечні дані в руках і коли ви самі зможете перевірити їх на місці. Але покищо і щоб легше здобути ці дані, ви можете допомогти нам розшукати цього компаньйона. Вам досить звернутися до префектури і вся поліція Франції до ваших послуг. Я розумію, ви повинні вважати всю справу за... здійснити проблематичну. Але ви нічим не рискуєте, коли ви нам допоможете знайти того чекіста, а з ним ті дані, що їх нам бракує. Я, звичайно, ні на мить не сумніваюсь, що ви розумієте всю необхідність найпильнішої тайни в провадженні цієї справи.

Грене злегка знизує плечима. Чорт його знає, цей тип балакає таким тоном, наче він уже тримає в руках усе те золото, а він, Грене, його службовець.

— Отже, пане депутате, коли ви вважаєте за можливе в інтересах Фрації взяти участь у цій справі, наш комітет буде надзвичайно радий. І в цьому випадку я дозволю собі подати вам потрібний матеріал про цього компаньйона нашого чекіста для його розшукання.

І він показує папірці в руці.

Грене задумливо мне в руці бороду й дивиться собі на плед. І тепер виразно видко, які в нього біляві з золотом вії та ніжно-рожева шкіра на лиці.

— Гм! Справа, коли б і виявилась реальною, досить складна і... небезпечна в міжнародному відношенні. Але про це, звичайно, рано ще балакати. Що ж до допомоги вам розшукати цього злочинця, то це мій обов'язок. Ви дайте мені всі дані, я зроблю все залежне від мене.

Терниченко, однаке, не хапається давати дані. Він ясно посміхається, розсунувши широкі губи й показуючи квадратові жовті зуби.

— Бачите, пане депутате, для нас у цій справі, злочинство, як таке, не грає ніякої ролі. І ми не злочинця шукаємо, а людину, в якої є потрібні справі документи. Так що. коли ваша

допомога буде, як обов'язок, у цілях правосуддя, то це нам може тільки пошкодити. Коли ж ви згодитесь допомогти, як учасник у справі, то такої небезпеки від правосуддя не буде. Ви розумієте мене?

— Гм! Гм!

Грене́с розуміє. Але дати втягти себе в якусь авантюру, в спільника якихось непевних людей — це річ досить рискована й небезпечна. З другого ж боку, коли ця справа виявиться реальною, він рискує випустити можливість виступити в ролі того героя, що вертає до життя хвору царівну.

— Гм! Я вас розумію. Але обіцяти вам свою участь у справі, яка не має ще реальних контурів, я не можу. Ви теж, сподіваєтесь, розумієте мене. Однаке, коли я детальніше познайомлюся з нею й коли вона не виявиться суперечною вашим даним, я, звичайно, в інтересах Франції, серйозно подумаю над цим питанням. Так що, щоб мати змогу швидше зайнятися ним, я готов не в інтересах правосуддя, а для сеї справи, допомогти вам розшукати ту людину.

Терниченко задоволено хитає головою.

— Цілком приймаю вашу постановку справи. І з охотою подаю вам потрібний матеріал. Ось вирізка з російської газети, а це переклад її. Це оповістка, в якій пан Кавуненко, головний герой, себто, розшукує Івана Петренка і просить його обізватися на ось цю адресу. Більше ми й самі нічого не знаємо. Очевидячки, компаньйон його тепер живе під прізвищем Івана Петренка. А, може, тепер має якийсь інший пашпорт, а тільки колись звався Іваном Петренком. Із себе цей Петренко маленький, чорнявий, з розрубаним лівим вухом. Оце все, що я можу подати вам, як матеріал. Тут усе записане.

Грене́с бере папірці й нашвидку переглядає їх.

— Добре. Я зараз же зненуся з рефектурою. Вас же прошу зайди до мене в... в суботу на тому тижні, о п'ятій годині.

— З охотою.

Грене́с занотовує в блонкоті й, не підводячись, через стіл простягає Терниченкові руку. Терниченко сильно потискує її й тим самим легким упевненим кроком виходить із кабінета.

Вода в мисці прохолола, але Грене́с більше не потребує її. Він вимає ноги з миски, швидко витирає їх і взувається, не перестаючи хмикати та похитувати головою. Чорт забирай, з цього може вийти грандіозна штука, коли ці дані справдяться!

Для нього особисто це пахне міністерським портфелем і великими грошима. Але головне, може, тут саме й є ота кров, що треба влити в жили хворої красуні. Хто знає, може, золото України й буде тим ліком, що його так безплідно шукають усі лікарі. А він тим героем, ім'я якого буде записане в історію.

Зрештою, справді, чим він рискує, коли поїде в Префектуру та попрохає розшукати цього... як його там звату у їхній варварській мові?

Греньє бере папірці й одночасно дзвонить секретареві.

— Я виходжу з дому й буду назад через годину.

Секретар зі здивуванням бачить, як рука метра погладжує бороду тим рухом, що буває, коли він готується до якогось сержантского бою. Дійсно, влетіло б йому, значить, коли б він не допустив такого суб'єкта.

**

Туман по обіді густішає. Всі будинки, вулиці, ввесь Париж затонув у мильній воді. Ніяких контурів і ліній, тільки розпливчасті плями засвічених зранку ліхтарів, рухливі примари екіпажів та людей. Кисла вогкість липко лазить по лиці, зализає за комір, морозить тіло. Дим і чад фабрик, кухонь, автомобілів роз'їдають ніздри.

Тоскний неспокій, якась незрозуміла гнітюча тривога ганяє Лесю по вулицях. Чи забула десь щось? Чи загубила? Чи втекти? Чи знайти? То в магазин зайде, — ага, оце ж якраз треба зелених шовкових ниток. То на книжки накинеться в вітрині. То уважно перечитує театральні афіші на стовпах. Ні, ні зелені нитки, ні книжки, ні колосальний світовий успіх оперетки, написаної п'ятьма авторами, не втишають тоскної тривоги. Піти до Мика? Ах, навіщо він їй! Додому? Ох, ні.

А мильна вода гускне-гускне, рудіє від присмерків. В рудяво-сивій каламуті — рявкіт, дзвякіт, гуркіт, рух розпливчастих фантомів, обривків, обламків, тупі, сліпі плями вогнів.

Леся проходить повз кав'яні. Ще не вечір, портьєри ще не запнуті, в очі кидаеться світло лямп на стелі й по стінах, освітлені постстаті за столиками.

І раптом Леся зупиняється й, не рухаючись, прилипає очима до трьох людей у кутку кав'яні. Соня, Гунявий і Свистун. Гунявий сидить, а Соня й Свистун стоять біля нього. Чогось дамаються від нього, Соня з м'якою настійністю, а Свистун із роз-

дратованням. Він же вперто помалу крутить головою. Соня бере за руку, тягне. І Лесі видко, як вираз лица в Соні незвичний, теплий, ласкавий, майже ніжний. Але Гунявий із силуваним усміхом визволяє руку, знову крутить головою і щось із виразом вибачення каже. Свистун, як молоденький півник, майже настрибує на нього, аж кулачком по столі стукає. Гунявий на це інакше посміхається і подає Свистунові капелюха. Тут же простягає Соні руку. Обоє виходять, Соня з тим самим виразом м'якості й жалю, а Свистун з обуренням.

Леся швиденько відходить од вікна і стає лицем до вітрини магазину, скоса слідкуючи за дверима кав'яні. Нема нікого. Вийшла якась парочка. Не вони. Що значить? Вернулись? Умовляють далі? Лишилися з ним?

Нарешті з'являється струнка постать Соні зі своїм пишним чорним футром на шії, в яке вона змерзло кутається. За нею в мильну воду пірнає маленьке жвавеньке тільце Свистуна. Вони, розпливаючись у тумані, перерізають тротуар і підходять до авта. Ледве видко плями їхніх тіл. Коробка авта сірою тінню ворушиться й зникає в тумані.

Леся ще якийсь мент стоїть перед вітринами, потім помалу рушає й проходить повз вікно кав'яні. В кутку, крутячи пальцями чарку на столі, у глибокій, понурій задумі сидить Гунявий.

Перед входом до кав'яні Леся на мить зупиняється, глибоко зідхає, неначе набирає повітря в груди, і рішучо входить, весело та спокійно підвівши голову.

Удаючи, що не помічає Гунявого, вона проходить у його куток, шукаючи вільного столика. Вільних столиків багато, але їй хочеться вибрати найзручніший.

І раптом бачить перед собою витягнену на ввесь зріст, високу, плечисту постать Гунявого. Він, немов перед появою найвищого свого начальства, стоїть не то з переляком у здивованих круглих очах, не то з побожним захватом.

Леся весело дивується.

— А! Несподівана зустріч. Яка страшна погода! Зайшла хоч погрітися трохи.

Гунявий і винувато, і розгублено, і радісно посміхається.

— Надзвичайно погана погода. Дозвольте вам запропонувати місце за моїм столиком.

Дивно, як він насмілився на таку пропозицію.

— З приємністю. Але я вам не заважаю? Може, ви когось чекаєте?

— О, ні! Бог з вами! Чи той... Ні, абсолютно, як можна... Ось тут, у куточку. Вибачте. Пальто скинути не хочете?

— Ні, я на хвилинку. Я тільки вип'ю чашку кави, зігріюсь і піду.

Що за туман! Але, з другого боку, я люблю це. Все стає таке таємне, загадкове. Ви не згоджуєтесь?

Гунявий цілком згоджується, абсолютно, без вагання згadжується. І замовляє гарсонові для Лесі кави, а собі ще чарку лікеру.

Ні, він сьогодні проте не такий стиснений. Очі чогось сяють, часом сміливо припадають до неї, тільки, розуміється, зараз же відстрибують убік, коли натикаються на її погляд.

— Тільки ж ви правду кажете, що нікого не чекаєте?

Гунявий знову аж скидається.

— Та даю слово, нікого! Та господи! Та от тількищо тут був зо мною пан Свистун і тяг мене на Великі Бульвари в якесь кіно. Так я відмовився. Аж розсердився він.

Про Соню ні слова!

— Він часто, здається, на вас сердиться?

Гунявий добродушно посміхається, зібравши круг носа гумористичні горбики.

— Часто. Він — сердитий. Маленькі люди часто бувають дуже сердиті.

— Але ви з ним у добрих відносинах?

— В найкращих! Знаменита людина. Надзвичайна.

Леся здивовано зиркає на Гунявого: серйозно чи жартує? Посмішки нема, очі радісно-здивовані, а гумористичні горбики ворушаться.

— Правда, правда! Це — людина, яка нікого й нічого не боїться. Ви розумієте? Людина, для якої всі люди, — як отої безплотний туман, він іде крізь них без найменшого вагання. Хто б не був! Ви бачили, як він іноді буває важкий? Надзвичайно! Я просто німію перед ним, як перед містичною тайною.

Леся обережно вставляє:

— Мені він здається трошки... нахабним.

Гунявий радісно-здивовано підхоплює:

— Колosalно, феноменально-нахабний! Ви не можете собі навіть уявити розмірів цього нахабства! З найбільшим ученим-

астрономом буде провадити диспут, прочитавши популярну брошурку з астрономії, а, може, й не прочитавши.

Леся ще обережніше знову вставляє:

— Мені він здається, крім того, трошки... егоїстичним.

Гунявиий вибачливо прикушує усміх.

— Ви його ображаете, Ольго Іванівно, цим «трошки».

Кращого зразка егоїзму я не бачив за все своє життя. Я знав багатьох злочинців (я ж колись адвокатом був!). Вони цуценята перед ним щодо жорстокості, тупости й відсутності якої-будь уяви чужого страждання. Він здатний на яке хоч люте злочинство за невеличкий гонорар. Аби тільки, розуміється, безпечне для нього.

Леся непорозуміло перестає мішати ложечкою в чашці.

— Ви —серйозно?!

Гунявиий посміхається.

— Абсолютно.

— І ви вважаете, що він — знаменита людина?!

— Так. Вважаю.

— Хіба мало таких?

— Дуже мало.

Гунявиий чудно, якось м'яко й радісно дивиться на Лесю **добрими очима**, і горбики йому так мило морщаться, наче він розповідає про якусь ніжну, зворушливу ідилію. Та що з ним сьогодні?!

— Ви жартуєте? Правда?

— Анітрішки. Тільки я не сказав іще однієї його риси: що б він не зробив (а зробив він немало великої й малої пакости на своїм віку!), він ні за один свій акт не почуває ні каяття, ні сорому, ні досади, нічого. Так, бувають і в нього невдачі та прикрощі. Але щоб помилки, або злі вчинки? Боже борони! Все, що він робить, робить і робитиме, все — непомильне і найкраще. І не те, що він з амбіції так каже, абсолютно ні! І навіть не самовхальство це. А дійсно він так широко думає. Психологія Бога. Правда, правда! Тільки Бог може собі дозволяти так про себе думати. Ну, хіба таких людей багато? Дурнів, мерзотників, злочинців можете знайти, скільки хочете. Але кожний з них неодмінно з яким-небудь ганжою, а надто з отією ганжою мук сумління. Вульгарний народ, шаблон. А це — виїмок, справжня надзвичайність. І в той же час абсолютна мізерність, крихітність і нікчемність у всіх відношеннях. Крім ось цієї сuto-божеської риси.

Леся потуплює очі й починає швидко мішати в чашці ложечкою, щоб цим себе втримати від запитання:

«Так що ж за відносини, в такому разі, між вами?!

Гунявий випиває рештку лікеру й киває гарсонові, показуючи головою на порожню чарку.

Леся зиркає на нього і вже виразно помічає, що й сьогодні очі в нього більш добрі, ніж здивовані. Значить, і сьогодні він п'яний. Так того ж то він такий сміливий чи балакучий!

— Ну, та Бог із ним, із цим феноменом! Вибачте, будь ласка, Ольго Іванівно, що я вас такою розмовою частую. Я страшно радий, ви знаєте, страшно радий, що туман загнав вас у це кафе. Готов вірити у містичні сили. Так рідко доводиться без допомоги містичних сил зустрічатися неодинці з хорошою людиною. А надто...

Гунявий зупиняється, немов вагаючись, казати чи ні. І, наважившись, тихо й схвильовано додає:

— ...а надто, коли хочеться поділитися якоюсь своєю радістю.

І вже зовсім сміливо, тихо й осянено дивиться їй в очі, виразно ждучи, що вона запитає про цю радість.

У Лесі, невідомо чого саме, сильно починає битися серце. Але вона радісно-співчутливо розгортає фіолетові очі й весело скрикує:

— Правда?! Як це рідко й приємно бачити людей, що хочуть поділитися радістю. Це сьогодні сталося?

(Невже знайшов свого компаньйона і хоче про це говорити?! Збожеволів?!).

Гунявий проводить рукою по лиці й зупиняє її на очах, неначе його сліпить щось. Потім помалу здіймає руку й знову чудним, повним вогкого, м'якого хвилювання очима на мент скидує на неї.

(Дійсно, радість. Вона переливається через очі йому!).

— Hi, не сьогодні це сталося...

(Аж голос потъмянів, захрип од хвилювання, — прокашляється мусить).

— ...Вона вже давно в мене. Тільки сьогодні... якийсь та-кий день. Туман цей чи що? Чи такий затишний куточек тут? Ди-вітися, вже темно надворі.

Гарсон становить чарку з лікером перед Гуняви. Гуняви зараз же випиває з неї половину й швидко обтирає губи та вуса хусткою. І раптом злякано затримує хустку біля кишени.

— Але ж ви поспішаєте кудись?

Леся живо й заспокійливо крутить головою.

— Ні, ні! Абсолютно нікуди. Тут, у цьому кафе, справді, так затишно та тихо, як рідко буває в паризьких кав'ярнях. І куточек, дійсно, такий мілій. Я з охотою не вилізатиму з нього якомога довше в той туман та вогкість. Так що можете ні трішки не турбуватись, що затримуєте мене.

— Ну, спасибі. Я надзвичайно, страшенно радий.

І Гуняви знову прикладає долоню до очей. І знову зараз же здіймає її.

— Власне, нічого такого особливого в моїй радості немає. І вам, може, навіть смішно та ніяково стане. Просто я хочу... мені хочеться сказати вам, як хороший людині, що...

Гуняви потуплює очі й голос чи від притишеності чи від хвилювання стає зовсім гуняви, як у деяких, бувало, старців на Україні.

— ...що я тут у Парижі зустрів одну прекрасну людину. Вона — жінка.

Він раптом винувато, ніяково посміхається.

— Бачите, здавалось, що можу говорити про це такими словами, що... повинні гучати як орган у храмі, а виходить просто... мізерно.

— Ну, ради Бога, що ж тут мізерного?

— Мізерні наші слова людські, Ольго Іванівно, крихітні, сіренькі, постирані, як цвяшки на підошвах. Соромно про цю людину говорити ними. Образливо! Коли душа молиться до неї псальмами, то які страшно вульгарні прості хоч і найпалкіші слова. Ну, я скажу: «люблю її». Ну, що це? Хіба це те, що я повинен сказати?

Леся почуває, що, десь, дуже зблідла і злегка нахиляє лицє, ховаючи його в біле пухнасте хутро.

— Ну, скажу, що молюсь до неї, благословляю її. Мало, не те. Коли, бува, я доторкнусь до її сукні, я цілій день ходжу з солодким холодком у тому місці, що ним доторкнувся. Богові моляться раз-два на день, вранці-ввечері. А вона зо мною завсідди. Богові моляться, щоб поміг, простив, ради користі якоїс.

Я молюсь їй без користі. Ви спитаєте, яка вона з себе. Не знаю. Може, дуже гарна. Може, не дуже. Може, добра. А, може, й ні.

Леся хрипко, дивлячись униз, кидає:

— За що ж ви любите її?

Гунявий якийсь час мовчить.

— За що? Гм! За те, що вона прекрасна. Що вона добра, що вона гарна, що вона розумна, що вона чиста, що вона... тепла, як мати. І потім... вона дуже подібна до тієї... жінки, що я любив... у юнацтві. Коли я її вперше побачив...

Він раптом спиняється й бере в кулак чарку від лікеру.

— Ну, одне слово, надзвичайна подібність.

— Та жінка померла?

— Так. Вона... втопилася. Не навмисне. Випадково.

— Вона була брюнетка?

Гунявий здивовано підводить голову.

— Чого ви це питаете?

— Ну, так. Хочу виразніше в'явити собі її.

Він спускає очі, сильно стискує в кулаці чарку і так сидить якийсь час, не відповідаючи. Потім тихо в стіл каже:

— Так, вона брюнетка. Тільки та не була стрижена.

Леся змерзло підсугає комір аж до вух. І безжизнім голосом каже:

— Так, це дуже рідко зустріти за наших часів таке кохання. Це, дійсно, велика радість. Я дуже рада за вас. Вона вас теж так кохає?

Гунявий злякано підводить голову.

— Вона! Боже борони!

Переляк його вирвався, видко, так щиро з душі, що Леся мимоволі дивується.

— Як то «Боже борони»?!

Гунявий чудно затихає, довго дивиться собі на руки й нарешті помалу піdnімає голову.

— Бо я, Ольго Іванівно, не те, що цієї жінки, а найостаннішої вуличної дівки не заслуговую найменшої ласки. Розумієте?

Ольга Іванівна злякано, непорозуміло мовчить, — це сказано так щиро, так моторошно-переконанно, з таким наболілим сумом, що які тут можуть бути слова.

Гунявий раптом виразно-п'яненько посміхається, очі стають несподівано ніжні, м'які, вогкі.

— Та вона ж і не знає навіть! Й-богу! Не догадується навіть! У голову їй не може прийти така дика думка. А потім, для чого неодмінно треба, щоб і вона любила? Хіба в любові найважніше те, що тебе люблять. Зовсім ні. Люди страшенно помиляються, Ольго Іванівно, думаючи, що це найголовніше. Є люди, що навіть убивають того, кого вони ніби люблять, коли той їх не любить. Абсурд же це. Значить, вони не знають найсутнішого та найціннішого в любові, самого зерна її. Бо найсутніше це ж те, що я сам маю любов у собі. Та що мені було б із того, коли б мене любили найкращі жінки та взагалі люди, а я сам не любив би їх, не міг би любити, був би порожній, холодний, нездатний любити? Та це ж страх був би! А мати в душі оцю ніжність, оце зворушення, оцю надзвичайну теплість... Та нехай вона не любить, нехай не знає нічого про моє кохання, нехай не помічає мене, нехай навіть гидує. Що з того? Може ж, я і вартий тільки цього. А тим часом я ж багатий і без її згоди. І цього в мене вже ніхто не може відняти! Вартий чи не вартий, однаково, не віднімуть, ні! І ні кому ж від цього ніякої ні кривди, ні образи немає. Вона ж і не знає, що я її люблю, що смію носити в грудях тепло, ніжність, рождені нею. Правда ж? А коли б...

Гунявий вмить спиняється і злякано дивиться на Ольгу Іванівну. Вона, силувано посміхаючись, як людина, що більше не може витримати, підводиться і простягає йому руку:

— Вибачте, будь ласка, в мене страшенно розболілась голова. Я мушу піти додому... Спасибі за довір'я, але...

Гунявий винувато, пришибленно підводиться і несміло бере її руку. Леся з кривою посмішкою хитає йому головою і швидко виходить із кав'ярні.

А Гунявий довго стоїть з розгубленим і теж кривим усміхом, дивлячись на вихідні двері. Потім хитає про себе головою й помалу, важко сідає на своє місце.

— Гарсон! Гарсон! Дві великі чарки коньяку! Так, коньяку!..

Раптом очі його злякано застигають на чомусь біlenькому, що лежить край стола. Це — пакетик, забутий Ольгою Іванівною. Покупочка якась.

Гунявий, злодійкувато озирнувшись, помалу простягає до нього руку, побожно обхоплює його пальцями і стягає під стіл. Там він довго тримає його, ввесь застигнувши, як людина, що слухає далеку прекрасну музику. Потім нахиляє до столика го-

лову, підносить з-під нього пакетик до уст і прикладається до нього, як до ікони. А коли підводить голову, в очах його стоїть гаряча, ніжна вогкість.

**

Микола Терниченко, піднявши комір коверкотика, повільно та мляво виходить од депутата Греньє. Все добре з Греньє, депутат серйозно зацікавився справою, навіть аж загорівся вже Дав усі дані Префектурі, й та направила на слід дичини всю свою детективну зграю. Коли той Куля-Петренко в Парижі чи у Франції, то не довго йому гуляти, — знайдуть. А сам Греньє уже з кимсь із вищих урядових кіл балақав і теж немов би викликав зацікавлення. Навіть до умов створення таємного акційного товариства рази два обережно підійшов у балачці.

Все добре, але Миколі чогось не весело й не бадьоро на душі. І невідомо чого. Порожньо, нудно, і тупа, гнітюча вага.

Туман пожовклим димом обсочує вогні міста, дрібнесенькими краплями осідає на лиці, солодково-солоним смородом пхается крізь ніздри в легені. Гидко.

А вдома — нетоплена кімната з кислим застояним духом
А в кав'ярнях — чужі, непотрібні, дурні люди. А куди не поверни думку, скрізь чужість, порожнечча, гнітюча нудота. І Леськи ще немає.

Сунуть старою люди, женуться кудись за чимось. Кожному здається, що от-от ще трошки і он-там, за тим поворотом того тижня чи місяця він спіймає те, за чим усе життя женеться. Та так, не здігнавши, щохвилини мрутъ сотнями тисяч. А на їхнє місце щохвилини родяться нові сто тисяч. Та так з одного кінця виливається, з другого вливається. Оце й зветься життям людства.

І він, Микола Терниченко, кожної хвилини може вилитись краплиною невідомо куди і зникнути на віки вічні. Та ніякий чорт і не згадає ніколи. А проте на якого йому біса, щоб хтось його згадував?

Між іншим, відділ слави в Ательє Щастя треба буде найкраще обсадити. Страшенно ласа на цю принаду людська риба. Ради слави якийнебудь бобир готов у яку-хоч вершу лізти, живим себе засмажити згоден. А навіщо воно йому, коли він капне краплиною і зникне? Є бобирі «аристократи». Вони щиро зневажають кожного зі своїх близьких зокрема: чи подобаються його вірші

або картини отому конкретному крамареві, йому на це широ начхати. Але коли **мільйонам** оцих самих консьєржів та крамарів його твори подобаються, він — наївно щасливий і гордий. Його любить народ і це зветься **словою**.

А сам він, Микола Терниченко, не такий самий? Яка, наприклад, страшенно, ідіотська дурниця оця вся його вигадка, Ательє Щастя, комітет Визволення Людства і так далі. Явний же абсурд, дитяча, наївна фантастика. Для чого це? Щоб оправдати себе? Перед ким? У чому? Та тисячу раз плював він на цих консьєржів та крамарів усіх станів і рангів. Що йому до них? Визволяти, рятувати? Кого? Оці отари, оці краплини? Та хай їх мільйонами вибивають гарматами та виціджують усякими пресами. Яке йому діло до них? І подумаєш, яке щастя, що мільйони виціджених консьєржів знатимуть його ім'я! «Микола Терниченко! Ой, це Микола Терниченко! Отой самий, що...» Ну, та що з того? А як не той самий, то яка різниця?

Так. Але що ж робити тоді в цьому безглаздому житті? Самому стати консьєржом і покірною краплиною сунутись у масі людської води до другого кінця резервуару, щоб хапнути і зникнути? Та хоч сплеснутися ж, хоч скаламутити цю краплинну покірність! Не згоджуясь, протестую, плюю, проклинаю!

Ну, а далі? Все ж таки капнути?

Терниченко підходить до входу підземної залізниці. Якраз година випуску краплин із їхніх контор, фабрик та інших пляшечок. Загусклим теплим печивом туго сунуту вони підземними коридорами, застоюючись перед перонами і стрімголов згусками вриваючись у вагони. Поспішають, бо додому, підживити висмоктану в їхніх пляшечках краплинну енергію.

І знову, вилившись у потоці тіл на вулицю, в кислу, жовтобуру каламуту, Терниченко зупиняється й думає: куди піти, чим запхати цю гнітуючу порожнечу?

Купити хіба добру пляшку російської горілки, шмат ковбаси та піти додому і запхати гарячим чадом цю виочу дірку?

І от, не скидаючи пальта, порвавши хліб руками, Терниченко понуро сидить за столиком і з склянки для зубів п'є російську, зроблену в Парижі, горілку. А дірка все виє голодною нудотою, дурною, незрозумілою тугою. Гарячий чад тоскним шумомінням клубиться в грудях, розпирає їх кришучою журбою за чимось. За чим же, будь ти прокляте?! Чого тобі треба? Нема

нічого, все виціджене, розтрощене, розвіяне! Капнути хочеш? Так капай же, якого чорта! Чи ще горілки? На!!

І Терниченко не зовсім уже певною рукою наливає повну склянку й виливає в дірку.

**

Леся авта не бере. Ховаючи лице в хутро, вона тихо йде попід стіною вулиці, не дивлячись уже на вітрини. Краплі з дахівпадають їй на капелюх та на плечі, ноги попадають у калюжі, прохожі штовхають, туман мокро лиже ніс і щоки. А в усій істоті почуття жахливої, несподіваної катастрофи.

Так людина виходить із банку, куди зайдла перевірити, скільки в неї грошей на поточному рахункові, й якій сказали, що вийшла помилка: то не їй багатий родич одчинив поточний рахунок, а іншій людині, в неї ж нема ніяких ні поточних, ні стоячих рахунків, у неї нічого немас. І всі розрахунки, пляни, мрії, побудовані на цьому поточному рахункові, все — помилка.

«Тільки та не була стрижена». Тут уже ясно, що не вона. Вона — тільки «хороша людина», що з нею під розчуленим настрій можна поділитися своєю радістю. Та й годі. І тепер можна розвалити свій «весняний гай», повикидати всі ляльки, цяцьки, поздирати всі покривала та декорації. Він — явний, безсумнівний чекіст, убийник і злодій, у якого заговорило сумління. Та й усе. Сам сказав, сам зіздрав усі серпанки, сам понищив їй усе. Тепер кінець.

Але від цього слівця перед похиленою душою Лесі раптом розгортається таке щось чорне, безрдіасне й тоскне, що вона аж зупиняється перед тротуару й безрадно озирається. Прохожі сердито обминають її, оглядаючи з ніг до голови.

І вмить вона рвучко шарпається вперед. Ні, ні, тут щось не так, тут щось не те! Це не може бути Соня, не може, ради Бога! Так не балакають і не поводяться з тією, з якої сміються. Сама ж вона тільки що бачила, на свої очі бачила це поводження.

Ах, та все одно! «Тільки та не стрижена». Що ж тепер? А Мик? А Фінкель? А вся справа, доручена їй? Усе ж гине, розвалюється, як її декорації.

«Тільки та не була стрижена»! Оця вульгарна деталь, оця безсумнівна, кричуща подробиця. Яка натуляральна, психологічно-вірна: уявив ту, зрівняв із цією і ця різниця, що раз-у-раз кидалась ув очі, пригадалась і тепер.

Леся стомлено зупиняється біля якоїсь вітрини й тупо дивиться на елегантно пов'язані на чоловічих сорочках краватки.

І раптом їй стає нудно-спокійно. Та, властиво, що такого сталося? Сама собі вигадала смішну дурницю, а життя її здмухнуло. Причепилася до явного кримінальника, зробила собі з нього героя, завела у мріях якусь інститутську комедію і тепер розпустила слини, що сама дурепа. Однаково ж нічого не могло бути путнього з цієї сантиментальної вигадки, кого б він у дійсності не кохав, оцей «герой» жалюгідний, чи її, чи ту стрижену. Все одно ж колись випливла б дійсність нагору. Так, раніше чи пізніше, дитячу хатку розваляло б.

Єдина реальна і справжня неприємність — це те, що не можна видерти в нього документів. Оце дійсна прикрість, чортяка його мамі! І вина за це її. Замість дурнуватих вигадок треба було поводитись як Сонька, без ніяких забавок та сантиментів. І хай би молився до неї, а не до Соньки чи кого там, а вона під час молитви витягла б у нього документи. І було б золото в її руках, що, розуміється, єдине її є цінне та справжнє в житті.

Але що сказати Микові, Фінкелеві? Як розвалити їхні хатки, їхні Ательє Щастя, вілли, авта, Комітети Визволення Людства?

А самій, значить, завтра-позавтра виїжджати з пансіону, перестати бути дочкою професора, чистою вдовицею і вертатися в готельчик до Мика, до самої себе, до тієї, що там була?

Леся змерзло щуличиться, відривається від вітрини й шукає очима таксі. Тільки чи дома тепер Мик?

**

Мик у дома. Але, господи, в якому вигляді, в якій обстановці! Розуміється, в пальтичку своєму, пожованому, мокрому, з піднятим коміром. Волосся сіро--жовтим злиплим пір'ям стирчить на всі боки. Широкі губи — масно-червоні, а все лице — синювато-бліде. І скляні, п'яні, дікі очі.

В кімнаті густий, кислий, холодний дух. Ліжко пом'яте, покопирсане, в горбах. На столі, просто на газеті, — шматки ковбаси, хліба, сиру. І недокінчена велика пляшка горілки.

— Леська? Тю! Урра!

Він схоплюється, злегка заточується й кидається до Лесі, розмашисто розгорнувши обійми.

— От спасибі! От геніяльно придумала! От геройка, їй-богу!

Губи мокрі, руки болюче стискають за плечі, нестерпно дхнє поганою горілкою. І все тут таке болючо-чуже й разом тоскно-свое.

— Роздягайся! Холодно в мене? Чорт комин не гріє. Та я затопив собі інший і трішки зігрівся. Хочеш чарчину? Випий! Чорт його бери все!

Леся скидає капелюх і кидає на ліжко. Волосся, роздущене капелюхом, зсунулось купою плетіння набік.

«Тільки та не стрижена була».

— Налий! Тільки побільше!

Мик звірюкою кидається на пляшку й радісно наливає повну склянку. Леся, з огидою поправивши товсті коси, відходить від дзеркала, бере склянку й починає пити горілку як воду, заливши голову і поклавши довгі, густі вії на лиця. Випивши до дна й одразу збліднувши, бере з паперу шматок ковбаси й зі шкуринкою жадно їсть.

— Браво, Лесь! Геройка! Сьогодні к чорту святість! Сьогодні я був розкис, Лесько. Ну, підправився. Нічого. Все — дурниця. А що ти прийшла, так це просто надгеніяльно. Давай і я вип'ю з цього приводу!

Але горілка, як відро нафти, вилите на загасле багаття, в якому ще жевріли якісь іскри, раптом здіймає ціле полум'я пекучої туги. Ввесь попіл роздмухується, відлітає на боки і лішається тільки оця вогнева пекучість. А круг ней — оте жахне чорне й безнадійне.

Мик, випивши і втершивсь пальцем, раптом підсувається зо стільцем до Лесі й сильно обнімає її за плечі.

— Скучила? Га? Лесько? Манастир трохи за пісний? Ге?

І він перехиляє все тіло її разом зо стільцем на себе.

Леся, однаке, злякано випручується й відсувається зо

— В чому річ, Лесю? Хворенька чи що? стільцем на другий бік стола.

Леся болісно кривиться.

— Не треба, Мико. Подай мені сиру. Ти що робив сьогодні?

Мик мовчки подає сир і пильним, п'яним поглядом водить по Лесі.

— От тобі й маєш! А я зрадів, що прийшла. А вона, маєш, у святі записалась.

Він масно посміхається, трудно підводиться й підходить до Лесі, спираючись об стіл. І Леся зі здивуванням почуває, як усю її всередині аж перешарпнє огидою від самої думки про те, що недавно ще робила з такою напів-байдужою звичністю. Та тепер, наче якесь святотатство, були самі ці посмішки, обійми та натяки Мика.

А Мик знову широко обнімає однією рукою за плечі, другою брутально задирає її лице до себе й нахиляється цілувати. Та цього не встигає зробити: Леся сильно випручується, схоплюється зі стільця й відходить до дверей. Мик нічого не розуміє.

— Тю! Лесю! Та що таке?! Диви! Не можна сьогодні чи що?

Леся хмурно й гнівно, на себе чи на Мика, морщить брови й поправляє знову збиті набік прокляті коси.

— Сядь, Мико, й не треба цього. Чуєш? А то зараз же ліду.

Мик слух'яно сідає й навіть кладе свої величезні руки на коліна.

— Уже сиджу. Годі. Прости й не сердсься. Не можна, так не можна. І навіть спасибі, що титільки **так** прийшла. Ну, сідай, не бійся, — годі.

Леся сідає й по дорозі вдячно та м'яко гладить по настов-бурчених пір'їнах Мика. Він ловить її руку й підкреслено пошитиво цілує її.

— Може, хочеш їсти? Я побіжу чогось куплю ще. Ні? Ні, так ні. Спасибі, що сидиш. Я трошки, Лесюню, розкис сьогодні. Й-бо! Така штука. Чорт його знає, сам не розумію, чого. Сиджу отут самотою і хоч вовком вий. Ех, Лесько, пам'ятаєш наші ранки на Вкраїні? Влітку? Сиві, росяні, з дрижачками по тілі. А чисто, а невинно, а бажанно! Ах, боже мій, боже мій! По снопи, наприклад. Віз торохтить, гецає, аж під грудьми болить. А якийсь Сидір чи Ілько сидить по-дамському на драбині й жене коней на ввесь дух. Або галушки? Шпичками витягати. І юшка така густен'ка, солоненька, з підсмаженими цибулинками. Ой, сто п'ятдесят ескалопів oddav bi za одну миску галушок!

Леся тоскно приплющує очі. Бідний Мик, яка ніжна, розслаблена посмішка. Сталевий Мик, організатор визволення людства, по той бік добра і зла. От-от заплаче.

— А за Україну, Лесько, сто п'ятдесят життів oddав би. Нате, беріть сто п'ятдесят раз підряд убивайте, тільки хай раз один раз воскресне Україна. Раз і навіки! Віриш, Лесю? Я — не «національний герой», не міністер, не отаман і не патріот. Ale от слухай, Лесю, серйозно кажу: зараз, у цю хвилину йду на яку-хоч смерть за життя України. Ні, не, не героєм! Без ніяких записів ув історію, без ніяких пам'ятників, без ніякого гонорару слави, без нічого. От, так, невідомий ні кому, невідомо де, невідомо коли. Стій! Ще більше: готов іти на смерть із вічною ганьбою собі, з огидою до себе всякого, хто пом'яне моє ім'я, з прокляттям собі. Готов! Прошу!

Мик стукає кулаком по столі й готовно випростовується ввесь на стільці, випнувши груди. А очі блищають не тільки п'янином.

— А консисторських чинаш російського уряду, мирових суддів хай записують в українську історію національними героями! Нехай! Зустрів я вчора такого «міністра» із царської «руської» консисторії. Сиділи ми втрьох, а він прийшов на громаду, когось шукав. Знаю ж його, як облупленого. Чинаша був сучий син, випивахом і в стуколку грахом і від одного слова автономія України під стіл падлюка ховався від страху. А тепер — «міністр», страшенній самостійник, патріот. «Не зважайте, люде добрі, що я швець, говоріть зі мною, як із простим». І запищуть, Лесю, запищуть цих російських чинаш в українські національні герої. А ми капнемо в безвість. Бо й історію, Лесю, писатимутъ консисторські чинаші, работілні та благоліпні. Ох, Лесю, треба, треба швидше Комітет Визволення Людства! Тоді моментально наказ: геть з України всіх насильників, отаманів, консисторців, чужих і своїх, к чортовій матері в двадцять чотири години! Марш!! Ух, сучі сини, як попідгортають під себе свої національ-ногеройські консисторські хвости!

Мик сласно й весело крутить головою.

— Ех, вип'emo, Лесю, за Комітет Визволення Людства! Він буде, Лесько! Буде! Все віддам, все викину, розтопчу, а свого доб'юсь! Сивим дідом, стоячи однією ногою в могилі, а доб'юсь! Бо тільки для того й варто ще тинятись у цьому спас-кудженому консисторцями всяких націй «клясів» житті. Пий, Лесько!

Але Леся не п'є. Прижмуривші сині, віясті очі, рівно-блі-

да, як з математичною точністю виточена з матової порцеляни, сидить і мне в пальцях шкуринку ковбаси.

— Та ти чого така? Закинь к бісу всяку журбу! Не давай їй волі!

— Я не журюсь, а думаю.

— А, це інша річ! Корисніша, в кожному разі. А про що ж ти думаєш?

— Про те, що Гунявий таки чекіст.

Мик здивовано витріщає на неї очі.

— От так новина! А хто ж сумнівався в цьому?

— Були сумніви. А тепер він це майже сказав сам.

Мик старається споважніти.

— А? Це, дійсно, цікаво. Коли сказав?

— Оце тільки що. Мала балачку з ним. Дуже мучиться.

— Чим?

— Муки сумління. За вбийства, розуміється.

Мик сильно проводить рукою по чолі, немов бажаючи стерти з нього налипле павутиння.

— От-така штука? Гм! Сам сказав?

— Сам.

— Гм! Значить, уже дуже допекло, коли сам забалакав.

— Вважає себе за такого поганого, що не вартий доброго слова найпоганішої людини.

Мик якийсь час кліпає на Лесю очима.

— Ого! Аж так?! Здорово! Ну, значить, його тепер можна брати голими руками. Коли він тобі такі штуки про себе міг сказати, значить, Лесько, справа доходить уже до кінця. Молодця, Лесь! Брраво!

Леся, однаке, не перестає мняті шкуринку.

— Ні, здається, вона в мене не дійде до кінця.

Мик злегка лякається.

— О? А то чого?

Леся старається розгладити шкуринку, що закручується, як стружка.

— Того, що він — чекіст. Тепер мені це ясно.

— Тю, чорт! Я думав, що... Та ти знов??!

— Не можу, Мико, ну, що ти хочеш. А крім того... він, здається, краще себе почуває з Сонею. І то через те, що вона може з ним... грати як слід, а я ні.

Мик од обурення стає на ноги й за стіл навіть не тримається.

— Лесю! Ти — злочинниця! Ти — форменна злочинниця! Знаєш ти це? І нахаба! Наївна смішна нахаба. Та що ти таке, що гордуеш чекістом?! Що? Забула? Та що ми всі таке? Ми кращі за нього? Чи оті консисторці, отамани, «міністри», «герої», вони — кращі? Чи, може, оці всі європейські, не наші, а всесвітні «герої», оці великі політики, президенти, депутати, моралісти? Оці убийники мільйонів?! Та ти сказилася, справді, чи що?! Та цей чекіст у мільйон раз кращий, чистіший, моральніший за всіх нас разом з отими героями та моралістами! Знаєш ти це? Так, так, моральніший, святіший! Я, звичайно, плював на всі іхні святості та моралі. Але з іхнього власного погляду він моральніший. Бо він мучиться, він ночами ридає над своїми убийствами. А ці, що посилали, гнали нас кулеметами на смерть, що вбивали нас десятками тисяч в одну ніч, ці ридають, мучаться, ці вважають себе за «наймізерніших із мізерних»? Га? Ого! Ще пишаються, падлюки! Пам'ятників собі ждуть. А подумай ти над тим ще, в ім'я чого вбивав він і в ім'я чого вбивали ці «герої». Подумай! Він убивав в ім'я щастя всіх людей, в ім'я визволення їх од зліднів, страждання, несправедливості, в ім'я знищення навіки самої можливості вбивати, насилувати, грабувати і посиляти на смерть. А вони, і моральні, «чисті», високошановані? В ім'я кращого грабежу іхнього краю в других? В ім'я нафти, вугілля та банківських дивидентів? Так? І ці убийники, ці грабіжники ще сміють ганьбити отаких, як цей, чекістів?! Та вони не гідні підошву черевиків їх поцілувати! Та в цього самого Гунявого, цього чекіста, що ти щеня перед нею. Та ж уяви собі: коли він тепер так мучиться, коли він такий, коли вбивав ради своєї ідеї, коли він сам свідомо віддавав себе на таку муку. Бо ти думаєш, для не героїв отих, а для простої, чулої людини — це не мука вбивати? Це не страшна драма? А ти за малесенькими обивателями та лицемірами товчеш своє: «Уй, чекіст!» Та ти такому чекістові (звичайно, були й інші чекісти, прості себелюби, були прості убийники, кримінальники), такому чекістові не повинна, як ота Магдалина, ноги мити і своїм волоссям витирати. Розумієш? Посміхаєшся? Так, так! От такому «наймізернішому з мізерних»!

Леся, дійсно, посміхається, але це тільки Микові не видко, що її посмішка не глузлива, а немов розгублена чи злякана.

— І ти залиши це, нарешті, Лесько. Залиши, кажу. А краще, знаєш що? Ех, шкода, що я не можу з ним побалакати! Я б йому... Ну, добре. Нехай! А ми зробимо так. Документи ми в нього все ж таки заберем. (От тільки коли він **такий** чекіст, то навіщо він **украв** ці документи в своїх і що з тим золотом хоче робити? Ну, та це його справа!). Документи заберем! А йому запропонуємо вступити товарищем у наше товариство. **Такого** можна прийняти й зараз.

Мик раптом б'є себе долонею по чолі.

— Стій! Тепер я розумію! Тепер усе розумію. Знаєш, яку штуку сказав наш детектив? (А я й сам учора перевірив). На-самперед він займається тим, що роздає гроші людям. Та все якимсь найнешанснішим, мізерникам, таким, що всі їх обминають. Ми ні черта не розуміли. Думали, що таким способом шукає отого свого Петренка серед такого елементу. (Між іншим, сам він, коли шукає, описує свого компаньйона трохи не такими рисами, що ми знаємо. Ну, та це з другої пісні!). І, розумієш, ніколи ні імені, ні адреси своєї не дає. Прийде, погундосить, понюхає злідні та мізерію тих людей і лишає сотню-дві франків. І зникає. Хто, чого, навіщо? Ну, **тепер** я розумію! І так само вже розумію ще одну його штуку. Ти тільки послухай! Фінкель тобі ще не казав. Доносить нам детектив, що Гунявиий майже щодня, рівно об одинадцятій годині, ходить до старих фортифікацій і для чогось приманює до себе якусь паршиву суку. Носить їй їсти, годує, лащає, щось говорить до неї і потім іде собі. А сука та якась така, що на неї гайдко дивиться, не то що торкнутися. На якого черта вона йому?! Ні чертісінко не розуміли. Учора ж я навіть сам поїхав разом із детективом до фортифікацій за Гунявиим. Дійсно, сука, наче за годинником, рівно об одинадцятій звідкілясь з'явилася на валу і зараз же поповзла до Гунявого. Вона не підходить, не підбігає до людини, а підповзає. І справді, таке вже щось паршиве та огидне, що тільки плюнути. І не так фізично, як морально. Фізично теж досить мерзотна. Якась фіолетова, в струпах, лишаях, вуха обкусані, груди лахміттям висять, ребра як пружини з нашого ліжка, випинаються з-під шкури. (Її, мабуть, через її огидність і не ловить поліція). Але найгайдше її поводження. Таке вже щось принижене, упосліджене, покірне. Коли її женуть, вона не тікає, а тільки заплющає очі й тонесень-

ко поскавулює, наче посвистує. Вдаряє її ногою, вона не рушиться, а ще приниженніше витягає голову. З Гунявим вона така сама, хоч він її годує вже тижнів два. Він її гладить, а вона, як від ударів, пригинається й розпластується. Бо... наймізерніша з мізерних. Розумієш? I через те він із нею і... Та ідіот, форменний ідіот! Ти скажи йому, Лесю. Роз'ясни ти йому, коли він сам, дурень, не розуміє, що він... Гм! Але як же ти йому роз'ясниш, коли ти не повинна знати, що він чекіст. Ну, нічого! Колись я йому сам завдам прочуханки за такі дурниці! А тепер... Знаєш що, Лесько: давай зараз пошлемо йому гарний букет білих троянд! Га? Що ти скажеш? Білих, чистих, невинних!

Леся зиркає вогкими очима на Мика, раптом рвучко перехиляється через стіл і мовчки хапає його руку, сильно тиснучи...

— Згода, значить? Так уставай, швиденько надягай капелюх. Магазини ще повинні бути відчинені. А потім забіжимо в ресторанчик, повечеряємо і смальнемо на цілий вечір у кіно. Га? Що, справді, чортовиня!

Са ра, Лесько?

Леся зворушенно обіймає Мика обома руками за шию і пригортається гарячою щокою до його неголеної щетинистої щоки.

(Далі буде)

Петро КАРПЕНКО-КРИНИЦЯ

**

*Гора — і гине сніг на білому шпилі.
Прудких струмків озвались виспіви дзвінкі.
Струмки єднаються в співугім джерелі —
І вниз вода збігає в гості до ріки.*

*Ріка несе її в коловороти хвиль,
В глибоку синь морську, жбурляючи навгад,
Але вода стає дощем, і на той шпиль,
Де гине сніг, вертається назад.*

*Так ми в людськім потоці прагнень і обнов,
Добра і зла, до моря мертвого пливем,
І в світлі дні життя вертаємося знов,
Як білий сніг ряснім вертається дощем.*

*Живи ж! Чому й куди мандруеш — не питай,
Хот кожна смерть твій кожен крок підстеріга:
Ти — крапля вігности! Вегірній небокрай
І сонця схід — для тебе пісня і снага.*

Яр СЛАВУТИЧ

ДО КНИГИ «ЗАВОЙОВНИКИ ПРЕРІЙ»

**

Ця земля, завойована ралом,
Небилівцями, крин-земля,
Клекотить голубим сніготалом
І дурманить євшаном здаля.

Хай на обрї тирси немає,
Не хвилює прибій ковили, —
Врожаями зернисто співає
Далегінь, де ратаї пройшли.

Ця земля, завойована плугом,
Новознайдений, рідний дим,
Окриляє серця недолугим
І снаги докидає слабим.

Славтесь, далі співної Канади,
Веснояром і зерна дощем!
Лопотіть прапорами принади —
Українського слова клигем!

Вільна в Альберті, 1966.

ЧОРНОСТОПЕЦЬ
(баляда)

До кругі його привели —
З палаючим зором орла!
В серпанку вегірньої мли
Він слухав, як битва гула.
Стояв перед білими хлопець —
Смаглявий, нагий горностопець.

Від пояса — скальпів губи,
Трофеї недавніх боїв.
Рамена — кремезні дуби,
А груди — кряжі й поготів!
Та зв'язані мотузом руки
Зірвати не можуть принуки.

*О як він зневажити міг
Відвагу в такому бою,
Не встояти, збитися з ніг,
Охмарити славу свою?!
Стойть перед білими хлопець —
Пойнятій у жур горностопець.*

*Підходить до нього Іван,
Стрибнувши з коня на траву;
Тамуоги в серці вулкан,
Словами пеге наяву:
«Дивися, — безмежні простори
Без плуга, без нив, без комори..»*

*Тож дайте стяжину землі
Для миру і щастя, й життя, —
Зорати жадання й жалі,
Засіяти зерном буття...»
Та глянув з огидою хлопець —
Високий, стрункий горностопець.*

*«Іди, — не вгаває Іван, —
І з нами у дружбі живи,
Скликай непокірних краян,
Волай до душі й голови:
Ми прагнемо жити у мірі,
Братерства провісники щирі».*

*Стойть непохитно юнак.
Та в горних, лискугих огах
Розтанув ненависти знак...
Гнів гусне... Гнів нагло прогах...
І люльку запалює хлопець —
Смаглявий, нагий горностопець.*)*

Мазепа в Альберті, 1965.

*) Blackfoot Indian.

З КНИГИ «МУДРОЩІ МАНДРІВ»

ЖИВІ СМОЛОСКИПИ

Пам'яті Я. Палаха,
В. Дідуха, В. Макуха

*Як правди потужний спалах,
Посвяти невгласний дух,
Палає незборний Палах,
Клекоге вогнем Дідух.*

*Нехай не поймає скруха
Над нами ясну блакитъ, —
Вогонь Василя Макуха
В серцях, як пожар, горить!*

*I звагу до помсти клиге
Відплати за тьму смертей.
Палання снажне, бунтівніше,
Вістить смолоскип ідей.*

*Коли поневолення зором
Шугає по згарищах бід, —
Упости ярким метеором,
Щоб нації дати хід!*

1969.

УЗОРОМ ГАЙКУ (Гірогої)

*Будь славна, сосно,
Що зберігаєш зелень
Під білим сніgom!*

Токіо, 20 вересня 1968 р.

УЗОРОМ ТАНКА (Славень Японії)

*У цвіті вишень
Ти йдеш, як нарегена.
Прадавня сила
З островів перемоги
Молодо, гінко дзвенить!*

Кіото, 21 вересня 1968 р.

Володимир ГАВРИЛЮК

АФОРИЗМИ

Діяльність — не завжди блискучий театральний попис.
Ранок заходить нерадо в непровітрені кімнати.
Несмачна лірика, а комусь її все таки треба посмакувати.
Гіркий сміх безумовно не солодкий.
Не маніпулюй біля алярмових дзвінків, бо збудиш цілу систему,
а що тоді?
Поети хваляться, що буцімто чують надземну музику, але ж вони
поети; якби це чув хтось інший, тоді було б, може, цікавіше.
Хотіти бути, чим бути не можеш, — карколомна амбіція.
Приятель — це нерозгадна загадка до першого непорозуміння.
Поезія — винятковий літературний жанр, прикрашний облудними
суперлятивами.
Геній — це мікроскоп, що збільшує до велетенських розмірів
непомітні структури.

Богдан МАЗЕПА

**

*Саганіють вітри, березневі вітри,
Барабанять крізь далег таєму!
І в холодній душі воскресає порив,
Зріє віра у серці моєму.
На розпуттях тернистих мій смуток заснув
І завмерло пегальне угора,
І цей шлях до мети, на який я звернув,
Променіє у густих просторах!*

ГЕРОЯМ

*Де вітер шепоге до зелен-трави
Незнаних могилок-курганів,
Там голови буйно зложили всі Ви,
Нашадки великих гетьманів!
Коли Ви упали в нерівних боях,
Крук горний над Вами не крякав.
Лиш сонце криваю згасало в полях,
А потім хтось гірко заплакав...
Над сонним світанком мов буря гуде,
Сурмить хтось у далі безкрай.
Це воля народам у сяйві гряде,
Новітня доба наступає!*

Іван БОДНАРЧУК

МІЖ ДВОМА ГОРAMI (Оповідання)

Сиділа зажурена, задивлена у вікно вагону — на далекі луги. Квітучі луги старшим людям, звичайно, нагадують юність і збуджують тугу за неповторними днями. Я присів напроти неї, щоб пересвідчитися, чи впізнає мене. Давно не бачились. Час змінив її, збив з обличчя всю принаду, обернув її красу навиворіт.

— Куди веде нас доля в добрий час? — запитав.

— Веде вже, куди сама хоче.

— Чи впізнаєте мене?

— А чом би ні. — Силувалася посміхнутись, але нічого не вийшло.

— Ну, а як родина? Василь Іванович? Діти?

— Про родину краще не питайте. Обірвалась, розсипалась — мов коралі у траву. Так, що й не позбирати — сказала й захиталась, мов коловатня на вітрі.

Я вже й не допитуюсь. Тут так багато цих розірваних коралів, розсипаних по травах, потоптаніх перстенів, що й не позбирати. Якби можна придумати сказати щось людське й святе на оправдання наше, подати надію на кращий поворот долі, що керована волею Божою.

Вона сидить напроти мене, зажурена й нагнівана. І нагадує мені тепер самітню грушу на межі, яку в пізню осінь, у холодні дні, обтрясли вітри, не залишивши на ній ані однієї грушечки. Грушки, пожовклі й гіркі, лежать на траві, поки сніг не накриє їх.

Гнів її спрямований на мене. Я навчав її діток — Юрка і Ліду. Вони були гарними дітьми. Ми так багато сподівалися від них. Але видно, що в нашій праці щось переочено, не доглянено. Діти багато знаходять, багато й гублять. Знаходять добро і зло. Іноді маленькою дрібничкою добро чи зло прищепиться дітям і росте разом із ними. Лікарі відповідають за фізичний стан людини, а вчителі й батьки — за духовий. Велика це відповідальність.

Я не знаю, куди мені тепер подітись. Я приїхав сюди на вакації. Багато років не був тут. Хотілося зустрітися зі знайомими, приятелями, своїми учнями. Які вони по п'ятнадцятьох роках нашого розстання? Чи вийдуть зустріти мене на мосту, як колись маленькими?

Я вийшов із поїзда, на вулицю. Вулички покорчилися, хідники потріскались, давні будиночки вгрузли в землю, нові повиростали. Вуличка, що я нею йшов, заверталася під лісок, кінчилась лісовою дорогою; дорога розплелася, розточилася на багато стежок. Я стою на мосту, спертий на залізне поруччя. Сонце хилиться до заходу, обірваною головою святця котиться в баюру крові, залишаючи на небі вогняну мітлу. Повз мене проходять знайомі люди. Не вітаються, не зупиняються — мабуть, гніваються. В них було велике довір'я до мене й моєї праці...

Ні, я не можу подивитися їм ув очі. Що скажу я ім на своє оправдання? Я повертаюсь на автобусну станцію, ще сьогодні виїду звідси геть.

На озері під лісом грають моторівки. Хлюпочуття береги міста, втягаючи в себе вечірню прохолоду. Біля станції гурт незнайомих людей — дорослі й діти; з фотоапаратами, прозорами, ринками й ручними холодильниками, виходили вони на поміст до корабля. Хтось мене дужими руками схопив, мов пір'їнку, і виніс на корабель. Мене обскочив гурт молодих людей. Піднявся гамір і веселі вигуки: «Звідки ви тут узялись, учителю? Пізнаєте?» «А цього пізнаєте?» «Це той, що грав у нас антипка, а тепер у нього, дивіться, аж двоє антипків!» «А Ліду пізнаєте?..»

Ліда падає мені в обійми й заходиться плачем.

— Лідо, — кажу, — я бачився з мамою! — Ліда плаче. Вона знайомить мене зі своїм синком, а потім підводить мене до чорнявого хлопця й каже:

— А це моя половина. Що ж можу вам про нього сказати? Француз він і все. Добру має працю, любить наш борщ і вареники, вітається по-українському, але француз французом, його не переробиш.

— Не звертайте уваги на нього, він і так нічого не второпас. Слухайте сюди! Наші хлопці подружилися з чужинками, а ми дівчата вийшли за чужинців. Он яка то наша доля! У цій кітловині колись буде кінець нам, або французам, з двох одного не буде. Хай би вона запалася, ця кітловина! Звідси гора, а звідти друга, а між тими горами озера й залізні рейки. Хоч бий головою об гору, а хоч клади голову на рейки, підставляй під поїзд, скачи в озеро, або за французом йди!..

Ліда сипала словами, мов з рукава, не переставала джегоніти. І синок лебедів. А француз пчихнув і сказав «пардон» — це була і вся його розмова за ввесь вечір.

Корабель рушив. «А звідси гора, а звідти друга, поміж тими гороньками ясная зоря...» Затягли мої учні пісню, яку зачили у своїй юності. Корабель відчалив від берега й запашним букетом квітів поплив між кущаві темно-зелені береги. Діти дивились на батьків і собі підтягали «а звідти друга...» Обірвався місяць, відривалися зорі — усе попливло за кораблем, за піснею. І гудіння моторів і світла берегів і запах живиці — усе линуло за цим рухомим острівчиком до якогось невідомого причалу. Вони і я з ними.

М. І. МАНДРИКА

АГОНІЯ ВЕЛЕТНЯ ДУХУ

(Владика I.)

Так зійдуться шляхи у мертвий кут —
А ні вернутись, ні вперед ступити;
Недуги в ноги молотами б'ють,
І зір, і слух не хотуть вже служити.

Трикутник смерти... Бранець ще живий,
Невільник немогі, крильми прибитий,
І розум, дух всесильний провідний,
Що обіймав весь світ — погас горіти.

Влетів у мозок хижий горний птах,
Клює і гереп розбива, як грата...
Де ж люди, що молилися в церквах?
Чому не йдуть його порятувати?

Старегий біль, самітність навкруги...
Десь розійшлись, як не були, всі друзі.
Байдужні стали, гірш, як вороги,
Бо друзі пізнаються у недузі.

«Мій Боже! Боже! Чом Тебе нема?»
Мабуть молитви всі були не вняті...
Так помогі і сам Христос не мав,
Коли моливсь до втоми... Був розп'ятий.
І вже з хреста, у смертному стражданні,
Послав докір Він у ословах останніх:
«Елої, Елої! Лама савахтани!»
Клює нещадно горний птах...
Де ж люди, що молилися в церквах?

НАШ ГАННІБАЛ

*Славній пам'яті
Романа Шухевича-Чупринки*

*«Іду на ви!» Відвага Святослава,
Стратегія гетьманська булави,
І Конотопу невгамовна слава,
Мазепин хист і мудрість голови —*

*Спахнули полум'ям в околі Юра.
Коли кригали сови і сизі, —
Як молот предків, задумами Тура
Ти в горні душ насталював мегі.*

*У змагу згинь — та воскреси державу!
Скруши ярмо ненависне рабів,
І волею п'яній, здобувши славу,
Вергнувши в прах подоланих катів!*

*У розгрі бур, серед крихких кордонів,
Чужих жадоба жужелить сліпа, —
Ти сотні тисяч — проти міліонів! —
Вів нездоланих лицарів УПА.*

*В вогні звершилась духа перемога.
Хай Ти в обітнях рідної землі, —
Нешадний гнів гогого громом Бога,
Гrimить, як смерть, тривогою в Кремлі!*

СПОВІДЬ

*Я вбив людину. Так. Судіть мене!
Я розкажу ганебних дій провину.
Хай людоубивця кара не мине, —
Я душогуб. Я вбив живу людину!*

*Як хитро це! В крові не зганив рук,
А вбив. Найкращу в світі, безневинну.
У каторгах страшних, жахливих мук
Я вбив — святу, несплямлену людину.*

*Я зінав її з дитягих, юних днів,
Хот не пролив жорстоким мордом крови...
Для здійснення несамовитих снів
Убив, забив з нелюдської любови.*

*В приземнім леті зрушила вона
Свої незрілі до торків крила,
І в твань нужди пірнула аж до дна...
Післав любов — від смерти відкупила.*

*Запродану в ясир, у борг буття,
Знесилену, повергнену на ктини
Осиротив, зламав без співгуття, —
Дав волю їй за зраду батьківщини.*

*В тортурах туги безпорадні дні.
У морі мук страшних поневіряння
Віддав її нещадній гужині
На сміх, на глум, презирливе скитання.*

*Щоб виссати і висмоктати кров,
Розжарив ревнощі до катування;
У серце влив отруйливу любов, ..
Що нищить мрії маривом розстання.*

*З надій в нащадки петлі я зсукав,
Що давма давлять горло обругами...
Ім радість рідну слова відобразив,
На журний жаль розмножив гужаками.*

*В душі я віру в Бога заміняв
Безумними, близкогими божками,
Роздер і борознами розорав,
Щоб плакала сумлінними слізами.*

*Я оглушив її, я осліпив
На райдужне, велике, звабне їй гоже...
Я золотом зініці засклепив,
Що рідним звала — зве тепер ворожим.*

*Зігнути шию під ярмо я вбгав.
І гванюся, викрикую: «Це во-оля!»
Її убивства явно доконав,
Щоб не зустріла скритовбистя доля.*

*Судіть мене. З багна не відгребе
Її ніхто. Я закопав людину!
Я вбив! Судіть! Самого вбив себе!
Живцем поклав у вігну домовину!* 1967.

ПЛАЧ СЕРЦЯ

Ви багили, як зливними дощами
Ридають хмари,
Навислі і важкі,
А, виплакавши, знову кораблями
Пливуть у простори,
Веселі і легкі.

Ви багили за ревними слізами
Дівогі огі
Заплакані, сумні,
Що, виплакавши, світлими вогнями
Горять у ногі,
Знов гисті і ясні.

Ви багили, як луками, лугами
Світанки бродять,
Туманні навесні;
Зронивши роси рясно над полями,
Знов сонцем сходять,
Сміються в вишні.

Та ви не багили, нे кожний знає,
Чи серце плаге,
Обмануте болить;
Хог туга ранить, серце в'ялить, крає,
Рве, — однаге
Не плаге, а мовгить.

1968.

**

Багрянобурим золотом
Десь догоряє день.
У грудях дзвоном, молотом,
Під напором пісень.

Зідхнула нігка леготом,
Густіє тишина;
В душі гарячим гоготом
Відлунює весна.

Співає спомин пісоньку...
У серце біль — мегем!
Розвіяв вітер вістоньку
І схилиє плагем.

1969.

Богдан БОРА

ВІЛЬ І ВІДРАДА

*Мені тишуть, що осінь прозора,
Що у золоті тонуть сади,
Що клюгі журавлині угора
Полишили пегальні сліди.*

*Мені тишуть, що в синяві крики,
Що в гаях жовтолиста метіль,
Що не мають спогинку музики,
Що в цю осінь багато весіль.*

*Мене просята в село — і від жалю
Кожний лист, як осінній полин.
Не прийду. Не можу. Бажаю
Многоліття і щедрих хрестин.*

*Бо женитися треба й родити,
Безупинно рости на гислі,
Щоб не скресили нас троглодити
Із реєстру живих на землі.*

*Не прийду, хог осінь прозора,
Хог у золоті тонуть сади,
Хог ногами гитаю по зорях
Журавлине «Вернися, прийди».*

*Боляче, бо у синяві крики,
Бо в гаях жовтолиста метіль.
І відрадно, бо грають музики,
Бо в цю осінь багато весіль.*

ЕПІЛОГ

*Пройду дороги скромности аскетом.
Втомившись, тихо, мовгки відйду
І високо, під голубим наметом,
Чоло на білу хмарку покладу.
Не треба сліз, надгробних слів не треба.
Хай плеться спокій хвилями ріки,
Щоб гулося, як дзвонить тиша неба,
Як проростають трави і квітки.
Вінків не треба, ні пугка шавлії,
Лише достойно з іскрою тепла
Вклоніться низько матері Марії,
Яка мене народові дала.*

Орест БУЙНЯК

ДО ПІВНІЧНОГО СЯИВА

(Подорожні нариси)

Кожного літа товариство «Путь Гудсонської Затоки» (Hudson Bay Route Association) влаштовує подорож до портового міста у західній частині затоки — Черчіля (Churchill). Обов'язком товариства є ознайомлювати населення Канади та Америки з цією частиною півночі, як також із потенціялом Черчіля як портового пункту для відправи канадського збіжжя до різних країн Європи. Безпосереднє сполучення між портом і південною Манітобою існує від 1929 р. по залізниці через міста Де Па і Томпсон.

Подорож залізницею, зі спальними вагонами, у групі туристів, являє собою своєрідний чар. Бо хто ж тепер, на цьому континенті, їздить залізницею під час своїх вакацій! Пригадуються дитячі роки, коли їзда потягом була чимось небуденним, надзвичайним.

Виrushаємо. Через вікна вагону мигають саскачеванські поля, покриті золотими барвами пізнього літа. Серпневе сонце приємно гріє, але не пече. Минаємо місцевості Мельфорт та Тісдейл, у яких срібні бані церков нагадують нам про українські поселення цієї частини Саскачевану. Але поселявались тут не тільки українці. Під час коротких відвідин Мельфорту довідуємось, що існувала тут деякий час на початку цього сторіччя єврейська хліборобська колонія, про минулі досягнення якої говорить пропам'ятна плита.

У дальшій дорозі краєвид починає змінюватися. Замість ланів дозрілої пшеници щораз більше показуються кущі й дерева. Потяг доїздить до місцевості Гудсон Бей, розташованої серед осикових лісів. Висідаємо пообідати та оглянути фабрику-тартақ, що продукує будівельні матеріали із стружок осики. До фабрики нас везуть шкільними автобусами. Вперше у житті доводиться їхати автобусом для школярів: коли сядеш на сидіння, коліна сягають майже по бороду.

На ніч затримуємося у Де Па. Маленький готель переповнений туристами. Ураці йдемо оглядати містечко. Тому що околиця густо заселена індіянами, на вулицях зустрічаємо різні типи тубільського населення. Це столиця «траперів» та мисливців північної Канади. Узимку тут відбуваються різні мисливські зма-

гання та фестивалі, зокрема в соту річницю провінції Манітоби. Саме тут, на півночі, перші європейські поселенці почали обробляти поле на канадських степах — це було ще у другій половині 18-го сторіччя. У Де Па відзначено пам'ять першого мандрівника, що відкрив нутро середньої Канади для білих — ще на початку 18-го ст. Це був Генрі Келсей. Можна тут побачити одну з перших церков для індіян, музей місцевої флори й фавни та... українську церковцю, що своєю архітектурою додає своєрідного колориту оселі.

Окремим автобусом наша група виїздить до Флін-Флон, шахтарського міста, віддаленого яких 100 миль на північ від Де Па. Околиця прекрасна: маленькі річки, мальовничі озерця, зелені ліси, в яких повно різноманітних ягід, грибів; скелі та тряsovини чітко нагадують краєвиди північного Онтаріо. Сама місцевість Флін-Флон розташована на високому скелястому горбі; внизу — озерце, навколо — смерекові ліси. Високі комини безнастанно випускають сіро-бурий дим — ознака індустріалізації місцевості та, на жаль, занечищення повітря. Після відвідин місцевих кopalень ми оглянули місто. Українців тут значна кількість; є дві українські церкви; навіть директор банку — українець.

Наступного дня виrushaємо в дорогу до Томпсону, ще більшого осередку шахтарського. Крім залізничої лінії, йде до Томпсону дорога-шосе, яких 200 миль, без жодного поселення на цілому відтинку. Краєвид північний — зелені, хвойні ліси, багато озер та рік і тисячі різноманітних птахів. Томпсон є осідком Міжнародної Нікелевої Компанії та найбільшої у світі кopalні нікелю. Місто зовсім нове; не старше як десять років, побудоване на трясовинні, що відмерзає тільки на два-три місяці кожного літа. Тому що Томпсон є зразком найновішого компанійського, т. зв. замкненого міста, що зросло серед тайги в неприступній околиці, сотки миль від інших осель, нас возили по місту й показували його з гордістю. Запляноване воно так, що навіть під час найлютіших північних зим можна легко переходити від будинку до будинку спеціальними переходами-коридорами. Перекуску давали нам у банку: кусники фарбованого хліба, переважно зелені, як банкові доляри, з маслом і сиром. Це вперше у житті мені доводилось їсти в банку. Нам сказали, що в Томпсоні банк урядує в суботу й неділю, а зчинений у понеділок і вівторок.

Але найцікавіші враження чекали на нас по дорозі до Черчіля. Віддалений він яких 300 миль на північ від Томпсону. Краєвид починає поволі змінюватися: тайга переходить в поодинокі дерева — смереки, які стають щоразу меншими. Видко тільки самітні деревця, тут і там, завбільшки з ялинку. Багато з них уже всохло — стирчать вони з мочарів, неначе кострубаті палиці. Це тундра — ескімоське слово, що означає «місце малих патиків». Скільки оком глянути — простягаються пустирі з «малими патиками», час від часу каміння між мочарами, і ні птахів, ні звірів.

Під час дощової зливи довелося нам висідати в Черчілі. Перше, що ми пішли оглянути, це величезні елеватори, в яких двигуни піднімають цілі вагони пшениці й висипують їх на стрічку конваєра. Зерно переходить процес кінцевого очищування, поки переладують його на чужоземні кораблі. Саме цього дня наповнювали пшеницею польське судно-баржу «Судети». Прогулянка отримала запрошення подивитися, як ладується збіжжя на пароплав. Один з офіцерів судна водив нас по палубі. Показував нам приміщення для старшин, для залоги, керму, величезні машини-кітли, прилади для розвантажування тощо. У розмові з моряками довідалися ми, що вони невдоволені цим портом: Черчіль — це мале індіянсько-ескімоське містечко, у якому «світ дошками забитий». Немає тут ні ресторанів, ні таверн, ні кабаретів, ні кіно, ні дівчат-танцівниць, яких багато в Монреалі, навіть у Галіфаксі. Всі бажали б відпустку свою провести у великому місті-пристані, а не в Черчілі.

Після відвідин місцевого музею, індіянської церковці та показової ескімоської оселі, повезли нас поглянути на місце, у якому Генрі Гудсон висадився зі своїми морцями 1610-го р. Пропам'ятна таблиця інформує, що тут, на далекій півночі, відбулася перша Служба Божа ще на початку 17-го ст. У віддалі декількох миль, на острові, знаходиться відновлений форт ім. Князя Валії, споруджений англійцями у 18-му ст., щоб охороняти доступ до побережжя флоті французького короля.

Кінець серпня на півночі — це період літа, короткого, підполясного. Тундра вкривається тоді зеленим килимом моху, різnobарвними квітами і безліччю смачних ягід та борівок. Їх можна всюди знайти. У затоках різні птахи: дики качки, гуси, чайки, чаплі. Оповідали нам, що часто-густо можна побачити тюленів, білих медведів, навіть китів. Нерідко по ночах білі мед-

веді мандрують по містечку, шукаючи ютівного. На жаль, нам не пощастило побачити цих екзотичних тварин.

Окремою поїздкою відвідали ми Форт Черчіль, ракетову базу, віддалену яких 5 миль від містечка. І не відбулось без пригод; автобус, яким їхали, «сів» у калюжу — зломилася вісь — треба було чекати годину на другий. До 1962-го р. база була під контролею американської армії. Згодом перейшла під адміністрацію канадської влади і тепер кожний турист може її оглядати, ставити питання, як функціонує різна апаратура і які досліди виконуються на базі. Під цю пору вистрілюються тут ракети тільки для мирного вживання і з цієї причини хтонебудь має право побувати на терені бази, будь він канадець, американець, чи навіть ворожко наставлений чужинець. Форт Черчіль — це канадський відповідник американського Кейп Кеннеді.

З трьома тисячами населення Черчіль має свою місцеву газетку, «Де Тайга Таймс», у якій часто згадується, між іншим, про заснування університету в цьому містечку. Коли американська та канадська армія покинула свої пости у Форт Черчіль, лишилися по них численні приміщення, які можна було б ужити на університетський «кемпус». Для досліджень півночі, геології, біології, антропології та соціології Черчіль був би ідеальним центром. Місцеві ентузіясти запевнюють, що маси студентів можна було б притягнути до такого екзотичного місця як Черчіль. Чи й на славістику, зокрема на україністику, був би там попит? Стрічали ми деяких українців у Черчілі, але не багатьох.

У пляні прогулянки було ще покружляти малим літаком понад містом та околицею; на жаль, злива перешкодила. Поворотна подорож була під враженням Черчіля й тундри. Око з приемністю вітало ознаки цивілізації, що наблизялася. Зелень лісів, золото зрілих ланів, села, містечка та міста по дорозі, тепло серпневого сонця пригадали нам знову, що ми повертаємо додому, що щойно нині та вчора оглядали суворий краєвид півночі — краєвид 60-ої паралелі та царства Північного Сяйва.

Коли ми вже поверталися, воно заграло на небі рухливими смугами, переливаючись — у широчінь, мабуть, на кілька миль. Прощалося з нами чи запрошуvalо нас, туристів, до нових відвідин? До побачення, світляні переливи, таємна виставо Півночі!

Саскатун, 1970 р.

Де ж моя близняга є монада,
 Друг ти подруга, ти хтось обраний?
 Пам'ятаю: ми горіли, мов лямпада,
 Впавши з неба в грудогжку поляні.
 Соняшник, що там живив коріння,
 Нас вдихнув любовно на світанні,
 Пелюстки із нашого проміння
 Нанизав ще й довкруги крисані.
 В нім жили ми з'єднані плегима
 І щасливі у такім обнятті,
 Хог не багили себе огима, —
 Два вогні — в однім вогні крилатім.
 Як забути? Грім, сумної днини,
 Соняшника й нас тоді (о, пробі!)
 Розгахнув ураз на половини...
 Чом, монадо, зникла ти в жалобі?
 Де ж тебе в цім світі ще побагу
 Я в реінкарнації вігнім колі?
 Чи знов злугимося у близнягу
 Одність, поборовши примху долі?

СОНЦЯ КЛЮЧ

Серед руїни і ногей невспинних,
 На тім шляху, де древній Сонця клюг
 Згубив народ, у рейдах бистроринних
 Ідуть бійці, з мегами й голіруг.
 На гряні смерти і життя нового
 Сердець вогнем яснить пітьму в бою,
 І кров рабам у жилах палять строго,
 Переливають лицарську свою.
 Росте нестримно ряд бійців хоробрій, —
 Готовий кожен лицар в кожну мить
 Арідника, що заслоняє обрій,
 Нещадно й власним тілом задушить.
 Чому ж тремтить стоглавий перед ними,
 Хога пального досить має сам?
 Невже ж збагнув, що з лицарями тими
 З'єдналась Вігність, помагає там?
 Ідуть, ідуть творці нової ери,
 Життя нового — золотий обруч,
 І відімкне їм Світло-Храму двері
 Відкуплений у жертві — Сонця клюг!

Андрій ЛЕГІТ

І М Е Н А

Чи ті батьки серця у грудях мають
І можуть сподіватися похвали,
Що рідних догок називають *Мая,*
Катюша, Ема, Кароліна, Алла,
А хлопчиків — Муратик, Петъка, Вова,
Адольф, Францішек, Станіслав і Міша?
Чи в словоїній українській мові
Нема імен рідніших і ніжніших?
Якби я мав дітей, назвав би — *Ігор,*
Тарас, Оксана, Леся і Данило,
Щоб гужинецька навісна кормига
В моїй родині й сліду не лишила.

ГИМН НЕРВАМ

Нерви, нерви, складаю вам гимн!
Наге струни розшарпані, нерви,
Ви дерзання і мислей порив,
Ви терпіння і біль без перерви.
Ви мій сон, ви мій плаг, ви мій сміх,
Серця й мозку невтомне жагтіння,
В кожнім слові поезій моїх
Відгугую я ваше трептіння.
Хто на вас у житті лиши не грав?
Емведист, гестапівець... і форман.
Відпогути вам, нерви, пора,
Ви давно відробили вже норму.
Та коли? Та навіщо? Та як?
Ви ж у тілі моєму, не в глині,
Я без вашої праці б зів'яв,
Ви отрута й бальзам на гужині.
Ви не з криці твердої, ви ртуть
I тепер, і угора й раніше.
Хогу, нерви, людиною бутъ,
А не сірим холодним «селбішем».
Послужіть ще невтомно мені,
Будьте розуму й далі підвладні,
А як будем лежати в труні,
То й довігний спогинок віднайдем.

Лондон, 1969.

Мета есею — дати українському читачеві загальну уяву про Лесю Українку як про письменницю, накреслити головні риси її творчості — як драматурга, поетки і прозаїка та визначити її місце в українській і світовій літературі. Громадсько-політична діяльність письменниці у плян моєї праці не входить, бож художня творчість Лесі Українки та її роля "політичного борця" — це дві речі принципово неспівмірні і непорівняльні, як неспівмірні "Божественна комедія" Данте Алігієрі з його принадлежністю до білих гвельфів, як непорівняльний "Фауст" Гете із його посадою таємного радника. Звернути увагу на те, що є найважливіше її найкраще в літературній спадщині Лесі Українки, устійнити справжню, а не вигадану гіерархію мистецьких явищ — це ті завдання, які ставить перед собою автор цього есею.

I. Леся Українка на тлі світової літератури

Звичайно, коли того чи іншого письменника зараховують до світової літератури, то це перш за все має свідчити, що твори цього письменника перекладені багатьма мовами й відомі читачеві всього світу. На превеликий жаль, твори Лесі Українки дотепер фактично не були перекладені на західно-європейські мови*. Еспанських перекладів, наприклад, взагалі не існує, два німецькі переклади Ганса Коха (з антології "Die ukrainische Lyrik") губляться між такими авторами, як Теодот Галіп, Остап Левицький і Ярослав Дригинич, познайомившись із якими, німецький читач десятою дорогою оминатиме все, що зветься "українська поезія"; англійський переклад драматичної поеми "Вавилонський полон" — мабуть не без дорадників, які пояснили, що це "всъ равно" — потрапив до російської антології, нові англомовні переклади не виходять поза коло скомунізованих українців Канади, кілька добрих перекладів Андрусиншина й Кіркконнела не рятують ситуації, згадки в італійських енциклопедіях підкріплена лише двома-трьома перекладами, а все це — крапля в морі.

Тому вислів "Леся Українка — явище світової літератури" має інший зміст. Я особисто вкладаю в цей вислів подвійне значення. По-перше, це означає, що творчість нашої поетки своєю суто-мистецькою якістю стоїть на рівні світової літератури. Вистачає сказати, що її драми, драматичні поеми й діалоги не поступаються найкращим драматичним творам тієї доби, себто драматургії Оскара Вайльда і Габріеля д'Аннунціо, Генріка Ібсена і Кнута Гамсұна, Моріса Метерлінка та Антона Чехова. По-друге, це свідчить також і про те, що Леся Українка своїми сюжетами, темами, персонажами, мотивами та художніми засобами тісно пов'язана з кращими представниками багатьох літератур. Наприклад, сюжет про Дон Жуана ріднить Лесю Українку з такими представниками еспанської драматургії, як Тірсо де Моліна, Антоніо де Саморра, Хосе Соррілья. А поза Еспанією — з

* Неваже шановний автор не знає про переклади П. Конді й В. Річ? Ред.

Мольєром і Меріме, з Карлом Гольдоні, з Гофманом, Штравсом... Сюжет поеми "Ізольда Білорука" пов'язує нашу поетку з кельтським епосом, Марією Французькою, Кретьєном де Труа, Готфрідом зі Страсбургом; "Лісова гісня" — з Гавлтманом і Метерлінком. Взагалі не можна ні зрозуміти, ні правильно оцінити Лесі Українки, не знаючи світової літератури. Але треба пам'ятати, що українська письменниця, беручи як вихідну точку сюжети, теми й символи європейської літератури, переосмислює їх по-своєму і дає власну інтерпретацію.

Візьмемо один приклад. Поезія "Напис в руїні" — це опис єгипетського барельєфу, на якому "эмальовано царя-славетні вчинки". Але барельєф — розбитий, імени царя, якого він мав прославити, на ньому не залишилося. І поетка закінчує:

Умер давно той цар з лицем тирана,
Зоставсь по ньому круг і збитий напис.
Співці, не марте, вчені, не шукайте,
Хто був той цар і як його наймення.
З його могили утворила Доля
Народу пам'ятник — хай гине цар.

Літературним передшоджерелом цього твору є невеличкий вірш англійського романтика Персі Біші Шеллі. При цьому загально-філософську думку поезії — вона звуться "Озімандія" — Лесі Українка переносить у соціальну площину. Думаю, що більшість читачів знає цитовану поезію Лесі, але чи всім відома поезія Шеллі, яка послужила вихідним пунктом для нашої поетки?

"Озімандію" Шеллі свого часу переклав Юрій Клен:

Я стрів мандрівника з країн чужих,
І він сказав: серед пісків пустині
Уlamок статуй лежить донині —
Без торсу дві ноги і біля них
Обличчя стерте: в складці уст німих
Презирства вираз гордий і камінний
І розказу холодного печать.
Різьбар умів ті пристрасті читать,
Що в мертвім камені перетривали
І майстра, що потрапив іх віддатъ,
І серце владаря, що іх плекало.
Зберіг нам дивний камінь кілька слів:
"Я — Озімандія, я — цар царів.
І це — діла мої. Тремтіть, хоробрі!"
Навколо пусто все, і в далечінь
Ген-ген заходять аж під самий обрій
Безмежно золоті піски пустинь.

Якщо ми порівняємо "Озімандію" Шеллі з "Написом у руїні", то відразу побачимо, що Лесі Українка використала ситуацію "Озімандії", але

повернула її якраз навпаки: у Шеллі лишилося тільки ім'я — і жодних слідів діяльності, у Лесі — свідоцтва діяльності й нічого від імені:

“Я цар царів, я, сонця син могутній,
Собі оцю гробницю збудував,
Щоб славили народи незчисленні,
Щоб тамили на всі віки потомні
Імення...” Далі круг і збитий напис.
І вже ніхто з нащадків наймудріших
Царського ймення прочитати не може.

Але зв'язок Лесі Українки зі світовою поезією відбувається що в одній площині: Існують випадки, коли наша поетка і хтось із західних поетів розробляють ту саму тему, не підозрюючи про це. Свою баладу “Трагедія” Леся Українка починає мотивом незагойної рані:

Чус лицар серед бою,
Що смертельна рана в грудях,
Стиснув панцира міцніше,
Аби кров затамувати...

Цим самим мотивом незагойної рані в грудях починає мадригал “Випадок” один із найвидатніших поетів Латинської Америки — Рубен Даріо, який жив і писав у ті самі роки, що й наша поетка. Подаю початок мадригалу у своєму перекладі:

Якось лицарю-герою
— Він шляхетний був юнак —
Сталося на полі бою,
Що йому під серце зброю
Глибоко всадили так,
Аж відмовився захити
Лікар рану ту, на жаль.
І сказав: — Щоб міг він жити,
Не виймати, а лишити
Доведеться в рані сталь.

Любовна тема, яка розгортається далі, дана вже цілком по-різному. І хоч я дуже люблю вірші Рубена Даріо, але мушу визнати, що Леся Українка розробляє цю тему цікавіше й глибше.

...Бо й такі бувають рани,
Що нема на них бальзамів,
Що нема на них завоїв,
Окрім панцера твердого...

Натомість у Рубена Даріо поезія зводиться лише до елегантного по-рівняння любові з незагойною раною під серцем.

Леся Українка не була вченим ерудитом на зразок Івана Франка, Агатангела Кримського чи Миколи Зерова. Вона була просто культурною людиною свого часу. В ту добу культурних людей було не так багато, але культура іх стояла на високому рівні. Натомість тепер, коли культура пішла

в широчінь і досягла найдальших закутків, помічаємо певне змілення культури...

ІІ. Леся Українка на тлі української літератури

Леся Українка — як і переважна більшість письменників — потрійно пов'язана з літературою своєї країни, свого народу. Перша лінія зв'язків — це впливи попередніх літературних факторів на формування письменниці, друга лінія — взаємовпливи нашої поетки та її літературних сучасників, нарешті, третя лінія — це зв'язки майбутнього, це ті сюжети, жанри, персонажі, різні технічні засоби, що іх вона залишила у спадщину наступним поколінням письменників.

Характерна особливість Лесі Українки в тому, що українські літературні традиції, які вона сприймає й використовує, часто бувають переплетені з російськими, біблійними та західноєвропейськими — байдуже чи то в діянці символіки, тематики чи ідеології.

Розглянемо, наприклад, дві строфі з поезії "Товарищі на спомин":

Народ наш, мов дитя сліпес зроду,
Ніколи світа сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводирів oddав.
Одвага наша — меч, політий кров'ю,
Бряжчиць у піхвах, ржा його взяла.
Чия рука, порушенна любов'ю,
Той меч із піхви видобутъ здола?

Першоджерело цих строф — це поезія Панька Куліша:

Народе мій, ясирнику татарський,
Невольнику турецький найдорожчий...

та "Кинджал" Лермонтова з мотивом заіржавленого леза:

Иль никогда, на голос мщенья,
Из золотых ножон не вырвешь свой клинок,
Покрытый ржавчиной презренья?

Зв'язок із творчістю Панька Куліша на цьому не обмежується. У Куліша є поема "Магомет і Хадіза", у Лесі — діалог "Айша та Мухаммед", де мова йде про тих самих персонажів і розробляється та сама проблема (самозрозуміло, що учасниця ставить цю проблему глибше, ніж її вчитель).

Але одним із перших літературних учителів Лесі Українки був Тарас Шевченко. Йому Леся присвячує свої ранні поезії — ще зовсім дитячий "Жалібний марш" та написану улюбленим шевченковим розміром поезію "На роковини Шевченка":

Щоб між нами не вгасало
проміння величне,
Ти поставив на сторожі
Своє слово вічне...

Шевченківська традиція — писати поезії в народньо-пісенному дусі проходить через усю творчість Лесі — від "Веснянки" (1890 р.) до пісні

Ой в раю, в раю, близько Дунаю

Виросло зело, всім нам весело... (1905 або 1906 р.)

В окремих строфах поезії "Слогад з Евраторії" зустрічаємо й текстуально-стилеву близькість із Шевченком:

Stella maris, може, завтра без печалі

Цілий світ осяє,

Тільки те, що мрілось, не питай, де ділось,

Не питай... немає...

І вже нам згадується Шевченкове

А де ж дівся соловейко?

Не питай, не знає...

Проте не слід робити перебільшень: народньо-пісенна лірика в дусі Шевченка — це лише один невеличкий деталь у колосальній і багатогранній творчості поетки. Літературних зв'язків між поезією Шевченка і Лесі Українки можна шукати також в інших площинах. Шевченкова поезія, присвячена таємничій Г. З. (Ганні Закревській) починається ремінісценцією з "Божественної комедії":

Немає гірше, як в неволі

Про волю згадувати...

Не виключена можливість, що саме ця ремінісценція послужила поштовхом для Лесі навести орігінальні слова Данте — у драматичній поемі "У пущі" — і дати їх переклад. Ученик (читає):

E disse lei: nessun maggior dolore
che ricordarsi del tempo felice
nella miseria!

Річард: Перекладіть!

Ученик (перекладає):

"І мовила вона: немає більше болю,
Як пригадати собі часи щасливі
При злиднях..." Може, краще "при недолі":

Річард: Однаково.

Певне споріднення між поезією Тараса й Лесі можна вбачати у спільному нахилові обох авторів до деяких літературних жанрів. Про пісню ми вже згадували. Другий із цих жанрів — улюблена романтиками балада.

Балади Шевченка писані силябічним віршем, мають сутго українську тематику і призначенні виключно для внутрішнього нашого вживання. Балади Лесі Українки силябітонічні, з інтернаціональною — чи космополітичною — тематикою: дія їх відбувається переважно за лицарських часів у різних країнах світу. Так що нахил до жанру балади більше підкреслює різницю, ніж спорідненість між Тарасом і Лесеко. Третій спільний жанр обох поетів — це псалом. Шевченкові переспіви Давидових псалмів — загальновідомі. У Лесі уривок псалма знаходимо як вкраплення в драматичну поему "Руфін і Прісцілла":

Господь — мій захист і моя потуга!
Нічого не боюся — він зо мною.
Тверда і певна віра моого серця,
Ії не подолас брама пекла!..

136-ий псалом Давидів у Шевченковому переспіві починається словами:
На ріках круг Вавилона,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій і неволі...

Хоч цей псалом належить до найбільш відомих і його найчастіше перевіспували поети різних часів і народів, все таки варто звернути увагу на те, що мотив "аввилонського полону" також раз-у-раз привертав до себе і Лесю Українку: і в поезії "Як Ізраїль діставсь ворогам у полон", і в драматичній поемі "Аввилонський полон". А вже від Лесі йде стежка до Франка. Та про це — трохи далі.

Але що найбільш споріднює Лесю Українку з Тарасом Шевченком — це багатоплянове використання ранньохристиянської тематики, якій присвячені дві — формально найдосконаліші — поеми Шевченка: "Неофіти" й "Марія". Було б спрощенням добавати в цих поемах саму тільки алего-рію: мовляв, під неофітами Шевченко мав на думці членів Кирило-Методіївського братства... В дійсності значення "Неофітів" багато ширше — воно охоплює всі віки й народи — від християнських неофітів і до кирило-методійців. А якщо на те пішло — то й до Валентина Мороза і Святослава Караванського.

Успадковану від Шевченка багатопляновість ранньохристиянської тєбатики знаходимо в драматичних поемах "Одержаніма", "В катакомбах", "Адвокат Мартіян", "На полі крові", "Йоганна, жінка Хусова" та "Руфін і Прісцілла".

Крім літературних джерел, Леся Українка широко використовує також джерела фольклорні — явище типове для всієї української поезії дев'ятнадцятого століття. Відгукки цих мотивів і образів легко помітити в поезіях "Темна хмара, а веселка ясна", або "Калина" з чисто пісенникою строфікою:

Козак умирає,
Дівчинонка плаче:
"Візьми мене в сиру землю
З собою, козаче".

Більшість українських письменників минулого сторіччя залюбки зверталася до етнографічних матеріалів, мало не кожен літератор був етнограф-аматор. Леся Українка оперує цими матеріалами як фахівець. У її поезії "Мої любі, до мене ходіть я сама..." є таке місце:

Як осиковим кіллям отих упирів,
Так хотіть забуттям вас прибити,
Обсіваються маком дрібниць...

Середній сучасний читач, можливо, ще пам'ятає, що від упирів народна демонологія велить боронитися осиковим кіллям, але навряд чи багато знайдеться таких, які б знали, що згідно з селянськими віруваннями, могилу упира слід обсипати маковим зерном — тоді упир збиратиме той мак — зернину по зернині — і не встигне до світанку відійти від могили.

У поезії "Як я люблю оці години праці" Леся Українка розгортає узятий з народної демонології мотив перелесника:

...Розказує, бувало,
Стара бабуся нам, маленьком дітям...
Про необачну дівчину, що довго
За кужелем сиділа проти свята,
І не молилася й на дзвони не вважала,
І спати не лягала, от за те
До неї уночі з'являвся перелесник,
Не дьяволом з'являвся, не марою,
Спадав летуючою зорею в хату,
А в хаті гарним парубком ставав...

Поетка писала це 1899 р., а дванадцять років пізніше вона знову повернулася до мотиву перелесника — в "Лісовій пісні".

Звичайно, я тут не вичерпав і не міг вичерпати всіх випадків зв'язку творчості Лесі Українки з попередніми традиціями, темами, образами, віршовими розмірами нашої літератури. Я лише навів кілька окремих прикладів, що можуть дати певну уяву на цю тему.

Друга лінія зв'язків Лесі Українки — це її спілкування з безпосереднім культурним оточенням, це взаємопливи письменниці та її літературних сучасників. Так, з Іваном Франком Лесю Українку єднає замілування в легендах та апокрифах. Але якщо Леся не без впливу вчителя зупинила свою увагу на цих двох жанрах, то й Франко, в свою чергу, зазнав певного впливу Лесі. У циклі "Невольницеькі пісні" поетка говорить про поневолення українського народу, час до часу вдаючись до біблійних мотивів:

Як Ізраїль діставсь ворогам у полон,
То рабом своїм бранця зробив Вавилон.
І, схиливши чоло, подолані борці
Переможцям своїм будували дворці...

Франко відговів на цю поезію в тому самому ритмічному ключі й тими самими символами:

На ріці вавилонській — і я там сидів.
На розбитий орган у розплуці глядів.
І руگався мені вавилонців собор:
— Заспівай нам щобудь — про Сіон, про Табор...

Взаємні впливи сполучають також творчість Лесі Українки та одного з найбільших наших прозаїків, Володимира Винниченка*: психологічне оповідання Лесі Українки "Помилка" виникло під виразним впливом тюремних оповідань Винниченка. І навпаки. Не виключена можливість, що

образ "Кирпачого Мефістофеля" зародився в уяві його творця при читанні "Блакитної троянди":

Любов (до Милевського): А знаєте, Сергію Петровичу, вам червоне дуже до лица, ви навіть на Мефістофеля робитесь подібні...

Третя лінія зв'язків Лесі Українки з нашою літературою — це її вплив на майбутній розвиток цієї літератури. Наведу кілька прикладів.

Леся Українка — автор перших "среміяд" в українській поезії. До образу біблійного пророка Єремії звертається вона в кількох творах — вперше в циклі "Невольницькі пісні":

Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі!

Певне, серце Господь тобі дав із твердого кришталю:

Ти провидів, що люд буде гнить у ворожій тюрмі,

Чом же серце твое не розбилось від лю того жалю?

Про цю саме постать пророка Єремії в залізнім ярмі йде мова в драматичній поемі "На руїнах", а в циклі "Осінні співи" плач вкладається вже в уста самого Єремії:

Ще листя сухе так недавно ясніло...

"Як золото стемніло..."

Мов око сліпе, мріє озеро млисте...

"Змінилося срібло пречисте..."

Неповних п'ятдесяти років після першої Лесинової "среміяди" Юрій Клен включає "Плачі Єремії" у філософсько-містичну еопею "Попіл імперії":

Проклинаю віщий і пророчий

Посланий від Бога дар...

Також успід за Лесею — правда, цілком інакше — Юрій Клен використовує грецьку мітологему про Персея та Андромеду. У Лесі:

...Викинь з думки

Елладу, що, мов Андromeda скута,

Покинута потворі на поталу,

З нудьгою жде Персея-оборонця...

("Оргія")

У Клена:

...Мчить рятівник-Персей..

* Наукове літературознавство відрізняє три речі: особистість письменника, його ідеологію і творчість. Великий еспанський драматург Льопе де Вега був інквізитором, і за його наказом палили еретиків, російський поет Гавріла Державін віщав повсталих селян Пугачова. Але хіба це перекраслює мистецьку вартість іхніх творів? Франсуа Війон сидів у в'язниці за злодійство, Шекспір — за браконерство, Сервантес і О. Генрі — за розтрату, Верлен — за замах на вбивство, а Оскар Вайльд за педерастію. Але це не знижує рівня іхньої творчості... Те, що Володимир Винниченко був соціалістом, націонал-комуністом і врешті... нудистом — жодною мірою не може служити за критерій при визначенні художнього потенціялу його таланту як українського письменника.

Звичайно, Клен знову знає грецьку мітологію і без посередництва Лесинії творчості, але він знає також "Оргію", бож недаремно він писав:

І нам були однаково близькі
Фет, і Бодлер, і Леся, і Петрарка...

— і недаремно брав слова Лесі Українки як мотто до своїх поезій.

Ніби надолужуючи відсутність гумористичних ефектів у драматургії Лесі Українки — до цього питання ми ще повернемось далі — напівзабутій Авенір Коломиець пише свій антифеміністичний "Суд над дон Жуаном" — дотепну, легку комедію, що друкувалася в циклостильному журналі "Керма" і, здається, ніколи не бачила сцени.

Можна припустити, що творчість Лесі Українки була спонукою для деяких наших поетів — перекласти ті твори світової літератури, які були першоджерелами окремих її поезій. Юрій Клен переклав "Озімандію" Шеллі — першоджерело поезії "Напис у руїні". Михайло Орест переклав поезію Альфреда Момберта "Схід місяця", поезію, разюче споріднену з фантазією "Полярна ніч" української поетки.

III. Поезія Лесі Українки

Театр із відповідними технічними засобами, обдарований режисер і талановитий колектив акторів — це ті передумови, потрібні для того, щоб донести до масового споживача драматичну творчість письменника. Натомість поезія ніяких посередників не потребує — вона сама доходить до читача. Вистачає розгорнути книжку і прочитати.

Ця маленька передмова найкраще з'ясовує вагу драматургії й поезії Лесі Українки: хоч її драматургія стоїть на вищому щаблі порівняно з ліричними та ліро-епічними поезіями, але поезія більш дохідлива, і читач сприймає її безпосередньо.

Масовий читач постійно зустрічається з поезіями Лесі Українки в поточній пресі, чус іх як декламацію або пісню на всіляких імпрезах. Саме тому що Леся Українка, як поетка, мабуть, більш популярна, ніж як драматург, я починаю аналізу її творчості не з драм, а з поезій.

Якщо при публікації поезій, скажімо, Рильського або Зерова найкраще користатись хронологічним принципом і розміщувати матеріал відповідно до часу його написання, то для таких авторів, як Тарас Шевченко або Леся Українка, цей принцип треба було б обернути навпаки: почати книжку останніми, найдосконалішими творами, а закінчити ранніми — у Леся зовсім дитячими — літературними спробами. Саме цей прикий факт, що книжки, видані за принципом зворотної хронології, у нас відсутні, значною мірою обумовлює їх те, що український читач насправді не знає добре ні Шевченка, ні Леся.

Масла в вогонь доливають наші часописи, журнали, календарі та різні збірники: вони підносять читачеві — незмінно той самий! — матеріал, який фактично стоїть поза красним письменством. Такі речі, як

Вирядили ми свого Батенька
В далеку дорогу,

А за нього Україна-ненька

Помолиться Богу... —

можна друкувати лише в примітках до повного видання творів, і то на доказ, що Леся Українка не була "вудеркіндом", а скоріше жертвою своєї матері, яка спішила опублікувати кожен недозрілий твір любої доні. А якщо той уявний читач побачить Лесине

Скрізь плач, і стогін, і ридання...

чи

Ніч темна людей всіх потомлених скрила... —

то він, напевно, думатиме, що це найвище досягнення української лірики. А між тим твори, що починаються цими рядками, — це ніщо інше, як до певної міри переспіви штампів "громадянської" лірики, що безрозподільно мало не півторіччя панувала в російській імперії і про батька якої, Некрасова, геніально сказав Шевченко, що той "не тільки не поет, а навіть і віршописець — недолугий". Тож Лесине

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!

Година для праці настала!

Не бійся досвітньої мли, —

Досвітній вогонь запали,

Коли ще зоря не заграла, —

не належить до найкращого, нею створеного.

На щастя, Леся Українка, завдяки силі свого таланту і знайомству з культурою Заходу, вирвалася з полону цих пласких і зужитих "ходячих символів" — і дала українській літературі низку творів, гідних будь-якої із світових літератур.

Тому радив би кожному, хто любить поезію, узяти перший том творів Лесі Українки (маю на думці перший том київського десятитомника, бо його найлегше дістати) і прочитати його з кінця, почавши, наприклад, із "Весни в Єгипті". Анадиплозійний сонет "Дихання пустині", що належить до цього циклу, міг би бути твором когось із французьких парнасців — настільки він витончений і довершений. Згадаю мимохідь, що пізніше анадиплозійну — або епаналептичну, що те саме, — композицію сонета, знаю, чи не без впливу Лесі Українки, Максим Рильський обрав для одного з найкращих своїх сонетів — тільки в нього повторюються не піввірші, а цілі вірші. Маю на думці сонет "У теплі дні збирання винограду".

Листаючи том поезій Лесі Українки з кінця до початку, ми знайдемо там особисту і громадянську, емоційну та інтелектуальну, незламно-бадьючу і перейняту відчасм, героїчно-лицарську і ніжно-жіночу лірику. Знайдемо такі речі, як "Полярна ніч", "Легенда віків", "Було це за часів святої Германади...", "І ти колись боролась...", "Напис в руїні", "Забута тінь", "Хотіла б я уплисти за водою...", "Прокляття Рахілі", "Трагедія" ("Бачить лицар серед бою...") і наречиті — "To була тиха ніч чарівниця..."

А ранні поезії, та й пізніші з рецидивами народницьких трафаретів — краще читати після згаданих.

IV. Леся Українка як драматург

Леся Українка почала писати вірші, як ми знаємо, в дуже ранньому віці, і цим почасти пояснюється, що вона в тих віршах наслідувала багатьох знаних ій поетів: українських, російських, німецьких (Г. Гайне). Натомість до драматичної творчості вона звернулася у двадцять п'ять років, коли вже була інтелектуально сформована і мала власний естетичний світогляд.

Вона була знайома, зустрічалася й листувалася з тодішніми українськими драматургами, режисерами та артистами, але як мистці вони для неї не існували, вона йшла своєю дорогою і писала не для іхнього театру і не для іхнього розуміння. Цілковито зігнорувати те безнадійне явище, що звєтється "український побутовий театр" — у цьому, властиво, виявилася геніальність Лесі Українки як драматурга.

Не надто орієнтувалася вона й на російську театральну традицію — хоч у неї і трапляються окремі відгуки драматургії Пушкіна (про що скажу трохи далі), які не мають вирішального, міродайного значення. Пригадаймо, що драматургія була най slabшим місцем російської літератури, а також звернімо увагу на те, що "Блакитна троянда" Лесі Українки, — себто перша драма нового українського театру (а старого, побутового, ми не беремо до уваги) та "Чайка" А. Чехова, якою починається російський театр срібного віку, написані одночасно — 1896 року.

Якби Леся була не українською, а російською письменницею, то, правдоподібно, її, а не Чехова, шанували б і цінували по всьому світу як творця модерної драми. Про це подбали б урядові чинники.

В кожному разі "Блакитна троянда" відразу поставила її автора на рівень таких письменників, як Генрік Ібсен, Оскар Вайльд чи Габріель д'Аннунціо.

Микола Зеров, аналізуючи творчість Лесі Українки, писав: "І проте не лірика Лесі Українки — така сильна і смілива в поезіях на громадські теми, така зворушливо-жіноча в настроях інтимних — уважається за справжній вінець її творчості. Таке значення надається тільки драматичним її поемам..."

Я дозволю собі не погодитися з М. Зеровим. Бо хоч драматична поема і є улюбленим жанром поетки, але — як на мій смак — інші драматичні жанри також належать до найкращого в її творчості. Адже ні "Блакитна троянда", ні "Камінний господар", ні "Лісова пісня" не є драматичними поемами. Леся Українка однаково майстерно володіла багатьма драматичними жанрами, в тому числі такими взаємопротилежними, як драма-феєрія і драматична поема. В чому полягає протилежність цих жанрів? Драма-феєрія наскрізь пронизана зоровими ефектами: колір і рух, декорації та одяг персонажів мають у ній якщо не головне, то вельми важливе значення, система зорових ефектів допомагає у феєрії розкрити авторський задум. Натомість драматична поема — це твір, написаний у драма-

тичній формі, але без звернення особливої уваги на сцену та її закони. Входи і виходи, рух на сцені, зміна декорацій, слухові і зорові ефекти — все те, що звєтється сценічністю, — все це небагато важить у жанрі драматичної поеми, яка часто взагалі не розрахована на виставу на сцені. Основний наголос у цьому жанрі падає на сам текст літературного твору. Тому, повторюю, найбільш віддалені, взаємопротилежні точки творчої амплітуди Лесі Українки в ділянці драматичної творчості, це феєрія та драматична поема. Класичним прикладом драми-феєрії в українській літературі — а також і в світовій драматургії — можна вважати "Лісову пісню".

Щодо драматичних поем, то тут досить тяжко виділити котрусь із них як найкращу. "У пущі", "Одержима", "Адвокат Мартіян", "У катакомбах", "Оргія", "Кассандра", "Руфін і Прісцілла" — стоять приблизно на одному мистецькому рівні.

Крім драматичної поеми та драми феєрії, Леся Українка залишила нам низку інших драматичних жанрів: символічна драма ("Блакитна троянда"), віршована драма ("Камінний господар"), драматична новела ("Прощання"), діалог ("Три хвилини", "В дому роботи, в країні неволі", "Айша та Мухаммед") і драматичний етюд ("Йоганна, жінка Хусова").

Я хотів би звернути особливу увагу на непомічену ніким перлину, що звєтється "Прощання". На прикладі цієї невеличкої новелі прозиривається трагедія Лесі Українки як світової письменниці. "Прощання" — це безфабульна драматична новела, побудована на нюансах людської психології. Написана вона 1895 року — саме тоді, коли у світовій літературі почали з'являтися перші спроби безфабульної психологічної прози. Вистачало б перекласти "Прощання" на котрусь із європейських мов — і цей переклад міг би відкрити для Лесі Українки шлях до того місця в світовій літературі, на яке вона як письменниця заслуговує. На Україні в ті часи не було ще читача для подібних творів. Та, мабуть, і тепер його обмаль. А тим часом, на початку нашого сторіччя, ліпші й гірші західні письменники дослівно засипали читача подібними творами. Якби ми тепер переклали драматичну новелю "Прощання" на котрусь із світових мов, — твір уже не матиме смаку новинки і не зробить того враження, яке міг зробити в час своєї появи. Трагедія Лесі Українки не лише в тому, що вона писала в ліжку, з температурою, перемагаючи хворобу. Трагедія її в тому, що вона як письменниця через брак перекладів не могла дійти до європейського читача й глядача — так само, як не могла дійти до тодішнього українського читача завдяки революційності своїх драм і драматичних поэм. Маю тут на думці не заклик до революції, лише формальні зміни й нововведення в українській драматургії: Леся Українка прийшла в нашу драматургію як найбільша новаторка.

Розгляньмо драму-феєрію "Лісова пісня". Чим ця річ відрізняється від традиційної етнографічно-побутової драми, що панувала в нашій літературі? Українські драматурги раніше ставили у своїх творах дві основні цілі — при тому обидві позамистецькі. Перша ціль — показати народній

побут і тим довести окремішність українського народу. Друга ціль — збудити в глядача співчуття до покривдженіх і тим самим викликати соціальний протест. Леся Українка в "Лісовій пісні" дає справжню енциклопедію народньої демонології. Але на відміну від традиційної драматургії, у неї етнографічний матеріал служить мистецтву, а не навпаки.

Друга особливість, яка відрізняє Лесю Українку від того поняття, що зветься іменем "український побутовий театр", — це відсутність гумористичних ефектів. Лише в окремих випадках поетка вдається до комічних ситуацій. Так, у фантастичній драмі "Осіння казка", де служебка вратуvalа лицаря з в'язниці і заховала його у свинниці.

Коли я вже згадав "Осінню казку", то мушу зазначити, що цей твір належить до найслабших у поетичній спадщині письменниці. Але не слід забувати, що навіть і в найслабших її творах іноді можна натрапити на близький вислів глибокої думки. Напр., у цій самій "Осінній казці":

Хто визволиться сам, той буде вільний,
Хто визволить кого — в неволю візьме.

У радянській пресі драму-феєрію "Лісова пісня" проголошено найкращим твором Лесі Українки. Це зроблено, без жодного сумніву, щоб відвернути увагу від інших, психологічно більш витончених, проблемно-філософічних та візійно-пророчих творів письменниці. Безперечно, "Лісова пісня" легка для сприймання, формально близьку річ, але вона побудована на зовнішніх ефектах, і глибиною змісту не дорівнює таким шедеврам, як "Блакитна троянда" з її символікою, чи як "Камінний господар" з його містикою, або "У пущі", де розкривається вічна проблема — мистець і його оточення, не кажучи вже про "Кассандру" — трагедію правди, що вбиває, ні про "Руфіна і Прісціллу", за свідоцтвом М. Зерова, улюблену річ самої авторки, ані про "Оргію", що крізь призму естетики подає проблему національного поневолення, ані про "Адвоката Мартіяна", що випереджає на півторіччя європейську драматургію.

До того, поміж усіх щойно перерахованих творів "Лісова пісня" фабульно найменша самостійна: часом здається, що це "Затоплений дзвін" Г. Гауптмана, з якого виключено символіку дзвону. А коли читаемо ремарку:

На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає ярше дика рожа, біліє цвіт калини, глод соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернinha появляє ніжні квіти

— то мимоволі згадується "Жуазель" Моріса Метерлінка...

Підсумовуючи цей розділ, треба ще зупинитись на таких моментах.

1. Величезне жанрове багатство Лесиніої драматургії: драматична поема, драма прозаїчна, драма віршована, драматизована новеля, діялог, драматичний етюд, драма-феєрія. При цьому вражася відсутність комедії та гумористичних ефектів: немає ні комічних персонажів, ні словесного гумору — навіть Станарель, що вдається до саркастичних реплік, не здається смішним — ані гумористичних ситуацій, якщо не рахувати лицаря в свинниці (про що ми вже згадували) та фігурки Годвінсона ("У пущі").

2. Виняткова тематична широта охопленого матеріалу: дія відбувається в різні епохи, у найвіддаленіших країнах та у відмінних соціальних середовищах: давній Єгипет, вавилонський полон єреїв, Троя часів облоги, доба раннього християнства — і поруч бароккова Еспанія, Америка XVII століття, французька революція, позачасове українське Полісся, і сучасні поетці кола української інтелігенції.

3. Різноманітність і неповторність персонажів: донна Анна і Йоганна, жінка Хусова, Кассандра і Прісцілла, Неріса з "Оргії" та Любов Гошинська ("Блакитна троянда") — якщо брати самих тільки героїн Лесиної драматургії — які це все індивідуальні, іскраво окреслені, живі й оригінальні постаті. Жодна з них не подібна до іншої. Найменше власного, "лесе-українського" — в Килині, вдові з "Лісової пісні". Можна вбачити невеличке споріднення у Тірци й Кассандри — мовляв, обидві пророчиці, але далі цієї чисто зовнішньої ознаки споріднення не сягає. Та ще про Гошинську, Одержиму й Кассандру я сказав би, що іх об'єднує якась трагічна містичка.

4. Вражає також неповторність лексичного матеріалу, символіки та різних стилістичних засобів. Як виняток, можна назвати лише перенесення символіки "принцеси на неприступній горі" з невдалої — і тому незакінченої марксистської драматичної фантазії "Осіння казка", писаної 1905 р., до драми "Камінний господар", створеної 1912 р.

В "Осінній казці" принцеса:

Я вдруге не стерплю розлуки!
До тебе йду
На волю та біду!

(Кидається з даху і теж скочується в діл).

У "Каміннім господарі" Анна:

Радійте!
Тепер уже не треба визволяти —
Впаде сама з гори принцеса ваша!

Очевидно, письменниця сама вважала "Осінню казку" лише за матеріал для інших, більш довершених творів.

Про стилістичні засоби Лесі Українки можна написати чималу книжку — але пошто це робити, коли таку книжку в нас ніхто не читатиме, як не читають "Строфіки" автора цього есею. Все таки не можу стриматись, щоб не навести бодай одного випадку багатства Лесиної стилістики. Ось, напр., гіпокористичний димінутив у функції десфемізму:

Твоя рабиня вже доложить хисту:
Всі зморщечки отут попри очицях,
Навколо вустоньків і між брівками
Чудово замалює, зробить церу
Таку свіженяньку, як була колись!
("Йоганна, жінка Хусова")

5. Огляд Лесиної драматургії був би неповний і однобічний, якби я обмежився самими лише досягненнями поетки і промінув ті — на щастя досить незначні й непомітні — недоліки, які вряди-годи можна знайти в її творах. Найслабше в неї виходила розв'язка, закінчення драматичного твору. Так, третя дія драматичної поеми "У пушці" відбувається після кульминації і, хоч психологічно глибша, але фабульно слабша від двох попередніх дій. Недороблена також остання дія "Лісової пісні". У "Кассандри" авторка сама завважила непотрібність фінальної сцени, без якої так усе ясно, і висловила бажання, щоб ту сцену виключити з наступних видань. (Ніби на глум над останньою волею поетки, в радянських виданнях, з яких викидають чимало мистецьки-повновартісного матеріалу, не забувають додати до "Кассандри" цю забраковану сцену).

Та найгірша творча невдача спіткала Лесю Українку з драматичною поемою "Руфін і Прісцілла". Це геніальна річ, але за винятком останньої сцени. По-перше, вся акція драматичної поеми відбувається на сцені, "на першому пляні", і раптом в останній дії ця акція переноситься за сцену і сприймається вже не безпосередньо, а крізь призму бачення циркової юрби. Протягом усього твору поетка показувала своїх героїв, але тут вона про них лише розказує, а якщо й показує, то здаля, щоб зараз же заховати. Гра "показує-розв'язує" може провадитись у художньому творі, розказувати можна зав'язку, різні перипетії, нарешті — епілог, але розв'язку треба таки показати.

По-друге, основана на нюансах психологічна драма в останній дії несподівано іпостасована нижчим драматичним жанром — масовою сценою на зразок Пушкінського "Бориса Годунова". Саме з себе використання пушкінських технічних засобів ще не зле — Пушкін добрий письменник, та біда в тому, що як драматург він стоїть щаблем нижче від Лесі Українки.

6. Щоб не лишити в читача неприємного присмаку заввагою про недоліки, зверну увагу ще на один деталь, на підставі якого наукове літературознавство (тому що всі, кому не лінъки, поробилися тепер "літературознавцями", вживуючи цей термін, мушу додавати ще й есенціальній епітет) виявляє різницю між творами великих і просто пересічних письменників. Пересічний письменник зосереджує всю свою увагу на головних персонажах твору, і саме тому вони — як правило — виходять у нього мляви, бліді, невиразні. Натомість другорядні персонажі, яких він малював мимохідь, виявляються живими й повнокровними. Лише найбільшому майстрові слова вдається головний персонаж. Саме до таких майстрів належить драматург Леся Українка.

Вище ми говорили, що "Блакитна троянда" поставила Лесю Українку на один рівень із світовими драматургами тієї доби. Але є один твір поетки, який не тільки синхронізується зі світовим письменством, а й ви-переджає його принаймні на півторіччя, твір, який фактично належить до літератури не початку нашого віку, а до його другої половини. Мовою на думці драматичну поему "Адвокат Мартін": тут і замкнене коло, що

якого немає виходу, і фатальний збіг обставини, і самотність головного героя, і постать глухонімого раба, який, можливо, символізує невблаганість часу, і такі композиційні засоби, як антициліп та звукове облямовання — все це типове для європейської літератури наших днів і могло б вийти з-під пера Ануї або Камю. Якщо Гоголь був перший сюрреаліст європейської літератури, то Леся Українка — перша екзистенціалістка.

V. Проза Лесі Українки

Прозу Лесі Українки я порівняв би з невеличким будинком, який стоїть у глибині подвір'я, заступлений від вулиці монументальним монобльоком її драматургії та квітучим садом поезії. Щойно наблизившись до того будиночку, ми помічаємо досконалість його архітектури і красу мистецького оздоблення. Цим я хочу сказати, що прозові твори поетки — хоч вони менш відомі, ніж її вірші та драми — мають невіднайдену художню вартість. Більше того — я беру на себе сміливість висловити думку, що Леся належить до найвидатніших українських прозаїків.

"Така її доля. Образок з життя" — так зветься перша спроба Лесі Українки в ділянці художньої прози. Ця спроба ще стоїть поза літературою. Але не треба забувати, що цей образок з життя Лесі написала, коли їй було тільки сімнадцять років. Вже два роки пізніше вона пише оповідання "Жаль", яке читається з цікавістю. Можливо, досвідчений критик помітить у цьому оповіданні деякі недоліки, але середній, масовий читач знайде в ньому читабельний матеріал відповідний до свого рівня.

Щаблем вище стоїть написане 1898 р. оповідання "Над морем". Це твір дозрілої письменниці, імпресіоністична проза, яка трохи нагадує манеру Чехова й Коцюбинського. З обома щойнозгаданими письменниками ріднить Лесю Українку також викривальна тенденція оповідання, але ця викривальність ніколи не переходить у неї в штучно надуману тенденційність. Найкраще в оповіданні — морські краєвиди, які облямовують і пронизують цей твір, кінцеві рядки оповідання "Над морем" належать до високохудожніх зразків пейзажної прози.

Оповідання Лесі Українки "Екбал-ганем" дослідники вважають фрагментом якоїсь запланованої повісті. Написане воно 1913 р., незадовго до смерті письменниці. Можливо, це справді уривок, проте він являє собою закінчене ціле і не потребує для свого розшифрування якихось додаткових матеріалів. Сюжет оповідання "Екбал-ганем" — екзотичний, дія відбувається в Єгипті. Але екзотика обмежується лише місцем дії. Це, власне, психологічна новела, в якій письменница користується технічними засобами сучасної світової літератури. Вона дає зрозуміти речі, не називаючи їх. Творів такого рівня можна знайти чимало в англомовних чи еспаномовних авторів новосніх років. Коли я читав новелю "Екбал-ганем", мені здавалося, що це переклад когось із знаних мені західних письменників нашої доби. Але ж ні! Це оригінальний твір Лесі Українки. І написаний він майже шістдесят років тому.

У своїх прозових творах із життя інтелігенції, а також в екзотично забарвлених оповіданнях Леся Українка орієнтувалася на кращі зразки європейського письменства. Так само, як це робила вона і в своїй драматургії, і в дозрілій ліриці. Тим легше це було робити, що в українській літературі тієї доби не було ще усталених традицій і канонів щодо літератури з подібною тематикою.

Натомість існували канони для творів з українською народнію тематикою. Ці канони витворилися ще в творчості Григорія Квітки-Основ'яненка та Марка Вовчка і досягли остаточного завершення в прозі Панаса Мирного.

Леся Українка зверталася до мотивів українського села і селянства не тільки в ранніх напівдитячих творах, а й тоді, як стала сформованою письменницею. Як же Леся Українка розв'язує проблему показу селянства? Як і в драмі, вона переступає усталену традицію і йде власним шляхом. Насамперед вона відмовляється від такого традиційного технічного засобу, як авторська ремарка: вона не пояснює читачеві вчинків свого героя чи героїні. Читач має сам зрозуміти психічний стан героя.

Другий технічний засіб, що відрізняє прозу Лесі Українки від побутового етнографізму, — це функціональна реалістична деталізація. Наведу такий приклад:

"Семен спочатку сидів нерухомо, дивився похмуро на малу Пріську, але дитина, ще не міцна в спині, незабаром втомилася сидіти, хитнулась, перекинулась і, вдарившись об твердий тік, зайнілася безгучним плачем..."

Ця сцена потрібна Лесі Українці, щоб показати реакцію одного з персонажів на цей дитячий плач. Характерно, що читач, дійшовши до цього місця, ще не знає, як саме той персонаж реагуватиме.

Цитоване оповідання "Приязнь" — із життя волинського Полісся — якоюсь мірою перегукується з феєрією "Лісова пісня". В обох творах етнографізм служить мистецтву, а не мистецтво етнографії, як то бувало у попередніх наших прозаїків.

Підсумовуючи, можу сказати, що невеликий кількісно прозовий добрілок Лесі Українки за свою художньою вартістю заслуговує на місце в однім ряду з найкращими здобутками українських прозаїків початку сторіччя. Мистецька проза І. Франка, В. Винниченка, М. Коцюбинського та Лесі Українки — це явища одного ряду.

VI. Леся Українка як перекладачка та літературний критик

Нам лишається розглянути ще дві сторони літературної діяльності Лесі Українки: її працю перекладачки й літературного критика. Перекладала вона з вісімох мов (українська, російська, польська, німецька, французька, англійська, італійська та грецька) на дві (українська й російська) — не рахуючи, звичайно, перекладів, роблених не з мови оригіналів (індійська і давньоегипетська)

Але ці переклади беремо до рук, як сказав би М. Орест, "з чуттям туманним": на відміну від її драматичних творів, а почасти прози й поезії,

ці переклади, у більшості своїй, не підносяться над рівнем кращих перекладів тієї доби. А була це доба, коли українське перекладацтво щойно відривалося від традицій травестійних переробок, коли вульгаризація лексики вже зникла, а ностирифікація тексту ще трималася. Тож коли ми відкриємо навзгодгад книжку і прочитаемо таку, скажімо, поезію:

Ой, ляжу я долі посеред осади,
Уже ж бо я хворий з тяжкої досади.
Ось ідуть одвідати сусіди зблиzen'ка
А помежи ними йде моя миленька,
Оступись, лікарю, хай мила лікує,
Тільки мила знає, що мені бракує —

нам і до голови не впаде, що це переклад давньо-египетської пісні, а здаватиметься, щоесь тут має бути й "соловейко на калинонці" — настільки все це наближене до стилістики українського фолклору.

До того ж більшість перекладів Лесі Українки має принагідний характер, систематично працювала вона лише над перекладами з Гайнріха Гайне та може ще Гавптмана. Що можна сказати про ці переклади? Перекладу "Ткачів" Гавптмана, соціальної драми, яка певною мірою була попередницею радянського виробничого роману — я не читав і знаю лише, що такий переклад існує, але не знаю, чи він був колинебудь надрукований.

Якщо естетичне відношення між самим оригіналом і перекладом допускає три варіанти, тоді: переклад кращий від оригіналу, рівновартісний, гірший. Подібні варіанти виникають і між автором та перекладачем. (А — автор, П — перекладач):

1. A>P, себто автор як письменник стоїть вище від перекладача, який і взагалі може не мати власної літературної продукції. Напр., Гете і його перекладач Микола Лукаш.

2. A=P, себто автор і його перекладач займають у літературі приблизно однакове місце. Напр., Адам Міцкевич і Максим Рильський, або Михайло Орест та Інокентій Анненський.

3. A<P, себто перекладач займає більш поважне місце в літературі, ніж автор оригіналу. Напр., М. Зеров та граф П. Бутурлін, забутий російський поет, з якого Зеров переклав сонет "Шевченкова могила". Відносини Лесі Українки як перекладачки з її улюбленим автором Гайнріхом Гайне відповідають саме цій третій формулі: A<P. Думаю, що ці переклади постали як відгомін російських літературних смаків тієї доби, коли дуже скромний з мистецького погляду поетичний доробок Гайне вважався за вищу точку світової поезії. Поезії Гайне — багатослівні, неглибокі змістом, але політично загострені і не позбавлені дотепу. Вони і в Лесиному перекладі такі самі, як в оригіналі, ні гірші, ні кращі. Варто звернути увагу, що перекладачка вміє відтворити гайнівський дотеп. Говорить мурин-князь:

Взяв недавно я русьву
Куховарочку з Ельзасу,
І тепер в її обіймах

Я зовсім, як в себе дома! —
Як погляну ій на ноги,
То згадаю любих слонів...

Позитивним наслідком Лесиної праці над перекладами з Гайне мені здається використання поеткою певних технічних засобів, строф і розмірів цього автора, зокрема таких, як неримований катрен чотирисотпінного хорею, що його Леся застосовувала в деяких кращих своїх поезіях: "Трагедія", "Бранець".

А взагалі діяльність Лесі Українки, як перекладачки, має вартість по-перше як свідоцтво про коло зацікавлень письменниці, а по-друге також і як певний етап на шляху до високого перекладницького мистецтва київських неокласиків.

Критичні статті Лесі Українки роблять дуже своєрідне враження: з одного боку, поетка виявляє живу спостережливість щодо літературних явищ і висловлює надзвичайно цікаві погляди, а з другого — переповідає зміст рецензованих оповідань, що з погляду фахової критики — недопущене.

Якщо драматичні свої твори Леся Українка писала тільки українською мовою, а серед її поезій, прози і перекладів трапляються іноді окрім російськомовні речі (поезія "Когда цветет никотиана", прозова мініатюра "Мгновение", переклади поезій Конопницької на російську мову) — то між її критичних статей і нарисів російська мова переважає. А це треба пояснити тим, що в своїй драматичній творчості Леся не мала ні читачів, ні глядача, і була свідома, що пише НІ ДЛЯ КОГО, натомість статті вона, навпаки, спрямувала до деяких своїх земляків, до яких російське слово промовляло, може, краще, ніж українське.

З-поміж російських статей чи есеїв найважливіші — розвідка про двох італійських письменників, Аду Негрі та Габрієлі д'Аннунціо, стаття про польську літературу та незакінчене дослідження про новітню громадянську драму. З українських — невеличкий есей "Утопія в белетристиці" та незакінчена стаття про англійського поета Джона Мільтона.

Окремо варто було б виділити писані по-російському статті на теми української літератури: довідку "Малорусские писатели на Буковине" та велику рецензію на ранні оповідання В. Винниченка. З цієї рецензії наводжу два фрагменти у моєму перекладі.

"...Для Винниченка, як і для Гавптмана, людина юрби вже не є бутафорська принадлежність, як це було в старих романтиков, це не манекен упимірювати убрання, зшиті з "людських документів", як це було в наявітів, ні, для них "людина юрби" — людина в повному значенні слова, та її не виведено з юрби, не поставлено одинцем або в штучну групу для художньої студії, як це було в російських реалістів, а, навпаки, залишено в її середовищі і разом із тим висунено на перший плян так близько, що середовище вже перестало здаватися тлом, розчленувавшись на рівновартиці, але не рівнозначні постаті... У Гавптмана всі персонажі, всі члени юрби його "Ткачів", пов'язані не лише спільними умовами життя, але й загальним настроєм, що проходить різні фази і набуває різних відтінків у різних осіб. У Винниченка вони пов'язані ще й фабулою, розвиткові

якої так чи інакше сприяють. Але який би сильний не був настрій "Ткачів", якою мірою не була б цікава фабула "Голоти" — не в них самих вартість цих творів. Ми можемо уявити собі тих самих персонажів в іншому настрої, пов'язаних іншою фабулою, але все ж вони не втрачають значення та інтересу, кожен з них, як це й буває в справжньому житті, служить ще й за самоціль, тому в читача немає того враження, яке виникає при читанні будь-якого письменника зі старих шкіл, а саме, що якби помер головний герой, або зникла головна теза твору, то другорядним персонажам уже й на світі робити нічого, хоч зараз померти, тому що вони жили для "освітлення" чи "відтінення", а самі з себе нікому не потрібні..."

"...Потроху виробився новий погляд, захоплено сприйнятий новоромантиками в мистецтві, а саме, що ні в природі, ні в житті нема нічого, що було б само з себе, так би мовити, за правом народження, другорядним, що кожна особистість суверенна, що кожна людина, яка б вона не була, є героєм для самого себе і частиною середовища відносно інших..."

У цій статті-рецензії Леся Українка себе саму також зараховує до новоромантиків.

VII. Світогляд Л. Українки та його втілення в її художній творчості

Формування Лесі Українки як людини й письменниці припало на добу, коли Україна вже перетворилася була на духову провінцію Росії, а в російській поезії панували епігони Некрасова, про якого думали, що він "вищий за Пушкіна", існував культ Беранже, який здавався найкращим поетом Франції, та Гайнріха Гайне, якого вважали за найбільшого лірика всіх віків і народів. Невігласа Белінського шанували як арбітра естетичного смаку, читати графоманську писанину Чернишевського було моральним обов'язкоможної "передової" людини, а за "володаря почуттів і думок" правив Пісарєв, який ставив такі, пробачте, проблеми: що має більшу вартість для людства — чоботи чи Шекспір? І відповідав — чоботи!

В історії відомі періоди піднесень і падінь культури, моралі, інтелектуальних здібностей багатьох народів. Так, Італія в добу Оттонів знала найглибшого здичавіння, Німеччину XV віку охопила була масова антифеміністична параноя. Про Росію другої половини минулого сторіччя можна сказати, що вона перебувала в стані національного ідіотизму.

Зворотною стороною гльорифікації Чернишевських була зневага до власних духових вартостей: Тютчева не помічали, Достоєвський — "хворий талант", до того ж усіх своїх героїв він списав із самого себе, а Толстой — "юродивий поміщик"...

І так само, як мужик у поемі С. Есенина, російський інтелігент другої половини дев'ятнадцятого століття "дививсь на Маркса, як на Саваота", література мала бути лише "викривальною", проблематика — соціальною, і все це знаходило жвавий відгомін в інтелектуальному житті України, хоч може й не набирало надто карикатурних форм, а також відрізнялося від метрополії наявністю національної проблематики.

А що Леся Українка ввесь час перебувала в самому центрі не лише культурного, а й соціально-громадського життя тодішньої України, то ідеологічно-світоглядові питання відбивалися в її поезіях, драмах, оповіданнях, есеях. Звідси — переспіви російських поетів у громадянській ліриці, і переклади з Гайнріха Гайне і спроби написати марксистську драму... Увесь творчий шлях Лесі Українки — це шлях до звільнення від цих російських канонів, шаблонів і штампів — і врешті перемога над ними.

Звичайно говорять про вплив дядька, М. Драгоманова, на формування світогляду Лесі Українки — я беру справу ширше і вважаю, що й сам Драгоманов був "дитиною доби", її репрезентантом і яскравим виразником. Думаю, що тут важив не стільки політичний світогляд, скільки культурний рівень Драгоманова, який був по-европейському освіченою людиною.

Леся Українка залишки використовувала в своїх творах теми, ситуації, символи світового письменства. Легко завважити, що основний технічний засіб, до якого вона вдається — це перенесення конфлікту у соціальну площину. Наведу кілька прикладів. "Озімандія" — твір англійського романтика Шеллі — це поезія про марноту земної слави, базований на цій поезії твір Лесі Українки "Напис в руїні" ставить насамперед соціальну проблему: народ і цар.

Актorkа з оповідання "Розмова" нагадує оскар-вайлльдівську Сібллу Вен — героїню роману "Портрет Доріана Гріє", та, на відміну від Оскара Вайлльда, тут показаний не лише зудар мистецтва й дійсності — а також і чисто матеріальні проблеми, пов'язані з цим зударом. Артистка оповідає поетові про своє нещасливе кохання:

"Така 'перелітна птаха', якою я була і мусіла бути по умовах нашої сцени, могла заробляти тільки 'перельотами'... а звивши 'гніздо' постійне, я позбулася би й заробітків. Ще якби він був актором... а то не може ж хронікер малої преси в кожному новому місті 'пристроюватись' до іншої газети..."

Ще один приклад. "Полярна ніч" Лесі Українки подібна своїм змістом до поезії "Схід сонця" німецького поета Альфреда Момберта, який жив і писав одночасно з нашою поеткою. У Лесі:

Дитина вже заплакати збиралась,
Коли замріли в хаті стіни й лави —
І наш юнак покликнув: "Сонце сходить!
Бач, я казав!" Ми кинулись до вікон.
За сніжною пустинею далеко
Займалося півкругом сяйво. "Де ж там, —
Сказала жінка, — се був знову сполох".
"У сніжні ночі сполохи не сяють, —
Промовив дід. — Се просто місяць сходить".

У Момберта (цитую за перекладом М. Ореста):

Червоним пломеніючи вогнем,
Підводиться там куля велетенська,

Переборовши чорних хмар вали...
Я і вони дивились і дивились
На неї, і божественне чуття
Вступало, невідоме, в наші душі...
Враз залиував по бруку крок тяжкий,
І хтось глузливо мовив: — Нерозумні!
Що очі вступили? Це ж тільки місяць!

У Момберта символ має загально-філософський характер, у Лесі Українки — соціальний. Про це свідчить система символіки, типова для революційної поезії тієї доби.

У незакінченій повісті "Приязнь" Лесі Українка зупиняється на проблемі соціальної нерівності: у цій повісті дві героїні — одна паніочка, а друга селянка з курної хати.

Особливо гостро стоять соціальні проблеми в її творах, писаних 1904-1905 р., коли вся атмосфера довкола була насичена революцією. Але, на честь Лесі Українки треба сказати, що соціальна тенденція її творів майже ніколи не переходить у тенденційність.

Лише в двох драматичних поемах Лесі Українки завважуємо тенденційність, яка йде на шкоду мистецькій вартості. Маю на думці драматичні поеми "Три хвилини" та "Осіння казка". Особливо остання річ, "Осіння казка", може служити за приклад, як тенденційність перешикоджує художній творчості, зневірює вартість мистецтва. "Осінню казку" Лесі Українка почала в казково-романтичному пляні: ув'язнений лицар, царівна, що чекає на визволителя. Несподівано з цим пляном схрещується плян соціальний — у дусі класової боротьби. Але поетка сама завважила, що тенденційність убиває мистецтво і залишила цю драматичну поему незакінченою, а кілька років пізніше використала окремі моменти з поеми для драми "Камінний господар", про що ми вже згадували.

Але поруч із відлунням марксистської ідеології в творчості Лесі Українки виразно виступає інша, протилежна ідеологія — вчення Фрідріха Ніцше. А поряд із соціальними проблемами в її творчості з роками все більше місця займають проблеми національні. Ніцшеанство Лесі Українки найповніше виявилося в її драматичній поемі "Одержаніма". Можливо, що сучасний західній психоаналітик у драмі "Блакитна троянда" знайде комплекс Йокасти, але, на мою думку, в центрі "Блакитної троянди" стоїть ніцшеанська проблема влади, — в данім випадку — влади матері над сином. Так само, коли ми, читаючи драму "Камінний господар", доходимо до розв'язки твору, нам згадується гасло Фрідріха Ніцше: "Не воля до життя — так я навчаю — лише воля до влади!" Ремінісценції з Ніцшею розкидані по багатьох творах Лесі Українки. Наприклад, в "Оргії":

Відомо, що поганий той школар,
Який учителя не переважить...

Це нагадує афоризм Ніцше: "Погана нагорода вчителеві, якщо учень його не переважить".

Щодо національної проблематики, то ій Леся Українка приділяє увагу — одночасно з проблематикою соціальною — почавши від своїх ранніх творів. Уже в поемі "Роберт Брюс, король шотландський" (цю поему Леся написала, коли мала двадцять два роки) вона оспівує боротьбу за національну незалежність.

Містичному зв'язкові людини з її батьківчиною присвячена легенда "Ра-Менеїс". У візіонерській "Легенді віків" поетеса жахається, як чогось найстрашнішого, самого припущення, що

Колись так, може, й наша рідна мова

Зостанеться на загадку вікам

Німим, холодним, дивним трупом слова...

Питанню національного поневолення присвячені такі драматичні поеми, як "Вавилонський полон", "На руїнах", "Боярня", "Оргія". Написані протягом десятьох років — від 1903 по 1913 — ці твори мають різну мистецьку вартість: "На руїнах" належить до найслабших творів письменниці, "Вавилонський полон" і "Боярня" — до середніх, а "Оргія" до найкращих.

Назагал, розглядаючи творчість письменниці, можна завважити певну еволюцію світогляду. Соціальні мотиви нарощають у добу революції 1905 року, а потім ідуть на спад. Натомість увага письменниці до національної проблематики ввесь час зростає й загострюється.

Найчіткіше і найпослідовніше поставлена проблематика національного — саме національного, а не соціального — поневолення у драматичній поемі "Оргія". В жодному творі Лесі Українки не можна вбачати прямої алегорії — "абсурдно шукати відповідності", — казав Ярхо, — між дійсністю та відзеркаленням цієї дійсності в творчості поета" — але саме в "Оргії" впадає в око навмисний ряд уподобінь до тих ситуацій, які виникали при російсько-українських візєминах. Наведу низку прикладів.

Взірцевий маєш хор панегиристів...

Панегиристи ці набрані з місцевих греків. І вже читач пригадує, що українських хлопчиків набирали для петербурзької придворної капелі. Доля цих хлопців складається по-різному: хто мав щастя в коханні, той "стрибав у князі", як Розумовський, а хто не мав — тому лишалося п'єре-різати собі горло, як це зробив Максим Березовський...

Я тут називав співца

Справдешнього. Не дуже він славутній,

Та се вже грекам сором, не співцеві.

Я покажу Коринтові, що треба

Римлянина для цінування хисту,

Інакше хист лишиться неужитком...

Це нагадує нам — як це не прикро, але правда! — що ми "визнали" і Котляревського і Шевченка лише після того, як їх помітили і визнали росіяни (!!! — ред.).

Він Греції дав спокій і закон,

Чого вона не мала споконвіку.

Чи не "святе переконання" більшості росіян щодо України?
Незадоволення, що Греція

Навчала Рим лише бабських теревенів,
Що тільки нам релігію зганьбили...

Пригадується реакція росіян на українські "відступлення" від московського православ'я...

В них навіть мови не було ніколи...

Мабуть, найтипівіше твердження і переконання росіян щодо українців.
Ще приклад з "Оргії":

Та й іх поезія, скажу по правді,
Таки супроти нашої не встоїть.
Добірності такої, як Горацій,
Грек не досяг ніколи...

Поставмо Пушкіна замість Горація — і матимемо сто разів чутій і читаний вислів...

Поезію латинську
Почав нам еллін-бранець, не римлянин...

Історична неточність щодо римської літератури, натомість досить точна подробиця щодо виникнення російської поезії: першим російським поетом був білорус із Київської Академії Симеон Полоцький.

Мій друже, ти ж не будеш запевняти,
Що тій вірші не були партаські,
А так мова не була потворна?

Це вже зовсім не стосується до початків римської поезії, а до російської. Мова перших поетів-чужинців у Москві, пізніше Росії (Симеона Полоцького, Антіоха Кантеміра, Теофана Прокоповича, Дмитра Туптала-Ростовського та Стефана Яворського) дійсно була несамовита, а віршилища іхні були справді партаські.

Варто звернути увагу на ім'я головного героя "Оргії" — на Антєя. За грецькою мітологією, Антєй — син Геї і Посейдона, жахливий велетень-розвбійник, що жив у Лівії і, примушуючи кожного подорожнього вступати в двобій, перемагав і забивав його, бож мати — Гея (земля). давала Антєєві щораз нову силу, коли він ступав по ній або торкається її. Геракл, зустрівшись з Антєєм, підніс його в повітря — позбавивши таким чином материнської допомоги — і задушив його. У Лесиній "Оргії" Антєй задушується струною — але це тільки варіант мітологічного мотиву смерти через задушення.

Саме в ті роки білоруський поет Максим Богданович написав поезію на цю тему: "Калі звалу дужы Геракл у пыл Антэя". Тут не йде про випадок одночасного паралельного переосмислення негативної посегаті грецького Антєя на позитивну, а що, більш правдоподібно, як Леся Українка, так і Максим Богданович, черпали свої відомості про Антєя з якогось спільногого джерела — підручника мітології, де автор через недогляд забув дати Антєєві належну характеристику або — під впливом аналогічної

мітологеми про Іллю Муромця, якому "лежачи на землі — сили прибувають" — вивів Антєя як позитивну постать.

Радянські історики й літературні критики можуть написати все, що завгодно: якщо це буде для чогось потрібно, напишуть, — беру найбільш абсурдний приклад — що гетьман Іван Мазепа боровся за "воссоедінені" України з Росією, або — не тільки можуть, а вже й пишуть — що світогляд Шевченка сформувався під благодійним впливом Чернишевського.

Для того, щоб оголосити своє право на Лесю Українку, вони змогли обйтись досить легкою операцією: не включили до зібрання її творів кількох речей (в тому числі антимосковської драматичної поеми "Боярня"), а деяким іншим творам дали відповідну інтерпретацію.

В дійсності іхні права обмежуються лише двома-трьома творами поетки — і то найслабшими: "Осіння казка", "Три хвилини". Вже навіть така річ, як "В катакомбах", не може бути названа марксистською: це скоріше ніцшеанський волюнтаризм, ніж "класова свідомість раба".

А що казати про такі думки поетки, як фрагмент драматичної поеми "У пущі", де мова йде про Річардове зайняття скульптурою:

...Річард молодий,
А тим, що він не любить пиятики,
З дівчатами не водиться, то мусить,
Чим іншим бавиться — кров молода.

Це ж чисто фройдіанський погляд на джерело мистецької творчості — а фройдіанство, якщо вірити радянським енциклопедіям — це "буржуазна псевдо-наука"!

Але це тільки один деталь. Гостро контрастує з ортодоксальним марксизмом Лесина ненависть до всякого догматизму — ненависть, втілена в такій найкраїнішій речі, як "У пущі" та "Руфін і Прісцілла".

Імпресіонізм і символізм — компоненти мистецького світогляду Лесі Українки — не багато мають спільногого з "критичним реалізмом" російської літератури, а тим менше з "соціалістичним реалізмом" літератури радянської. Методом матеріалістичного вчення Маркса й Леніна була діалектика, але у всій світовій філософії, мабуть ніхто, не виключаючи Й Шопенгауера, так злосливо не висміював діалектики, як Леся Українка у своїй драматичній поемі "Кассандра":

Гелен: Що правда? Що неправда? Ту брехню,
що справдиться, всі правдою зовуть.
Одного разу раб мені збрехав,
що мій фіял украдено, бо просто
не хтілося йому шукати фіяла,
а поки лінувався раб, то й справді
фіял було украдено. Де правда
була тут, де брехня? Тоненька смужка
брехню від правди ділить у минулім,
але в прийдешньому нема вже й смужки.

Кассандра: Коли хо каже те, що й сам не вірить,
то се неправда явна.

Гелен: А як скаже,
хоч в добрій вірі, тільки помилувшись,
не до ладу, то се вже буде правда?

Кассандра: А як же ти, Гелене, одріжняєш
брехню від правди?

Гелен: Та ніяк. Я просто даю їм спокій

Кассандра: Як же ти віщуєш?
Шо кажеш людям?

Гелен: Ти, що треба, сестро, ти що корисна або що нажесна.

Але що найбільш і найпослідовніш негуманітарне з п

Чо що найсильніш і найпослідовніш керуванням з діалектичним і з усіким матеріалізмом — це струмінь ірреального у творчості Лесі Українки: і містична сила сюжету про Дон Жуана — про що писала сама поетка — і містичка "Блакитної троянди", і візійна лірика, і особлива предилекція до постатей пророчиць (Тірца, Кассандра) та пророків (Єремія).

І коли читаемо надхнені сторінки про утиски на мистця — з метою перетворити його на корисного ремісника ("У пущі"), про суд над Руфіном ("Руфін і Прісцілла"), або про загибель Трої (Кассандра") і про лжепророка Гелена, який "діялектично" йде служити ворогам батьківщини — то здається, що Леся Українка духовим зором дивилася на кілька десятиліть наперед і бачила майбутні події, з пожаром Хрестатика, з процесами над носіями культури, з перекинчиками, із знищеннем культурних пам'яток і уремісництвом мистецтва, паленням українських книгохрінень...

2

Самотня дівчина, талановита, культурна, шляхетного роду, писала драми з життя першінських християн. Вона жила "у пуші", серед своїх варварів-земляків, які взагалі не розуміли, що таке драма. Від неї могла початися нова європейська драматургія, але нікому було підхопити її слово.

Самотня жінка, талановита, культурна, шляхетного роду, писала драматичні поеми з життя первісних християн. Вона жила "у пущі", серед своїх земляків, які взагалі не розуміли, що таке драма. На її творчості мала б базуватися новітня європейська драматургія, але нікому було підхопити її слова...

Одна з цих жінок жила в епоху Оттонів (Х вік) — це Гроцьвіта з Гандерсгайму, перший драматург нової Європи. Друга — Леся Українка.

Тому років тридцять один мій професор написав докторську дисертацію про Гrotсвіту з Гандерсгайму, але ту дисертацію не можна було захистити: не було опонентів — про Гrotсвіту ніхто нічого не знати.

Може колись у майбутньому ретельний дослідник загублених куль-
тур відкриє світові Лесю Українку, другу в європейському письменстві
(після Гросвіти) жінку-драматурга, яка писала дивною мовою, що трохи
нагадує інші слов'янські мови...

I чи знайдуться тоді опоненти до його тези?

Степан ЧОРНІЙ

МОТИВИ ПАТРІОТИЗМУ ТА ЗРАДИ В ДРАМАТУРГІЇ Л. УКРАЇНКИ

Країно рідная! Ах, ти, далека мріє!

До тебе все летять мої думки...

Л. Українка

Розглядаючи літературну спадщину Лесі Українки з точки зору національно-патріотичної проблематики та новаторсько-мистецької вартості, можна без найменшого вагання сказати, що творчість поетки пишастися розкішною трояндою не тільки серед культурної скарбниці слов'янських народів, але й поміж класичними творами світової літератури. Зокрема на високу оцінку заслуговує її драматургія. Такі твори, як "Лісова пісня", "Камінний господар", "Оргія", вічно житимуть пульсувати-муть свіжістю, оригінальністю, актуальністю та невигасним джерелом справжнього аристичного чару.

У цій статті постараємося розглянути тільки ті драматичні твори, в яких Л. Українка яскраво виявила себе громадянином-патріотом, обороноцем "стороночаної" та поневоленої України, що ніяк не може вирватися з "австрійського полону" ненажерливих сусідів.

Дві зими 1901 - 1903 років у Сан-Ремо Леся працювала над "Вавилонським полоном", який остаточно закінчилася 15 лютого 1903 р. Ця драматична поема вперше була надрукована в альманасі "Нова рада" за редакцією М. Старицького, О. Л. Косач, Л. М. Старицької та І. М. Стешенка. (Видання київського літературно-артистичного товариства, Київ, 1908).

1904 р. на хуторі "Зелений гай" Л. Українка написала драматичну поему "На руїнах", що тематично пов'язана з "Вавилонським полоном". "На руїнах" уперше надруковано в збірнику "З неволі" у видавництві "Запомога" (Вологда, 1908).

В обох творах — у "Вавилонському полоні" й "На руїнах" Л. Українка змалювала картину незгоди й розбрата на зруйнованій батьківщині юдеїв, що їх спричинив вавилонський цар Навуходоносор. Пророчиця Тірца ("На руїнах") старається підбадьорити й піднести на дусі зневірених і пригноблених юдеїв, а коли це не допомагає, вона кидає їх вхілі Йордану свою арфу — національний юдейський інструмент, під звуки якого плакав пророк Єремія; грав на ній сам цар Давид. Тірца втопила арфу тому, що вона своїм квілінням закликала лише до плачу над руїнами.

Колись живій, струни тяжко стогнуть
під мертвим доторканням мертвих рук...
Добудь нові слова, новій струни,
або мовчи — могили не співають,

говорить Тірца до співця.

Пророчиця Тірца, як і пророк-співець Елеазар у "Вавилонському полоні", інакше розуміє національно-визвольну боротьбу, ніж юрба

Її провідники — пророки з левітами. Тірца намагається вигнати рабський дух та отупіння свого народу, закликає відбудувати Єрусалим і розпочати в ньому нове життя:

Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив...
Устань, Ізраель! Зори плугами
це бойовисько, не давай ні кроку
землі обітованої. Посій
понад границями пшеницю добру,
відгородись житами від пустині.
Склади каміння все у підмурівки,
щоб не казали люди: тут руїна;
щоб мовили: колись тут стане дім!

Але юриба й нерозумні її провідники проганяють Тірцу в пустиню за те, що вона посміла зневажити національний інструмент — арфу.

Ніяк не можна погодитися з дивовижною аналізою “Вавилонського полону” та “На руїнах” А. Музички, що наївно намагався доказати, ніби Л. Українка в цих творах висловлює свої “бажання та заходи погодити в національнім питанні російських і українських соціал-демократів, що представлена в виді самарійських та юдейських пророків.”¹⁾

Л. Українка — поет-громадянин поневоленого Москвою українського народу; для неї, як і для інших українських письменників, кров-норідно була символічна тематика “вавилонського полону та руїни” матері - України, що томиться віками в московському полоні. Як пророчиця Тірца, Л. Українка вважала своїм святим обов'язком будити Україну зі сну неволі та вказувати шлях боротьби за її національне й соціальне визволення.

Дивлячись на ці обидва Лесині твори з точки зору сьогоднішнього дня, ми переконуємося, що, як майже 70 років тому, так і тепер вони дуже актуальні, яскраво віддзеркалюють сьогоднішню нашу гризню й розбрат, нашу національно-духову руїну. Справді, з якою могутньою силою ззвучить Лесин пророчий заклик:

Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив..?

Інакше від А. Музички інтерпретує символічне значення “Вавилонського полону” й “На руїнах” М. Євшан: “Чоловік мусить мати свою внутрішню свободу, з раба буденщини переродитися в слугу вищої справи. Так і тільки так скінчиться “Вавилонський полон”, воскреснуть руїни і буде збудовано в новім Срусалямі храм новий. Те все мусить вичитати і до себе віднести сучасний українець.. Бо для кого ж писані такі твори, як “Вавилонський полон” або “На руїнах”, про кого пише вона, зображені прострацію, духову розтіч та рабство гебреїв “над вавилонськими ріками”? Про кого говорить пророчиця Тірца, коли ка-

1) А. Музичка: “Леся Українка”, ДВУ, 1925, стор. 70.

же про святі руїни, що служать нашій ганьбі, про струни, що тяжко стогнуть під мертвим доторканням мертвих рук?"²⁾

До цієї теми Л. Українка повертається 1906 р. у невеликому діяло-зі "В дому роботи, в країні неволі", де зображує московський полон українського народу.

Драматичну поему "Кассандра" Л. Українка написала теж в основному за два зимові сезони 1901 - 1903 в Сан-Ремо, а остаточно закінчила в Ялті 1907 р.

У "Кассандри" Л. Українка змалювала в символічних образах "Ілляду українського народу". В образі пророчиці Кассандри втілено глибокий патріотизм, любов і відданість рідному народові. Кассандра бачила гірку правду трагедії свого народу, але вдяти нічого не могла, бо бракувало їй сильної волі, щоб піднести меч і вбити ворожого шпигуна. Кассандра знала правду, але не вміла керувати тією правдою і не змогла відвернути трагедії свого народу.

Тему патріотизму й національної зради Л. Українка змалювала в драматичній поемі "Боярня" (1910), де відобразила історичні події доби руїни. Ця доба оспівана в історичних піснях і думах, в "Історії русів", у літописі Самовидця; до неї зверталися українські письменники: Т. Шевченко у вірші "Заступила чорна хмара та білу хмару", П. Куліш у "Чорній раді".

Добу руїни змалював М. Костомаров у повісті "Чернігівка" (1881), на цю ж тему Д. Мордовець написав історичну повість "Дві долі" (1898), Карпенко-Карий — драму "Гандзя" (1902), С. Черкасенко — "Про що тирса шелестіла". Л. Старицька-Черняхівська створила історичну драму "Гетьман Дорошенко" (1910).

На нашу думку, Л. Українка була обізнана з цими творами, напевно студіювала ґрунтовну монографію М. Костомарова "Руина" (1882), так що ми відкидаємо думку М. Зерова, мовляв, Л. Українка писала "Боярню" без "спеціальних студій": "поетка з радістю зверталася, — пише Зеров, — до українського життя і майстерно опановувала ним, як "матеріалом для своїх проблем і завдань." Прекрасним цьому доказом можуть служити протягом кількох днів зімпровізовані тепла й сердечна "Боярня", близкуча й глибока "Лісова пісня".³⁾

Що Л. Українка добре простудіювала "Руину" М. Костомарова, свідчать співзвучні з нею місця у "Боярині". У третій дії, напр., гість-козак розповідає Степанові про кривди й знущання москалів в Україні. У Костомарова читаємо про це: "Здирства, хабарі, грубе відношення, з чого були знані великоруські чиновники, — все це відбувалося в Україні, звичайно, з надзвичайним нахабством, як у поневоленій країні, а становище в країні було не таке, щоби збирання ці могли відбуватися вигідно, правильно й безневинно."⁴⁾

2) М. Євшан: "Леся Українка", ЛНВ, 1913, X, стор. 53.

3) Леся Українка: "Твори", Київ, 1924, т. I, I. 4.

4) Н. Костомаров: "Руина", 1882, стор. 188.

Чому Л. Українка обрала саме добу "Руїни" з історичного минулого України? Можливо тому, що в своїй творчості вона взагалі відображувала бурхливі періоди революцій, кривавої боротьби, переворотів, полону, неволі, руїни, а не часів розквіту й слави.

Хоч Л. Українка в "Боярині" не зображує народної боротьби з часів руїни, але вона висловлює свої симпатії до учасників тієї боротьби й вороже ставлення до ворогів України.

Цікаво підкреслити, що поетка в цій драмі ні разу не вжила висловів — Росія, російський, росіянин, а натомість послідовно вживася слів — Московщина, московський.

Виразниками національно-патріотичних почувавши Л. Українки в "Боярині" є Оксана та її брат Іван. Свої власні думки й почування авторка висловлює устами цих персонажів. Із трьох історичних ворогів України — Польці, Татарів і Московщини — залишилась тільки Московщина, що поневолила Україну й досі тримає в полоні.

У "Боярині" Л. Українка виявила свою глибоку симпатію до гетьмана Дорошенка, виразника й носія української національної ідеї. В образі Степана поетка накреслила узагальнюючий образ тієї частини української інтелігенції, що втратила почуття національної гідності й перешла на службу до ворожого табору, перейняла московську культуру, та, зрікшись своєї рідної духовості, створила огидливий тип безхребетного малороса — покірливого раба всевладної Москви.

Оксана символізує інший тип української інтелігенції. Лесина Оксана — це символ тих безіменних борців, що гідно боролися за національну окремішність і незалежність українського народу й віддавали своє життя у боротьбі за нього. Правда, Оксана гине не в боротьбі; вона, перебуваючи в Московщині, вмирає з туги за рідним краєм. Отже в "Боярині" показані два основні мотиви — мотив національної зради й мотив ностальгії (туги за рідним краєм). "Бояриню" написано за три дні (27 - 29 квітня 1910 р.) в Гелуані недалеко Каїра. Вперше ця драматична поема була надрукована в часописі "Рідний край" (1914, ч. 1 - 6). 1918 р. "Бояриню" видано окремою книжкою Українським Видавництвом у Катеринославі. Вдруге надруковано цю п'есу 1923 р. "Книгоспілкою" в Києві і втретє 1954 р. в Нью-Йорку (Тищенко — Білоус, Видавничча Спілка). Треба підкреслити, що після 1923 р. в Україні "Бояриня" ні разу не була перевидана, ані не була включена до будь-яких інших видань творів поетки. Що ж, коментарі тут зайві.

Драматична поема "Боярина" — це не одинокий Лесин твір, у якому вона зображує мотиви національної пасивності, зради й ностальгії. Мотив зради віддзеркалений у творах "На полі крові" (1909), "Лісова пісня" (1911), "Адвокат Мартіян" (1911), "Камінний господар" (1912), "Оргія" (1913), хоч не в усіх них іде мова про зраду національну. Мотив ностальгії бачимо в драматичних поемах "У пущі" (1897 - 1909), "Вавилонський полон" (1903), і "На руїнах" (1904). У діялозі "Три хвилини" (1905) переплітаються обидва мотиви. Мотив національної пасивності змалювала Л. Українка в драматичній поемі "Кассан-

дра". Пророчиця Кассандра віщує горе, але показати його не вміє. вона безсила відвернути його й запобігти лихові.

Л. Українка пройшла складний шлях від однопляновості (моно-темності) перших драматичних поем до багатопляновості, багатогранності й динамізму. В наслідку поєднання сильної образної уяви, психологічно-філософського проникнення в характери та тонкого викінчення кожного образу народились її шедеври "Лісова пісня", "Камінний господар", "Оргія". Драматургія Лесі Українки — це зовсім нове явище в українській літературі. Усі ці Лесині твори багаті психологічно-філософським диханням і внутрішньою динамічністю. Вони стали сильним поштовхом до створення нового, модерного українського театру. Леся була першим і справжнім творцем символічно-психологічного репертуару, що вимагав дуже вдумливої, тонкої сальнової гри. Раніше український театр був обмежений етнографічно-побутовим репертуаром; актори були незвичні до психологічної гри на півтонах і дуже часто були причиною сценічної безрадності й невдачі нового репертуару.

Драматургія Л. Українки — це драми ідей, між якими відбувається гострий конфлікт, а не між героями. Лесині драматичні твори трагедійні за своїм характером, хоч ні один із них не має підзаголовка "трагедія". Трагедійність драматичних творів поетки випливає з непримирених конфліктів між протилежними ідеями, між пориванням людини до правди, справедливости, творчости, моральної чистоти, краси і неможливістю здійснити це у середовищі духовно вбогої юрби, що нидіє, закута в деспотичні кайдани московського полону. В конфлікті з цією юрбою герої Л. Українки гинуть. Розлючена юрба вбиває Міріям ("Одержанма"), юрба проганяє пророчицю Тірцу в пустиню ("На руїнах") і намагається розправитися з співцем Елеазаром ("Вавилонський полон").

"Сумнівні чесноти" — всепрощення, покірність, терпіння, відступництво, національна пасивність і зрада — гостро і беззастережно засуджені в творах Лесі Українки. З болем змальовує поетка тих чесних, талановитих і самовідданіх героїв, що зневірились у боротьбі, або занехали її, що не поклали "свого життя на терези битви, — якби жоден не вагався, може, не було б і поразок?"

Гине Кассандра — смілива й розумна пророчиця, що не скотіла бути "рабинею рабів", що не скорилася навіть богам. Гине тому, що їй не вірять, а не вірять тому, що вона не може нічим довести правдивости своїх пророкувань. Гине на арені цирку Руфін, що не знає слова "зрада" і вирішує краще вмерти, ніж покинути в біді свою дружину-християнку, хоч сам він не погоджується з християнськими догмами ("Руфін і Прісцілла", 1910). Гине талановитий скульптор Річард, який приїхав в Америку, щоб у пущі розпалювати "одвічної краси нове багаття" ("У пущі"). Талант Річарда занепадає тому, що він потрапив в естетично вбоге суспільство, і тому, що він зневірився й покинув боротьбу за свої переконання. Губить своїх дітей адвокат Мартіян, бо не можуть жити вони в його домі повнокровним життям. Син Валент бать-

кові: "Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна". Причина цьому, що Мартіян — потайний християнин — усе своє життя ховається з своїми переконаннями.

Трагічну боротьбу Коринтії проти римського поневолення змалювала Л. Українка у своєму останньому драматичному шедеврі "Оргія". Народний співець Антей сміливо бореться проти римських поневолювачів. Але в цій боротьбі він одинокий. Антей втратив підтримку свого учня й друга Хілона, коханої дружини Неріси та інших колишніх товаришів-однодумців. Усі вони зрадили поета.

У символічних образах Коринтії та Римської імперії Л. Українка змалювала поневолення України Москвою і трагічну боротьбу української інтелігенції за збереження національної культури й визволення рідного краю з московської неволі. У всій своїй творчості Леся Українка пристрасно проповідує необхідність боротьби за національні ідеї, бо неможливість цієї боротьби, пасивність, зрада — це неминуча смерть.

Петро ОДАРЧЕНКО

НОВЕ ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ

(До питання про історичні й політичні погляди поетки)

25 лютого 1971 р. минуло 100 років із дня народження великої української поетки Лесі Українки. Ювілейний рік послужить деяким поштовхом до появи нових розвідок про нашу поетку. Чи будуть вони позбавлені тієї тенденційності, що була властива попереднім працям про Лесю Українку, — покаже майбутність. До останнього часу в Україні впродовж п'ятнадцяти років після появи монографії Олега Бабицкіна й Варвари Курашової "Леся Українка" (1955) не видано ні однієї монографічної праці, що охоплювала б життя й творчість письменниці. Не видано досі ще повної збірки творів поетки. Київський десятитомник (1963-1965) подає лише її вибрани і листи. Не надруковано в цьому виданні драматичної поеми "Бояріння". Такий ненауковий підхід до літературної спадщини не випадковий. Ідея, світогляд Лесі Українки, її погляди на історію України, її ставлення до політичних подій свого часу — все це не відповідає тому образові поетки який створили у своїй монографії Бабицкін та Курашова.

Правдивий образ Лесі Українки подає нова джерельна праця, що вийшла 1970-го р. у виданні Української Вільної Академії Наук у США: О. П. Косач-Кривинюк, "Хронологія життя й творчості Лесі Українки". Особливу цінність у цій великій книзі становлять ті листи письменниці, які до цього часу не були опубліковані, зокрема листи до М. В. Кривинюка (1902-1903), що спростовують фальшиві тенденційні твердження авторів монографії, виданої 1955 р., де на стор. 231 читаємо: "Розглядаючи історію України, поетеса прословляє Богдана Хмельницького і возз'єднання України з Росією". Немов у відповідь на це, в листі до М. В. Кривинюка поетка пише:

"Моя робота буде звісно компілятивною, а не учено-творчою, та все ж може моя компіляція послужити хоч якимсь "противоядієм" тим брошуркам про Хмельниччину і "воссоединение", що служать досі єдиною історією України на "народних членіях" і може таки труять не раз думку народню".

Цими словами поетка закінчує листа, в якому викладає свій план написання брошури про історію України: "Я постараюсь опиратись на фактах та певних цитатах і ввести самого читача в критичний процес моєї думки... Я думаю краще вияснити роль, тенденції і долю черні і історію відносин до Москви... Хотілось би фактично доказати (цитатами є автентичних джерел, що зовсім можливо), як саме Москва прищепляла, з великом трудом, правдами і неправдами, віру в те, ніби все зло робиться без відома царя, та обіцянками замілювала очі, тут же свідомо збираючись не додержати їх. Хотілось би викрити всю ту деморалізацію, що вносила вона в наш народ, показати перехід від думки старосвітських пісень: "Ой, брешеш, брашеш, превражай москалю, се ж ти хочеш обманити" до настрою післяпанщининих пісень, що дякували "Царю Олександру", — та при тім доказати, що старосвітська пісня і тепер має більше рації, коли б її прикладти до обіцянок "сердечного попечення". Маю замір скористати з усіх вільнопанщининих традицій, які ще можна тепер знайти в нашій етнографії (в тім мені стають у великий пригоді праці Драгоманова), та доказати, що політика царів була завжди однакова по духу від Алекс(ія) Мих(айловича) до Ник(олая) II і що чим виразніша була індивідуальність царя, свідомість його і самостійність його супроти "панив" і всяких "злих дорадників" (чим більше він "все знат"), тим гірше діставалось від нього Україні, бо тоді він сам напускав на неї всяку галич (приклади: Петро I, Катерина II, Ник(олай) I). З історичних моментів спинюся найбільше на ролі запорожців у шведській війні і взагалі у відносинах з чернію українською — з одного боку і з царем — з другого, та на зруйнуванні Січі. Потім спинюся на Гайдамаччині та Коліївщині. При нагоді зачеплю популярні постаті Палія, Гордієнка з його цікавою конституцією... Покажу, як зруйнування Січі було остатнім і найбільшим способом до цілковитого закріпощення люду... Покажу, які були обіцянки, а яка дійсна "від царя заплата": канальна робота, пікінери, звії походи, постої, непотрібні лінії, віддання Правої України Польщі, нарешті панщини і рекрутчина. Покажу, як "москаль віди не діймає" від початку аж досі..." (13. XI. 1902).

У другому листі (18 лютого, 1903) Леся Українка продовжує порушену тему: "Я це все думаю, як назвати свою роботу... думаю назвати "Наша воля під білим царем" або "Наше життя під царями московськими, православними". Зважте, котре ліпше і так надрукуйте".

Отже свій історичний нарис Леся Українка, як видно з останнього листа, написала. Не жаль, ця праця десь, певно, загубилася. Проте Лесин лист докладно з'ясовує її задум, її ставлення до московського поневолення України і зокрема її негативний погляд на горезвісне "воссоединение".

Другий лист Лесі Українки (18 лютого) особливо цікавий тим, що він показує ставлення поетки до більшовиків і меншовиків та до "братніх народів". Вона вважає, що українці не повинні брати на себе завдання мирити російські фракції: "Искра" та інші фракції можуть ще й на сміх зняти за такі претенсії миротворства... Пора стати на точку, що "братні народи" — просто сусіди, зв'язані, правда, одним ярмом, але в ґрунті речі зовсім не мають ідентичних інтересів, і через те ім краще виступати хоч поруч, але кожному на свою руку, не мішаючись до сусідської "внутрішньої політики". Яке нам діло, що "Искра" свариться з "Революціонною Россиею"? Не наше діло іх миритися... Нам важко, як ті обидві (чи багато) фракції відносяться до нас, до нашої справи, і відповідно тому ми мусимо рішити, з ким нам битись, а з ким миритись".

Далі Леся Українка стає на захист української мови, виступаючи проти тенденцій двоязичних видань: "Мені здається непрактичною гадка двоязичного видання. Російської літератури і так виходить незмірно більше, ніж української, і грошей з української території пішло на те вже стільки, що пора нам "вертати своє". Я вважаю слушним, щоб скоріше, напр., "Революціонна Россия" видавала в свій кошт переклади своїх видань на українську мову, ніж щоб молоді і убогі українські організації видавали російські праці, бо для кого вони мають служити? Коли для Великоросії, то ми заубогі на такі дарунки "старшим братам" — ми вже й так дали ім більше, ніж самі взяли, навіть "податків крові" для терористичного руху, — коли ж ті російські видання призначаються для України, то се не наше діло служити "обрусению", хоч би й революційному... Досить уже, що цензура примушує українських лібералів до двоязичія, а революціонерам безцензурним воно ні на що не здалось". Далі поетка викриває антиукраїнське ставлення російського соц.-демократичного органу: "При сій нагоді скажу Вам, що в свій час орган, видаваний на українській території (гектографований "Вперед") не хотів (напевне знаю) прийняти ані стрічки по-українськи на своїй шпалі".

Так Леся Українка з національною гідністю виступала проти русифікаційних тенденцій російських соціал-демократів і обстоювала самостійність і незалежність українських політичних партій, (підкреслюючи, що росіяни та українці не мають ідентичних інтересів, не зважаючи на те, що вони зв'язані одним ярмом).

Цитовані листи Лесі Українки до М. В. Кривинюка дають новий, дуже важливий документальний матеріал для вивчення історичних і політичних поглядів великої української письменниці.

Ліна КОСТЕНКО

**

Біле-біле-біле поле.
Чорний гомін. Вороння.
Посідало та й замріялось
Про убитого коня.

Скаже кінь, котитом цокає,
Тонко вухами пряде...
Ще ви, горні, передохнете,
Поки кінь цей упаде!

Юрій КЛІНОВИЙ

ПЕТРО ВОЛИНЯК

(1907 — 1969)

У некрологах ми часто пишемо "незаступна втрата". І воно справді так, людина незаступна, як незаступні батько, мати, дружина, син, дочка. Проте смерть Петра Волиняка, що сталася 2 грудня 1969 р., справді залишила в нашому житті прогалину, якої ніхто не заступить.

Подаю короткі біографічні дані померлого. Народився Петро Волиняк (справжнє прізвище Чечет) 28 вересня 1907 р. в містечку Корець на Рівненщині. Технічну освіту здобув у Житомирі, педагогічну в Ташкенті та Києві. 1930 р. був ув'язнений більшовицькою владою і засланий у концентраційний табір невільничої праці при будові Біломорсько-Балтійського каналу. Після звільнення перед вибухом другої світової війни він відразу повернувся в Україну, а звідти помандрував, разом із великою еміграційною хвилею, аж до Австрії. Тут, по закінченні війни, заснував видавництво "Нові дні" в Зальцбургу, в якому його заходами появлялися щоденник "Останні новини", тижневик "Нові дні", пластовий двотижневик "Наш шлях" і місячник "Літаври", що його редактував Юрій Клен. До Канади переїхав 1949 р. і відразу ж відновив у Торонто своє видавництво. З того часу аж до своєї передчасної смерті протягом двадцяти років видавав журнал "Нові дні", "універсальний ілюстрований місячник". Крім "Нових днів" і дитячого журналу "Соняшник", видавав покійний шкільні підручники майже для всіх класів наших рідних школ, читанки, граматики, географічні та історичні підручники, інколи й повісті чи поетичні збірки. Згадаємо, зокрема, що він уперше надрукував "Щоденник" (1951) Аркадія Любченка й перевидав недавно "Собор" Олеся Гончара. Треба додати, що це було підприємство однієї живої людини, яка часто бувала не тільки редактором місячника та автором багатьох гостро полемічних статей у ньому, але й лінотипістом, технічним редактором, книговодом, поштовим відділом тощо. Тому не дивно, що ця фізично міцна людина почала занепадати на здоров'ї, а в останньому, ще за свого життя виданому, числі "Нових днів" напророкувала собі смерть.

Загин почався тяжким болем голови, цієї бідної, вкрай натрудженої і напруженій голові, за нею наспів сильний вилив крові до мозку, настутила непримінність, короткий побут у шпиталі — і раптова смерть. Однією з найбільш захоплюючих тем українського побуту є українські похорони. Коли наше суспільство не щадить своїм провідникам тяжких каменюк за їхнього життя, воно не щадить ім і рож на їхніх похоронах. Таке сталося з Петром Волиняком, а що гріхи нашого суспільства до покійного були винятково великі, то й похорон був винятково врочистий. Справді, він перемінився у велику українську маніфестацію, в поклін людині, яку безмежно любили, безмежно шанували, але й не в меншій мірі не терпіли чи навіть ненавиділи, напр., відомі севеушники. А промов, скільки прегарних, зворушливих промов виголошено на похороні, здається, двадцять,

а може й більше! Ось уривки з того, що було вміщене в 5-му числі "Нового шляху" за 31 січня 1970 р.:

...Виступав проти спростачувачів ідеї і методів боротьби за визволення України... відзначала його непримиренність з ворогом... був будівничим нашої нації... (М. Воскобійник, заступник голови УРДП)

...кольоритна українська людина, знаменитий полеміст... відзначався аналітичним способом думання і відчуттям гумору, мав багату фантазію і притаманний йому "волиняківський" стиль. Людина скрайних поглядів і контрастів. Великий самотник у праці... помер смертю журналіста... (О. Матла, голова СУЖКанади)

...Шляхетна, велика, вільна людина, громадянин, соборник, воїн, відважний і відповіdalnyj працівник пера... (О. Тарнавський)

Як видавець і редактор місячника "Нові дні", Петро Волиняк таки справді прославився своєю працьовитістю, знанням радянської дійсності, полемічним талантом і, як на наші умови, величезним темпераментом. Бувши великим патріотом своєї батьківщини, він не вагався воювати за неї всіма доступними засобами, зокрема гострим, як бритва, пером. Правда, він лаявся з багатьма, він був чи не найбагатший українець поза Україною на ворогів, проте темою його полеміки майже завжди були громадські й політичні проблеми нашої дійсності. Хоч він часто помилявся, без сумніву, був вірним слугою своєї батьківщини, одним із найвірніших і найвідданіших на еміграції.

Закінчимо цей некролог уступом із статті "Замовкла одна бойова позиція" видатного українського журналіста Романа Рахманного, що з'явилася в тому ж "Новому шляху" за 24 січня 1970 р. Слухно пише Р. Рахманий про свого видатного колегу по перу:

Українська журналістика зазнала особливо великого удару, бо в особі Петра К. Волиняка ми втратили визначного журналістичного войовника. Він бо не лише прекрасно орудував українським словом, але й мав хист до журналістичного діла. Його друковане слово — гостре і стрімке інколи до болю — зачіпало не одного читача, викликало полемічні суперечки, але воно доходило до читацької мислі та примушувало думати і реагувати, не дозволяю багатьом читачам заснути чи валитись "гнилою колодою"...

Гнат О. ДІБРОВА

**
*

Погасли заходу запали,
І ми додому з поля йшли,
Ішли, всміхалися, співали
В обіймах синьої імли.
Шептала тиша вагорова
І рвала нам коралі слів...
Тоді звугала інша мова —
Сердець і дотиків, огнів...

I ми були тоді щасливі,
Одне ув одному були,
Кохання ніжного наливом
В майбутнє з'єднані ми йшли.
О поле те, степи широкі!
Сердець запали весняні!
I мерехтять минулі роки,
Немов мережки уві сні.

ОГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ ВИДАНЬ У КАНАДІ, II

Другий огляд присвячуємо виданням поезій, що з'явилися протягом шістдесятих років. Загально кажучи, поезія веде перед в українській літературі Канади, хоча й проза не дуже відстасє (цій останній плянуємо відвести третій огляд).

Чи є в тутешній поезії щось нове, своєрідне, відмінне, сuto канадське? Дуже мало. Українські поети, що прибули до цієї країни (М. Мандрика — 1928 р., решта — після другої світової війни), лише продовжують — одні краще, інші гірше — те, що привезли з собою, а народжені тут — у полоні народної творчості. Але й це має свою вагу. Збагачуючи українську літературу в межах обраних ними стилів (або й без них!), вони підтримують літературний процес, підкидають палива до вогню, що зрідка спалахує, але не гасне — принаймні жевріє безперервно. У наших ізольованіх умовах сам факт жевріння, незгасання — це вже певний осяг. Читачів меншає з кожним роком, але вони існують, не переводяться. Навіть появляються нові — з третього й четвертого покоління.

Українські вишивки й писанки, танцювальні ансамблі, напр., славна "Шумка" в Едмонтоні, — все це, поряд голубців, борщу й вареників (що іх тут називає деято "пирогами"), змушує працювати навіть незорані й неволочені мозки. Хто ми? Чи їх батьків діти? Таким чином, зростає зацікавлення українською мовою по школах та університетах, пожвавлюється потяг до української літератури — щоправда в особі вибраних, але якісних одиниць.

ПАТРІЯРХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ В КАНАДІ

(М. I. Мандрика, *Вино життя*, з поезій за 1965-69 роки, Вінніпег, 1970, 176 стор.)

Різні бувають вина на світі, хоч іхне джерело те саме — виноград. Одні — вишукані, приправлені, настояні в спеціальних барилах, розлиті в особливої форми пляшки... Інші вина — природний сік природного шумування, що зберігає в собі силу землі й наснагу сонця. Обидва сорти вин існують віддавна, мають своїх щиріх прихильників і запеклих ворогів. Нам здається, що поетичне вино М. Мандрики належить не до першого, а до другого виду вин, більш поширеного, більш любленого широкими колами читачів. Рафінований смакун, скажімо, поет чи критик, студент, професор чи науковець питиме вино нашого поета, може, тільки в конечній потребі, даючи перевагу тому, що має прянь... Але масовий читат, учень, учитель, робітник чи фармер, не спокушений "вищими" категоріями мистецтва, зокрема модерністичним прямуванням, напевне віддасть першість поетичному вину М. Мандрики.

Нова збірка поезій, *Вино життя*, охоплює твори останніх літ. Поет писав їх у віці понад 80 років. Збагачений життєвою мудрістю і знанням із книг, М. Мандрика останнім часом, так би мовити, на старість, пише

значно краще, ніж писав раніше. Це видно з усіх 150-ти віршів, уміщених у збірці, переписаний рукою автора (видання здійснено фотографічним способом). Навіть тяжко визначити, який вірш ліпший. Усі вони на одному, належному рівні. Напр., у "Яркому вині" поет розповідає про те, як дощ "мив" його хату, щоб він сам "нетратив сили і часу". Потім

...сонце вийшло під небесну стелю,
Щоб глянути, як справились дощі,
Всміхнулось радо, бо мою оселю
Вітри крильми обдумухали вночі.
Хоч полягли від них високі трави
І квіти лицями припали до землі,
Як ті прочани у святій відправі,
Налякані громами в сивій млі,
Та сонце вже підводить їх іздолу,
Обсушує їх слози рукавом,
І все радіє: сад мій, ліс і поле,
Наповнені ярким життя вином. (Стор. 34).

Така майже вся поезія М. Мандрики, передусім, проста, зрозуміла, виразно предметна, час-від-часу з метафорою ("вітри крильми обдумухали"), з порівнянням ("квіти... припали до землі, як ті прочани"), версифікаційно вправна, часто мелодійна, завжди врівноважена. Справді, це добра поезія для українського масового читача.

Тематика поетичної творчості М. Мандрики дуже широка. Крім інтимної лірики, пише він на суспільно-громадські й філософські теми. Варто підкреслити широчину зацікавлень поета. Заглиблюється він у В. Симоненка, Езру Павнда, Бернарда Шова, Е. Гемінгвея, Данте, Сібеліуса, Є. Маланюка... У циклі філософських поезій роздумує наш автор про "тиши храм" (146), про "Творця землі", що "в небеснім морі нерозлучно з нами, як капітан на кораблі" (150). Дуже подобається нам поетів погляд на Україну, що живе не лише "на прадідівській землі в неволі", але й "по всій землі" (151), бо лише такий підхід до справи допоможе нам зберегти себе в чужинецькому морі. Багато віршів є на т. зв. "сезонні" теми, різдвяні, новорічні, присвяти друзям тощо. Одним словом, літній поет, дарма що називає себе "анахоретом" (56), живе діяльним, багатогранним життям, відгукуючись буквально на все довкола нього — побачене, прочитане, відчуле.

Мова поета, загально кажучи, добра, літературна. Зберігає деякі діалектні риси Січеславщини (напр., Іванович — з І). Треба конче звернути увагу на те, що замість "сонце сходить літом у четвертій" (175) треба вжити лише так: "влітку сонце сходить о четвертій". Кажуть, що тепер "ліценція поетіка" — доступна річ для всіх. Однаке ми не сквалюємо скорочень слів, зумовлених ритмом: "бронзо-кам'янім" (162), "прадівським" (151), "масстичний" (146) мали б нормально звучати "бронзово-кам'янім", "прадівським", "масстатичний". Замість "рябини" краще вжити чисто українську

"горобину"... З правописних помилок: "пісчаних дюн" треба написати "піщаних дюн"... Іноді трапляються немилозвучні збіги приголосних: "Без змін й порушення" (107), що навіть тяжко вимовити. Це не збуджує естетичного сприймання в читача. Зате масмо приємність насолоджуватись багатьма метафорами, порівняннями:

Лягла шатром циганським спека,	Весна іде снігами,	(63).
Немов кус підкови й вухналі (46).	Що вже лежать, як скошенні полки	
А над шляхом стоять осокори,	Побитий віспою небесних епідемій,	
Сивоусі старі козаки (58).	Приймак Землі (39).	

Остання метафора — про Місяць. Це оригінальна, чудова знахідка поета! Ні, творчі можливості М. Мандрики далеко не вичерпані. Своє 85-річчя в 1971 р. зустрічає поет новим, свіжим осягом — міцним вином життя! Доброго здоров'я пивши і дового віку живши, патріархе української поезії на Заході!

Подаємо бібліографію канадських видань творів ювіляра: *Золота осінь, 1905-1957* (1958), *Радість* (1959), *Симфонія віків* (1961), *Сонцепції* (1965), *Вино життя* (1970). Крім цих п'яти томів, де зібрана вся творчість поета, окремими виданнями вийшли в світ поеми *Мазепа* (1960), *Канада* (1961), *Мандрівник* (1965), *Вік Петлюри* (1966). Усі книжки з'явилися в Вінниці, де й живе ювіляр.

НЕЛИНЯЮЧІ БАРВИ СЛОВА

(Левко Ромен, *Дуб-неліни*, Торонто, "Світання", 1969, 80 стор.)

Спершу про назив цієї збірки відомого українського поета, автора книг *Передгрім'я* (Філадельфія, 1953), *Поеми* (Торонто, 1956) і п'еси *Жовтосил* (Едмонтон, 1965), що живе тепер у Торонті. Слово "нелинъ" значить дуб, який навіть узимку тримає на своєму гіллі посохлі листки, отже "не линяє" аж до появи нового, зеленого листя. З назовою *Нелінъ* уже з'явилася в Києві 1963 р. збірка лірики Платона Воронька. Але я можу посвідчити, що чув *Дуб-неліни* від Левка Ромена ще на початку п'ятдесятих років. Зрештою, назви книг, як і самі твори, часто виникають цілком незалежно. Треба лише уникати заяложених назов.

Найбільша вартість нової збірки Л. Ромена — багата, соковита українська мова, що трапляється далеко не в усіх наших поетів і письменників на Заході. У своїй творчості автор *Дуба-неліна* виразно прямує до нормалізації нашої мови серед жахливо засміченого американсько-канадського, т. зв. українського мовожжитку. Щоправда, з погляду стилю, поезія Л. Ромена буває не завжди рівна. Попробуємо довести це на прикладах. Дуже поправний вірш "Петлюра" починається так:

Стихію уговкати — це монумент
Різьбити із брили ще надто глевкої, —
Краси ще не втілиш, ідеї живої,
Хоч душу так палить надхнення момент! (Стор. 60).

Слово "уговкати" — суто розмовне, низького лету. Воно знижує звучання доброї строфи, в якій другий і четвертий рядки — просто чудові! Якби поет замість "уговкати" (дуже колоритного для бурлеску) вжив "здолати", "збороти" або якесь інше дієслово високого звучання зі значенням "направити, скерувати, убрati в береги", ясна рiч, не порушуючи ритму, наведена вгорі строфа стала б набагато кращою. Адже нижче в цьому вiршi читаемо про те, як Головний Отаман "ісус нащадкам майбутнього пропoвість!" Пiд цим дуже влучним, майже геніальним висловом пiдписався б найвишуканiший поет — і М. Орест, і Ю. Клен, і Є. Маланюк.

Інший приклад:

Підводилася, чорнiла грiзна хмарa,
I бlimav там бiлkами vogневик.
Ta в обрiй дiл саjким штриkав мечем...

Першi два рядки бездоганнi, пластичнi — як малюнки! А в третьому вже зрив, меч уже "штрикав" — низьке, майже вульгарне слово. Замiсть отого "штрикав" напрошуються дзвiнki, високого лету синонiми "рубав", "колов" чи "краяв" (тiльки б не порушити ритму!). "Саjким рубав мечем", "саjким колов мечем", "саjким розкраював мечем" — як це гарно, образно, велично! Зрештою, в Л. Ромена дзвiнких, повнозвучних рядкiв немало. Ось одна, добре збудована строфа з вiрша "Благословенний хист", у якому поет прославляє нашу народну, вiкодавню творчiсть, зокрема писанки:

Помiж дiбров, що моляться й донинi,
Дух нацiї, хоч тлiв, та не вгасав,
Святилися там Боговi святинi,
I серце тiшила красa...
Благословенний хист i тi невтомнi руки,
Що нам вiдтворюють живу красу, —
Це ж нам вона — для втiхi i науки:
Ї не скришить зуб часу! (Стор. 50).

Дехто з критикiв закидae Л. Роменовi, що його рiдкiснi, мало вiдомi слова роблять вiрш "нестравним", "кострубатим". Несправедливий закид! Кострубатiсть — це вiршувальна невправнiсть, чого в нашого поета зовсiм немає. Л. Ромен слушно воскрешає призабутi, ваговитi скарби украiнської лексики i творить новi слова — в дусi та у згодi з законами украiнської мови. Саме так має робити кожний нацiональний поет, що турбується до-лею рiдnoї мови й лiтератури. При цiй нагодi додамо, що правдива поезiя, поезiя високого лету нiколи не перестане бути "мовою богiв". Без добiр-них слiв митцевi не обiйтися. Тому "чуйний поете, рiзного породу слiв не смiєш мiшати у вiрши!" (М. Орест).

Згадана строфа про Петлюру може служити своєрiдним стилiстичним епiграфом до всiєї збiрки Дуб-нелин, що охоплює понад шiстдесят поезiй на рiзноманiтнi темi, зокрема на iсторiософiчнi й державницькi. Колишнiй вiсникiвець, Л. Ромен вiрний своїй традицiї: iсторичнi постатi Украiни, обрамленi сучаснiстю, живуть у нього немовби нашi безпосеред-

ні спільнники. Такі почуття пульсують у віршах "Заповіт давнини", "Перед пам'ятником Хмельницькому", "Тарасові" тощо.

Написав поет і про Влесову книгу, оцей білими нитками шитий фальсифікат, від якого вчасно відмовились росіяни (після публікації в Сан-Франціско) й підсунули обмеженим українцям, щоб компромітувати нашу історичну науку в вільному світі. Добре, що хоч не виходить ота "влесіяд" поза рамки Канадського фармера. Наше щире співчуття п. Шкавріткові, невтомному редакторові, та всім отим, кого натягнули "влесист" Скрипник і Ко. Щоправда влесистські варіації зовсім не шкодять поезії, як не шкодять і дивовижні "відкриття" енергійного рунівіста Лева Орлигори про війни українців із... сумерійцями та вавилонцями — багато сторіч до Христа! Що ж, нехай гордяться наші завоювники прерій славними дісторичними предками, які, мовляв Учитель, завоювали Месопотамію!

Повертаючись до збірки Л. Ромена, згадаймо, що й канадські мотиви близькі серцю поета. "Перед стовпом індіанських божищ", "Люлька миру", а особливо "Водоспад Ніягари" — доказ цьому. Великий жаль, що немає в цій збірці гарного вірша "Дух Ніягари", надрукованого в альманасі Північне сяйво (1964, книга I, стор. 44). Сподіваємося, що він увійде до збірки Поляризовани, яку поет готове до друку.

І ще надіємося, що в наступній збірці Л. Ромена не буде зовсім непотрібних позначок наголосу. Адже виразний ритм у кожному його вірші підказує належне наголошування навіть примітивному читачеві. А нашу поезію читають, либо нь, письменні українці. Прилюбність до ставлення позначок наголосу — це єдина "старечка" вада поета, якому 1971 р. сповнилося 80 років. Характерно, що там, де можна було б поставити наголос, позначки немає. Напр.. ямбічний рядок "Пролісти — відіб'є усякому охоту" мусив би, за Л. Роменом, мати наголошене Е, бо правильний наголос у цьому слові — якраз на другому І: відіб'є.

Правогисних помилок у рецензований збірці немає — це також великий плюс автора. Ми помітили лише "Кальнішевський" замість правильного "Кальнишевський".

Дуб-нелін — вартісна поява на книжковому ринку. Коло читачів поезії в українському розпорощенні звужується катастрофічно. Тому нам, поетам, доводиться творити не для тутешнього читача, якого майже немає, а для майбутнього. Майбутній читач в Україні ставитиме величезні вимоги. Отже, завжди думаймо, що ми залишимо після себе. Л. Ромен, гадаю, не промине безслідно. Любителі добірного слова знайдуть багато цінного у збірці Дуб-нелін.

РЕЛІГІЙНИЙ ЛІРИК

(Ів. Кмета-Ічнянський, Чаша золота, Вінніпег, "Дорога правди", 1964, 94 ст.)

Родом із Чернігова, доктор богословія, пастор Ів. Кмета-Ічнянський (нар. 1901 р.) жив у Манітобі й Саскачевані від 1929 до 1940 р., а потім переселився до Америки. Тепер, працюючи духовником у Філадельфії, він завжди утримує зв'язки з Канадою.

1936 р. в Саскатуні вийшла в світ його *Ліра емігранта*, збірка лірики з виразним релігійним забарвленням. *Чаша золота* (чи не ліпше було б дати називу *Золота чаша?*) складається з поезій, що іх можна поділити на пейзажні й релігійно-філософські. От зразок першої групи:

Канадський день не проміняю,
за сто доларів не віддам...
Такий розкішний, так він сяє, —
немов із перелік срібла храм.
А купол синій, сонцеокий,
міста і степ в красі накриє.
У сонця з щастя пашать щоки,
ген там — весілля у гори.

А сніг не сердиться, мов грас,
рипити на баса і цвіте
конваліями, як у маю.
І наче слізози світ утер,
Не рушить срібнутишу вітер,
мороз малює казку нам.
Цей день зимовий, день цей квітний,
я за весняний не віддам... (Стор. 65).

Типовий зразок віршів другої групи, що переважає в поета:

На похорон прийшов я в листопаді,
мов похорон у лісі й сум щороку...
Тут ходить смерть твердим, рішучим кроком, —
в руках коса у неї і лопата.
Мугиче, кадить смерть, мов жрець туземний,
і косить, косить в полі й лісі
без милости, без серця, грізно...
А нам здається все буденним. (52)

Ів. Кмета-Ічнянський не дбає про шліфування, часто вживає й між приголосними, напр.: з вітром й ховається (56), празник й поля (59), перелік срібла (65), що знижує милозвучність; допускає надмірний збіг приголосних (степ в красі), дуже неточні рими: шукаю — мертвяками (45), дівки — ліки (44), тінню — тілу (45) й т. п. Але причитанні його творів завжди відчуваємо, що це поет із хистом. Хоч не зважає він на тонкощі просодії, дбає він про естетичність, різноманітність. Якщо не помилюємося, Ів. Кмета-Ічнянський був перший у Канаді українським сонетистом.

Автор *Чаші золотої* збагатив українську літературу Канади своїми перекладами творів таких англомовних поетів: Р. Фрост, Х. Розетті, Е. Дікінсон, К. Санберг, М. Затуринська (народилася в Києві, живе в Америці), Р. Кіплінг, Ч. Робертс, В. Кіркконел, Г. Лонгфело, І. Крафорд, Л. Берд, А. Теннісон.

Нова збірка Ів. Кмета-Ічнянського *Крила над морем* (Філадельфія, 1970), що з'явилася напередодні 70-річчя поета, має ті самі прикмети, що й попередні книжки. Щогравда, зарясила тут українська тематика: поет відвідав Київ, про який багатозначно пише:

Зідхнув чого так, Києве? Наляканій бо ким...
Веселка блідне радості у рідних синь-очах,
Та й на обличчі зморенім тривожних дум знаки...
Столице безпрестольная, ще й досі ходить страх?! (30)

СВІДОМА ПРАЦЯ НАД СЛОВОМ

(Л. Мурівич, *Піонери святої землі*, Торонто, "Світанок", 1969, 64 стор.)

Як знаємо з певних джерел, ця збірка мала трагічну передісторію, показову для українських видавничих умов поза Україною, на Заході, де майже всі письменники змушені власним коштом друкувати й самі поширювати свої твори. Один "видавець" злупив з авторки близько тисячі доларів, а надрукував книжку так брудно, з такими друкарськими помилками, що соромно було й на люди показатися. Довелось бідній поетці видавати збірку вдруге, в іншому місті, не відзискавши втрачених, тяжкою працею зароблених грошей. Випадок для наших обставин дуже типовий. Немало тут розвелся "рідних п'явок" (дехі ще й прикриваються знаменням хреста!), що смокнуть кров з українського письменника!

У гарній обкладинці роботи П. Сидоренка книжка *Піонери святої землі* спровокає естетичне враження. Це вже "третя збірка" Лариси Мурівич. На жаль, І. Овчко в короткій вступній статті не подав (а мусив це зробити), де й коли вийшли дві попередні. Прикро, що також *Енциклопедія українознавства* обійшла повною мовчанкою нашу поетку.

Свідома праця над словом, над його шліфуванням, почата ще в Україні, де поетку похвалила навіть О. Теліга, — характерна риса Л. Мурівич. Недарма знайшла вона собі мовного редактора в особі Левка Ромена. Наслідок такий, що більшість її творів — це точені, врівноважені вірші, з виразною думкою. Непоганий сонет "Прерія":

Знов прерія пшеничними ланами
Хвилює серце й душу навесні,
Бо згадую: вона в минулі дні,
В долинах рік — шуміла деревами.
Та піонери, дружніми руками,
Скосили їх і в земній глибині
Заховані і неподатні пні
Наверх тягнули — власними зубами.
Кривавим потом рошені сліди
Мене щодня приманюють сюди
У темах — невичерпного надхнення.
Пшениці золотисті колоски
Я в обжинкові заплету вінки —
На славу піонерського імені! (Стор. 28).

Л. Мурівич має власний голос. Філософські роздуми, мотиви давньої української мітології, відгомін індіанських повір'їв — усе це створює те, що можна назвати своєрідністю. Навіть тоді, коли чути сторонній вплив, голос О. Лятуринської з її *Веселки*, напр.,

Стежку — власними руками —
Я любистком простелила,
Щоб князенка зі сватами
Пахощів п'янила сила (24),

це не зменшує виразного враження, що перед нами вдумлива, зріла поетка, яка розуміє вагу слова й відчуває його пахощі.

Але Піонерів святої землі треба читати не від першої до останньої сторінки, не підряд, а добірково. Напр., спершу краще вибрати поезії на загальні теми, потім зосередитись на суттю канадській тематиці, а вже після цього прочитати й переклади. І поетка постане в усій красі свого вислову і своїх думок. Не зробивши цього, читач матиме враження саламахи, якби наколочено гороху з капустою (хай не погнівається авторка за цей вислів). Оригінальні поезії перемішано з перекладами творів найрізноманітніших авторів. Крім того, все це погрупована в цикли, що дезорієнтують читача... Горох сам собою — дуже добра страва, капуста — не менш корисна. Треба лише вміти їх подати.

Деякі переклади, що гармонійно зливаються із власними творами поетки, справді можна об'єднати — це поширити уяву про авторське Я. Але, на наш погляд, збірка значно виграла б, якби всі переклади виділити в окремий розділ наприкінці книжки.

Чужинецькі поети, що цікавлять Л. Мурович, — це передусім Поліна Джонсон та Ізабелла Крафорд. Не випадково вона вже вмістила про них короткі, але змістовні сильветки в цьому альманасі (див. книги III і IV). Індіянці П. Джонсон навіть присвячено цікавий оригінальний вірш "Гранд-арабеска". Далі йдуть Сузанна Муді, Емілія Дікінсон (недоречно названа "Емілі"), Р. В. Емерсон, Вільсон Мек-Дональд, Д. Т. Торо, Ш. О'Шіл, В. К. Браєнт. Варте великої похвали те, що наша поетка багато перекладає, присвоюючи неукраїнських поетів для української літератури. (Скільки відомо, автор цього огляду чи не перший переклав кілька віршів Е. Дікінсон — надруковані вони в *Сучасній Україні* 1953 р., незабаром О. Зуївський надрукував багато своїх перекладів у *Нових днях*, дещо переклав Ів. Кмета-Ічнянський, отже, Л. Мурович — уже принаймні четвертий перекладач, але чи перевершила вона, скажімо, О. Зуївського?).

Не зважаючи на деякі наші застереження, зокрема й на те, що назва збірки не піддається з'ясуванню (як розуміти "святу" землю?), дивимось на новий набуток Л. Мурович — як на цінний вклад в українську літературу Канади.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПОЕТКА В КАНАДІ

(Дарія Могилянка, *Думки летять на Україну*, Едмонтон, 1962, 123 стор.;
Пісні моого серця, Едмонтон, 1964, 126 стор.)

Українська стихія в Канаді — незаперечне явище. Проявляється вона в багатьох видах, також у тому, що народжені тут українці писали й пишуть свої твори рідною мовою: І. Данильчук (1900-1942), І. Сирник, О. Войценко, Д. Могилянка та інші.

Дарія Могилянка (псевдонім Д. Е. Янди) народилася в родині Антона Конашевича в провінції Манітобі. Мати поетки походила з роду Козловських. Батько, що прибув до Канади ще 1900-го року, був свідомим україн-

цем і цю свідомість передав своїм дітям. Про нього теплими словами згадує дочка:

Батька свого я любила
Вельми шанувала,
Нераз ласки великої
Від нього зазнала.

Батько бачив, як у школу
Душа моя рвалась,
Післав мене він до бурси,
Щоб я научалась. (Д., 86)

Не менше вдячними словами згадує поетка свою матір:

Ти лишила свого батька,
Родину миленьку,
Ти лишила свій ставочок
І хату біленьку.

Ти поїхала в чужину
Доленськи шукати,
В вільнім краї своїм дітям
Хату будувати. (Д., 8).

Свою освіту здобувала письменниця протягом шести років в Інституті ім. Петра Могили в Саскатуні, де панував і панує український дух. Багато вихованців цієї навчальної установи стали професіоналістами і ширими українськими патріотами. Про це дбав сл. п. Ю. Стечишин.

Писати вірші почала Д. Могилянка ще в ранній юності. Багато років працювала вона у студентському гуртку "Каменярі", була настостилькою над дівчатами, редакторкою, містила свої статті в українських часописах, брала діяльну участь у громадському й церковному житті. Була одним з організаторів Союзу Українок Канади. Докладнішу її біографію можна прочитати в *Ювілейній книзі* (1956) з нагоди 30-річної діяльності Жіночого Товариства при Катедрі св. Івана в Едмонтоні. Вона — справжня мисткиня, її великородні писанки відзначаються філіграністю письма та оригінальністю в задумах.

Протягом сорока років писала Д. Могилянка вірші так, як виливалася з серця, як пишуть народні поети. Обставини складалися невідрядно: не могла вона отримати належного вишколу в українському віршуванні. Зате читала Шевченка, Франка й Лесю Українку. Писала, бо не могла не писати, хоч оточення, включно з найближчими рідними, після смерті батьків, її не заважди цінувало. Їй радили вчитись варити борщ і вареники, пекти пироги, а не писати вірші. Їй перешкоджали друкувати власні твори, мовляв, вони не такі, як в інших поетів. Її не розуміли ті, що радили, зате розуміли її читачі, фармери й робітники, прості люди. Що б там не було, письменниця вийшла переможцем.

Яку літературну вартість мають вірші Д. Могилянки? Щоб відповісти на це питання, треба визначити мірило вартості. Звичайно, її твори не дорівнюють писанням Лесі Українки чи сучасних поетів у Канаді. Твори пані Дарії треба розглядати як фолклорні, народні вірші. З цього погляду іхня вартість очевидна. Для українців у Канаді твори Могилянки мають виняткову вартість — як вивів української стихії, як збереження української мови, якою поетка в основному добре володіє.

Головний мотив першої збірки Д. Могилянки — любов до України. Не випадково вона й називається *Думки летять на Україну*.

В Канаді я родилася,
В Канаді зростала,

Тебе любить, рідний краю,
Я не перестала, —

признається поетка. Вона шанує Канаду, місце свого народження, але успадкована кров наказує їй називати Україну, землю батьків, "рідним краєм".

Збірка *Думки летять на Україну* має чотири розділи: "Мрії про Україну", "Братові Козловському", "Приятелі" та "Любов не можна погасити". Коли в перших розділах явно домінуете чуття над думкою, то в третьому розділі зустрічаються міркування з народної філософії:

С такі, що завжди вміють
Із вас користати,

А як вам потрібна поміч,
Не хочуть вас знати. (Д., 89)

Деякі вірші Д. Могилянки дуже довгі. Це не йде ім на користь. Але трапляються й короткі, дуже добре пластичні малюнки, напр., "Вечір на селі".

У віршах Д. Могилянки, ясна річ, є недоліки, властиві всім народним поетам: забагато дієслівних рим, забагато повторень, брак належного контролю над стихією слів, що невимушено лілються з серця Але масовий читач, фармер і робітник знайдуть у цих "народних віршах" (як зазначено на титульній сторінці) багато матеріалу для роздумів, для наснаги в житті, для збереження української стихії в Канаді.

Друга збірка, *Пісні моого серця*, дуже подібна до першої, але окремі вірші пройняті більшим ліричним струмом, напр., "Думка":

Нащо мені краса моя,
Голубині очі,
Коли в мене нема друга,
Плачу перед ночі.

Нащо мені стан дівочий,
Гнучкий та високий,
Коли живу, як сирота, —
Світ такий широкий! (П., 30)

Рецензію на фольклорні твори Д. Могилянки закінчуємо цитатою з вірша, що ходить по руках у багатьох списках. Мова йде про психозу серед наших доробкевичів у Канаді: купувати землю на кладовищі й за життя, на власний кошт, ставити собі пам'ятник. Такі люди

Самі собі пам'ятники
На гробі вкладають,
І за життя пам'ятникам
Візиту складають:
Любуються, як то буде
Їм гарно лежати

Під мармуром, що там буде
Століття стояти.
Вони книжок не писали,
Пісень не співали,
Але собі пам'ятники
Прекрасні поклали.

У порівнянні з доробкевичами, Д. Могилянка зробила значно мудріше: поставила собі пам'ятник у виді двох книжок українською мовою та *Canadian Tapestry*, що вийшла 1970 р. англійською мовою у Вінніпезі. Коли українські твори поетки межують із фольклором, англійські вірші вже близчі до красного письменства. До речі, цю книжку відзначено спілкою канадських письменників на річному з'їзді у Ванкувері 1971 р.

СПРАГА РОЗДУМУ

(Тетяна Шевчук, На престіл майбутніх днів, Вінніпег, 1964, 79 стор.)

Якщо в Ів. Кмети-Ічнянського філософські роздуми й забарвлення релігійністю природні, присмні, справляють естетичне враження, то в Т. Шевчук поза гарною назвою збірки знаходимо дуже мало чогось подібного. Ми не віримо шановному М. Мандриці, що в збірку Т. Шевчук "прийшли глибокі філософські роздуми" (передмова, стор. 5), а вже зовсім заперечуємо, що "форма її віршів модерна" (6). Наводимо зразок:

Пробудивсь гігант	дерева і лозину.
зі сталі	Хімікали
асфальту,	нищать птицю
машин —	суходольну
Мчаться авта	й водану.
далі й далі...	Гурkit, рейвах
Воздух (Повітря — Я. С.)	б'є по нервах.
брудить	Глушить думку і слова.
чад і дим...	I нема куди втекти...
"Бульдозори"	Бідна моя голова! (Стор. 28).
риють землю —	

Бідна й моя голова, якщо це модернізм! Звичайнісінські короткі рядки порваної прози, в яких ми ще й поправили "мчуться" й "нищуть" на "мчаться" й "нищать", щоб не накликати гніву граматики. Hi, поетка лише прагне бути модерністкою, але далеко кущому до зайця!

Все ж таки Т. Шевчук не без хисту. Ось дуже гарний початок вірша "Віра": Білі сніжинки
назовні вікна
линуть без шелесту,
липнуть до скла.
Скута морозом (,)
завмерла земля,

бо сонця-лю보ви
на світі нема!
Зима...
Тюрма...
бо сонця-любови
на світі нема!

Справді, в поетки є спрага роздуму, є намагання писати у злагоді з теософією, що можна широ вітати, але її вірші багато краї, якщо вона не стає на котурни моди, не переймає крайності американського модернізму, а пише просто, від серця. Тоді її розумування сприймаються природніше, як от у вірші "Новий Великдень":

Пробудження	бо свобода,
духового нам треба (—)	духовий дар із неба, (—)
і вмовкнутъ всі	нормальний стан
нарікання й плачі,	прозрілої душі! (55)

Додані до збірки англомовні вірші значно краї, ніж українські. Мабуть, Т. Шевчук більше начитана в поезії Заходу. До речі, приїхала вона до Канади 1905 р. однорічною дитиною, тут же й виросла, в Саскачевані, виховувалась в Інституті ім. П. Могили. Від 1947 р. живе на заході Америки. Її перу належить книжка *Пробудження духа* (Вінніпег, 1961) — слухні розважання на теософічні теми, написані прозою.

ПЕРЕДУСІМ — ОБРАЗ!

(В. Гаврилюк, *Тінь і мандрівник*, Нью-Йорк, ООЧСУ, 1969, 109 стор.)

Володимир Гаврилюк, що прибув до Канади 1949 р. й живе постійно в Монреалі, починав свою літературну творчість разом із Б. І. Антоничем. На жаль, не маємо його першої збірки *Сельо* в тиші (Львів, 1935), але вірші з того часу виразно свідчать, що поет був дуже близький до імажинізму, прагнучи малювати словом:

Червоний півень на рудій стодолі, Он обважнілі кетяги калини,
восковість яблук золотава, циноброю вогню напухлі,
бряжчить казан розпеченої дому, на тлі ультрамаринової сині,
сухий обряд свій червень править. кругліють в хмар запнистих кухлях.

(Стор. 11)

Імажиністи переважно нанизували образи, як намистинки на нитку. З окремих, звичайно яскравих, дуже предметних мазків творили вони барвисті картини. Свідомо чи може й позасвідомо тримався цього методу В. Гаврилюк, як видно також із його іншого вірша, що називається "Пейзаж":

Навантажений сонцем день, наче мідянин поїзд,
площиною похилою в далечіні продуднів.

А зокола збіжжа і дороги прямі поміж нив,
і вітряк свист вроčистий над літа різьбою. (Стор. 13).

У ранніх творах поета зустрічаємо іноді виразну манеру Антонича, навіть текстуальну подібність:

У вечір (над вечір? — Ред.) моляться рослини,
мигає полумінь малини,
і пахнуть темні зельні вина
у склянці вечорово-синій. (Стор. 52).

З часу другої світової війни у віршах В. Гаврилюка менше імажинізму, натомість появляється щось близьке до неокласики — менше рубавності, більше заокругленості, рівноваги, роздуму. Вірші "В глухому інтервалі" та "Тінь і мандрівник" — яскравий приклад саме таких тенденцій.

Відрядним явищем однак є те, що В. Гаврилюк, образотворчий митець за освітою та практикою, проходячи таку метаморфозу, зберігає своє я, залишається собою. Його твори, написані протягом останньої декади, — логічне продовження творчості з тридцятих років. Лише тепер більше впорядкованості, менше колишньої зухвалої замашки. Може, найкращий вірш останніх років — "Ранкова пастеля". Дуже оригінальне задумом і виконанням "Щасливе колосся" (1965), де еміграційна туга за батьківщиною передана образною мовою:

Колючі диспути з самим собою,
розмови, непідслухані ніким,
задушені ось тут кімнатною стіною,
риплють, мов горляні кістки, хрестки.
Приніс з нічного міста жменю

колючого і чорного ячменю
гарячих слів, розсипав по столі
і сів і слухав, як ячмінь той тлів
гарячкою не спаленого досі
в душі мої щасливого колосся.

(Стор. 100)

Життя в Канаді, яку поет, мабуть, не вважає за набуту землю (канадська тематика в нього цілком відсутня), породжує і роздуми, їй виразний пессимізм. Та на це немає ради. Правдивий поет завжди тужитиме за батьківщиною, де він виріс, де провів кращу частину свого віку.

На збірці **Тінь і мандрівник** стоїть "Редактор Вяч. Давиденко". Це той самий, що разом із "вовками", компромітаторами здорових ідей українського націоналізму щодо мови, пропхав майже в усі націоналістичні часописи непотрібне слово "стейти". Свою редакторську працю виконав В. Давиденко дуже недбало. На стор. 90 бачимо:

Останній мерехт, мов клейнод,
упав, прошай красо квітчаста!

Ясна річ, оці рядки треба було пустити в світ лише в такому вигляді:

Останній мерехт, мов клейнод,
упав. Прошай, красо квітчаста!

Очевидно, В. Давиденко все це знає. Взагалі кажучи, в редакції "Свободи" це найпісменніша людина. Але, бачте, за політиканською діяльністю (напр., дуже неетичний, ганебний випад проти д-ра Лапичака, до чого його змушують його хлібодавці) немає часу допильнувати навіть елементарних справ, за які, здається, таки платять.

Поза діякими правописними відхиленнями, зрідка невірними наголосами, збірка **Тінь і мандрівник** — відрядне явище в нашій літературі. Велика подяка належить Організації Оборони Чотирьох Свобід України, що видала цю книжку і вшанувала поета з нагоди його 65-річчя.

СПРОБА МИСЛІТИ

(В. Скорупський, *Із джерел*, Торонто, накладом автора, 1961, 80 стор.)

Автор збірок **Весняний гомін** (1946) і **Життя** (1947), що вийшли в світ ще в Зальцбурзі (Австрія), і трьох збірок — **Моя оселя** (1954), **У дорозі** (1957) та **Без рідного порога** (1958), що з'явилися в Едмонтоні, Володимир Скорупський, переїхавши на схід Канади, видав у Торонті *Із джерел* (1961) та вінок сонетів **Над могилою** (1963). Сім збірок — доробок немалий. Видіко, що поет працював систематично, хібащо за винятком останніх років.

В. Скорупський прагне мислити. Тому його поезія спокійна, майже без емоції, врівноважена, поезія думки:

Вселенна наша, наче океан,
А ми у ній лиш прибережні мушлі.
Та нам уваг від неї і пошан, —
Що лицарю по боротьбі ущуклій.
Але якщо вона забагне прав
Своєї величі і непостарінъ:
То знак, що нас на безум Той зіпхав,
В чиїх руках дари усі і кари. (Стор. 58)

При читанні віршів В. Скорупського спадає на думку Р. М. Рільке. Справді, якби наш поет більше дбав про тонкощі мови, про красу вислову, надавав своїм творам шліфування, його творчість робила б куди більше естетичне враження — яке маємо від поезій німецькомовного символіста. А так, навіть найкращі вірші В. Скорупського, зачарувавши рядком чи двома, іноді цілою строфою, часто переходят майже в несмак. Угляньмося в наступний вірш:

Немов у дзеркалі, в очах твоїх
Не зберігаються відбиті речі.
Тож і дарма шукати сліду в них,
Яким не тільки в роки молодечі,
Але й недоожидано під вечір,
Вдереться хто звитяжцем бойовим
І вже із неспокою, мов з предтечі,
Жерця учинить настроям новим. (Стор. 29)

Перші два рядки чудові, бездоганні, естетично відлунні. Лише правдивий, талановитий поет може так висловитись. А потім наголошений сполучник і в ямбічному розмірі "тож і дарма" вносить заколот у тональність і зразу ж кидає читача в прикрай несмак. Чому б не почати цей рядок бодай словами "Оточ дарма..." або ще краще: "Дарма шукати..."? Нижче натрапляємо на жахливий, недоречний покруч "недоожидано", з російським забарвленням ("ожидать"). Невже не міг поет үблгати в розмір, скажімо, "несподівано", "раптово", "неждано" або щось подібне? Тонально порушенім вийшов також передостанній рядок. Оскільки слово "неспокою" частіше вживается з наголосом на по, значно краще було б, якби цей рядок змінити на "І вже з неспокою, немов з предтечі". Оці три поправки надали б усьому віршеві кращого звучання, чистішої мови, а це збільшило б естетичний вплив на читача.

Вірші В. Скорупського потребують редакторської руки. Багато формальних незграбностей автор міг би усунути й сам, напр., діалектні дієслівні форми: велича (23), подивля (27), налива (12), позбавля (22), обіця (36), якщо б уявся за граматичну контроллю, за обтесування, за підшукування точніших рим (а не таких як "непостарінь — кари"). Треба русизм "почот" (5) застутити "пошаною" та вживати правильні наголоси: прийде (10), мАнів (33), щАдить (60) наголосити приЙде, манІв, щадИть. Гадаємо, до цього зобов'язує поетове 60-річчя, що сповниться 1972 року. Тоді його поезія думки й рівноваги матиме довше життя. Ми певні, що й нашадки поцікавляться оцим поетом-мислителем, що ставить собі за кredo такі чудові рядки:

Мисле, наливайсь у кожне слово,
Наче сік в зарожевій овоч... (Стор. 6).

На жаль, вінка сонетів **Над могилою** нам не почастило дістати для цього огляду. Ми тричі просили, але автор не прислав. Невже сам вилучив з обігу, як це зробив було ранній Гоголь?

ГНІВНИЙ ЖАЛЬ

(Дан Мур, Жаль і гнів, Едмонтон, коштом В. і Н. Духніїв, 1966, 93 стор.)

З приемністю нотуємо збірку Жаль і гнів Дані Мура, едмонтонського поета. Досі друкувався він по деяких часописах, а також в альманасі Північне сяйво та в календарях Українських вістей. Його книжка вийшла в світ коштом відомих меценатів Василя й Наталки Духніїв, які, між іншим, щедро фінансували Історію української культури, друге й четверте числа Північного сяйва тощо.

Збірка Жаль і гнів складається з трьох розділів. У першому, під назвою "Мольби", вміщено поезії переважно релігійного змісту. На особливу увагу заслуговує вірш "Дай гніву вулкану", в якому автор звертається до Христа:

Дай гніву вулкану! Не плісень покори!

А ребер рабів, черепів ростуть гори...

З'єднай же, сплети нас в каральний Свій бич! (Стор. 23)

Другий розділ — похвала "Безсмертним". Іде мова тут про Т. Шевченка, І. Франка, Митрополита А. Шептицького, Січових Стрільців, С. Бандери, 500 жінок-героїнь, 30 червня 1941 р. та інші важливі в історії України події. Поет виступає перед читачем як правдивий патріот, що думас по-державницькому. Гарне враження робить поезія "Сльози серця", де особисті почуття переплітаються з описом невільницького становища в Україні:

Рідна стріха. Різдво, Рясні зорі.

Круглолицій між ними герой...

Жах! Завили собаки надворі.

За дверми громовите "Аткрай!"

Косі очі, багнет у монгола,

З лиця матері виссалі кров...

Ти дивилася, Пречиста з престолу,
Як горіла і гасла любов...

Плаче серце... Хмар чорних розпукна,
Креше грім у зничавілу рать!

Палить сором нікчемного внука.

Рани серця криваві ячати. (Стор. 37)

Найкращим розділом у збірці є третій — "Проліски". Тут поет виступає перед читачем як лірик широкого діапазону. Серед поезій, що запам'ятовуються, назовемо передусім такі: "Черемха", "Моя весна", "Вдалий дебют", "Надія", "Осінь", "Віра"... Зокрема вірші про кохання прояняті справжнім, непідробленим почуттям. Нові ритмічні ходи знаходимо в "Черемсі". Але автор воліє скоріше традиційні строфі.

Вірш Дані Мура мелодійний, тече вільно, безперебійно. Рими переважно точні, дзвінкі. Мова, за дуже малими винятками, літературна, нормативна. А це багато значить, зокрема на чужині. Скільки в нас появляється дивовижних книжок, у яких на кожному кроці — незгода з граматикою, нелад у наголосах. Книжка Дані Мура вигідно вирізняється своїм чітким прямуванням до нормативної мови. Окремі, дрібні недоліки не порушують естетичного смаку.

Жаль і гнів — це вдалий дебют поета, що опанував техніку віршування, елементарну теорію поезії. Полюбллює він звукопис, оцю необхідну складову частину всякої поетики. Що ж порадити немолодому вже авто-

рові? Нам здається, що йому тепер треба звернути увагу на те, що відрізняє одного правдивого поета від інших правдивих поетів — на власне бачення світу, на вироблення власного стилю. Прояви цього вже є в Дані Мурі. Видно, що він працює над словом, розуміє його. Як доказ таких думок, наведемо початок вірша "Канада":

Перлина безцінна у лева короні!
Не змірять нікому твоїх берегів.
Від півдня жару обпалені скроні
Зблілють у хузі північних снігів. (5).

Щоправда, ми змінили б перший рядок на "Коштовна перлина у лева короні!" Але в останніх двох рядках знайшов Дан Мур щось таки своє, оригінальне, що відрізняє його від інших. Таким чином, від автора *Жалю і гнізу* ми маємо підстави сподіватися чогось кращого. Він має хист, великий заряд енергії та вже неабияку вправність.

Деякі вірші покладено на музичну композицію (С. Яременко, п. Веселовський). Вони вже стали піснями. Їх виконують на концертах тощо.

Обкладинку збірки гарно виконав майстер Яків Гніздовський. Справді, таку книжку приемно взяти в руки.

ВІДГОМІН НЕОКЛЯСИКИ

(Теодор Матвієнко, *Сонети*, Торонто, 1961, 128 стор.)

Сто двадцять два сонети має ця книжка. В українській літературі поетів із таким чи більшим дорібком дуже небагато. М. Зеров, М. Рильський і ще два-три молодших, серед яких кількісно переважив усіх Роман Метельський своєю книжкою *Десять вінків сонетів* (1971), серед яких є й дуже добри. Щоправда, до сонетів тепер є потяг у багатьох, але здібності — далеко не в усіх.

Теодор Матвієнко повністю опанував форму й будову сонета. Учень М. Рильського, він домагається ясности вислову, рівноваги, повноти. Добра мова, переважно точні, дзвінкі рими, часто оригінальні образи, напр.: кружіль золотобджола (127), тонкий струмок замріяного хмелю (126), хурделици квітчасті свою печать поклали на траву (86). Які чудові малюнки!

Стилістично Т. Матвієнко близький до київських неоклясиків. Його сонети — це переважно описова, пейзажна лірика, мелодійна, іноді з роздумом, але без ставлення проблем, без філософських заглиблень. Ходячи по землі, любуючись природою, поет малює словами гарні, естетичні картини, залишаючи їх без назви:

Завжди ясні над синьою рікою
Лежать прямі асфальтові шляхи,
В мілкій канаві блякнуть лопухи
І стеляться мережкою вузькою.
І хочеться погладити рукою
Товстих дерев посріблених мохи,
Вгорі сумують сплетені верхи,
Зашпітуючись зеленню важкою.

Від невеселих мандрівничих дум
Стоїть у пам'яті холодний шум,
Немов прибої голубого моря.

Снігами сипле яблуневий сад,
Ти зупинився і дивишся назад —
Безлюдно всюди і не чути горя. (Стор. 7)

Мовних огріхів у цій збірці майже немає. Ми радимо Т. Матвієнковізвести до мінімуму короткі дієслівні форми: завмира (97), відліта (62), обійма (98). Краще ці діялкетні форми вживати з є наприкінці: за-вмирас... Правопис у поета задовільний, що бував тут не часто.

Варто додати, Т. Матвієнко продовжує творити сонети. Пише він також поему *Мій літопис*, у якій прагне показати тривожну добу напередодні й після другої світової війни. Хоч поемі, уривки з якої вже надруковано в цьому альманасі, бракує чіткого сюжету, окремі сторінки вра-жають пластичністю.

ВІРНО АДРЕСОВАНІ ПОЧУТТЯ

(Віра Ворскло, *Листи без адреси*, Торонто, 1967, 68 стор.)

Один торонтонець радив нам братися за *Листи без адреси* "дуже обережно", щоб, чого доброго, "не походила по спині критика полтавська качалка". Запевняємо того "oberежного", що маємо до цієї збірки поезій більше ласки, ніж гніву. Хоч назва книжки явно невдала, Віра Ворскло добре скеровує свої почуття. Наче справжнє Ворскло серед мальовничих берегів — вірно адресовані почуття поетки щедро ллються крізь ліричні, безпретензійні вірші. Щоправда, ця поезія не глибока думками, та й Вор-скло переважно мілке.

Листи без адреси панни Віри — це щирі виливи, написані талано-вitoю людиною, що іноді скажеться на долю за те, що "вітер б'є бато-гами образ" (стор. 6), нерідко радіє, бо

Коли співає серце, Життя тоді здається,
Тоді співає світ, Мов папороті цвіт (11),

але завжди має притомність, ніколи не падає в крайності. Так постає жит-тьова мудрість, філософія, у згоді з якою

Любити краще без надії, І кращі є барвисті мрії,
Ніж зовсім в світі не любить, Ніж дійсність, що мертвечно спить.

Поетка бажає, щоб ми, читачі, були "душою юні", "своєї долі кова-лі" (13), щоб ставили за обов'язок "служити своїй Україні" навіть у "ка-надських лісах" (23). Побажання адресовані влучно, на вірну адресу.

В. Ворскло характеризує любов, як основу людської духовости, дже-рело творчости, витривалости й сили. На жаль, вірш, де йде мова саме про таку любов, подано у збірці в гіршому різновиді, а не в кращому, що був надрукований раніше в *Північному скіпі*, II. Порівняйте, читачу, першу строфу.

В альманасі, книга II (1965):
Любов могутню має силу,
Вона — вогонь, порив, екстаз.
Вона — душі могутні крила,
Що до шпилів підносять нас. (72).

Ми певні, що кваліфіковані читачі визнають строфу ліворуч, з альманаху, особливо два останні рядки, за кращу, виразнішу. Строва право-руч первісна, без редакторського шліфу, останні два рядки стилістично незграбні. Не зважаючи на таку наявну сировину в багатьох віршах, не-вимоглива поетка, мабуть, переконана, що редактор їй не потрібний, тому ї римує в тому самому вірші: бурю — морі, сил — засвітив, підйма — ясна, надхнення — падіння... Справді, падіння. І це в другій половині ХХ-ого сторіччя — після Тичини й Рильського! Тут мало пустити в хід качалку — нехай рубель походить!

Свідоме недбалство авторки, в тому числі й допускання надмірного збігу приголосних ("зовсім в світі", що тяжко навіть вимовити) ціхує всю збірку, звідки так і рине талант, — як Ніягара! Береги того водоспаду культивовані, прикрашені, а в нашої поетки ніягарські почуття дуже часто зодягнені... в погано пошиї суконки. Якби надати її "листам" бодай елементарного шліфу, — багато строф стали б урівень із найкрапими віршами Лесі Українки.

Отак наша ласка переходить у гнів. Якщо старшим поетам порада вже непотрібна, бо вони, давно сформовані, доживають свого віку, то Вірі Ворскло, людині ще відносно молодій, якнайщиріше радимо добре зосередитися й вирішити: тесати, обдумувати, досягати верхів'їв, на що вона має всі підстави, чи залишивтись на півдорозі, десь на схилі гори, куди стихійно підняв її єдиний талант, без цілеспрямованих, зосереджених зусиль. Пам'тайте: в наші часи на одному хисті далеко не полетиши. Більш модерне, астронавтське порівняння: хоч які потенційні сили сковані в нафті, сама вона мало корисна; коли ж розділити її на складники, обробити їх — яке могутнє паливо!

МАЙСТЕР БЕЗ ВЛАСНОГО ОБЛИЧЧЯ

(Борис Олександров, *Туга за сонцем, 1945-1965*, Торонто, "Слово", 1967,
120 стор.)

Збірка Бориса Олександрова зразкова з формального боку: чудова супер-обкладинка роботи М. Левицького, гарна оправа, оригінальна верстка сторінок, мелодійні, шліфовані вірші — справжня музика! Добра мова, по-аптекарському виважене звучання майже кожного слова!

Ну от і все. Спалив твої листи Спали мої... І будем знову ми,
І засмутившись, відчувши ніби втому. Як мандрівці, що стріліся за мості.
Мов не дими, а так немов би ти Нехай пливуть твої й мої дими
Десь відплівла у далеч невідому... І, може, десь зійдуться в високості...
(Стор. 43)

У збірці *Листи без адреси*:
Любов могутню має силу,
Вона п'янкий вогонь екстаз,
Вона — душі могутні крила
Що до шпилів підносять нас. (32)

Ми двічі прочитали цю збірку поезій, насолоджувались музикою слова. Минув день, і тоді ми попробували пригадати — про що йшла мова? Як ми не силували нашу пам'ять — нічого не добули з неї, крім двох димів, що зійшлися чи зійдуться (наголос треба ставити на і). А от лірика В. Сосюри чи М. Рильського залишається — "неначе цвяшок в серце вбитий", кажучи словами Шевченка. Поезія Б. Олександрова — це лірика, де все — ніби в тумані, наче в далекому диму... Якесь там згадка про Україну, щось про любовні почуття, про якесь там розставання, але нічого такого виразного, сильного, що поклало б свою борозну в пам'яті читача. Наш висновок: Б. Олександров — це майстер без власного обличчя, зате формально добрий, вишуканий поет, елегійний лірик, із формального боку найкращий серед усіх тих, чиї твори включаємо в цей огляд.

Ігор Качуровський, завжди трохи зухвалий, іноді дуже дотепний, але часто справедливий критик, назвав *Тұғы за сонцем, 1945-1965* "вислідом двадцятирічної бездіяльності Бориса Олександрова" (Українські віті, Н. Ульм, 17 грудня 1967 р.). Справді, за двадцять років написав поет усього-на-всього яких сорок віршів, щоправда, з формального боку добрих. Звичайно, це краще, ніж багато слабких.

Може й гріх нападати на поета, що мало пише. Все таки й ми гаємо, що Б. Олександров марнує свій хист і набутий, немалій уже віршувальний досвід. Якщо немас чого сказати від себе, тоді треба перекладати. Маючи талант, наш поет може злагатити українську літературу присвоєнням ій кращих ліриків світу. Його переклади, додані до збірки, — іскраве свідоцтво майстерного перевтілювання, свідчення того, що деякі інші творці, з виразним Я, не мають.

Переклади зроблено з творів росіян О. Пушкіна, Н. Гумільова, А. Ахматової, білорусів М. Богдановича, М. Сядньова, У. Дудзіцького, кількох канадських французів та еспаномовного П. Неруди.

ЦІКАВИЙ МОДЕРНІСТ

(Данило Струк, Гамма сігма, Вінніпег, коштом Богдана Климаша, 1963, 40 стор.)

Маленька збірочка Данила Струка — дуже влучна заявка на право жити й творити українським модерністам. Від часу появи цієї книжки поет уже значно виріс, добув магістерський диплом в Альбертському університеті й докторський у Торонтонському.

Ми не поділяємо того завзятого, вже подірівленого, опору модерністам. Без ціукання не було б кроку вперед, не було б і раннього Тичини. Отже, хай живуть і творять модерністи, якщо вони справді збагачують скарбницю української літератури. Крізь призму багатьох тичинівських мотивів, напр., "закучерявилося небо" (стор. 14), "вже вечір скулений чекав тихенько за дверима: чекав на дозвіл увійти" (26), у Д. Струка бачимо своє обличчя. Ось гарна, сатирична характеристика емігранта:

Я гедоніст! Я сибарит!
Приємність — суть життя,
вигода (—) все добро!
Про все страшне:
про жаль і смерть,
я вже забув,
бо нектар із солодкого життя я п'ю... (Стор. 13)

Ще помітніше поетове власне я в "Мозаїці":

Земля
вищучила свої жили, скорчилася від болю,
й потріскала (.)
вишкірюючи свої камінні зуби — запінилася
в екстазі смертній... та піною,
піною сріблистую, останніми соками, обляла
свої чорні, глибокі рани... (34)

У збірці немало мовних огрихів, правописних помилок. Користаємо з нагоди, щоб трохи "побештати" молодого поета за його зухвалу пропаганду відхилення від чистоти й норм української мови (маємо на увазі прилюдні заяви аж на двох конференціях). Замість русизмів — остережні (17), привикші (16), іда (19), старушки (18), стремлінь (31), визг (32) та інших треба вживати українські відповідники: обережні, звиклі, іжа, бабуні, прагнень, виск (снігління)... Чому не дати переваги чисто українському слову "обрії" замість безбарвного міжнародного "горизонти" (18, 19...)?

Наши питання можна продовжити.

Досі найкращим віршем у Д. Струка був "Джаз" (див. П. сніве, кн. I, стор. 103). Сподіваємося, що наступна збірка (час ужел!) буде мати чистішу мову й більш виразне власне обличчя. Великий жаль, що цього талановитого поета зігнорували два інші модерністи, не включивши його творів до двотомової антології поезії на Заході, *Координати* (1969). Надіємося також, що й назва наступної збірки буде зрозуміліша.

Такий урожай української поезії пожали ми протягом шістдесятих років у канадській Україні. Здається, нікого не поминули. Варто згадати ще двох талановитих молодих канадок — Дарію Ладу й Христину Велигорську, що вмістили свої твори в антології *Контрасти* (1970) — збірці молодечої творчості. "Вітер" Д. Лади чудовий.

З бібліографічного обов'язку, для повноти огляду, потріємо власні три нові збірки, що вийшли в світ в Едмонтоні: *Оаза* (1960), *Маєстат* (1962), *Завойовники прерій* (1968) — остання виключно на західно-канадські теми, про українських поселенців. Тут же з'явилася й наша підсумкова книга *Трофеї, 1938-1963* (1963). Відгуки на ці книжки зібрано в розвідці *Полум'яне слово* (Лондон, 1969) Миколи Щербака й В. Т. Жили.

ЗНЕСЛАВЛЕННЯ ПАМ'ЯТИ ПОЕТА

(Михайло Орест адепт духовості нової, літературознавчий симпозіон за редакцією Петра Роєнка, Торонто, "Орден", 1967, 124 стор.)

Закінчуємо наш огляд поезій книжкою, що мала на меті "показати суцільний образ М. Ореста" (стор. 117), а стала по суті знеславленням пам'яти поета-мислителя, визначного майстра поетичного мистецтва. Слово "симпозіум" значить збірник статей різних авторів на якусь одну тему. П. Роєнко вирішив змінити значення давньогрецького слова. Замість того, щоб зібрати надруковані й нові дослідження про творчість М. Ореста й належно видати, він вирішив понасмикувати з усіх відомих йому джерел, дещо позмінюючи й подати все це під своїм іменем. Цитуємо покищо один промовистий приклад:

Поетова лексика може служити вдачним матеріалом для широких досліджень одности нашої мови щонайменше протягом останньої тисячі років. Із плевелів словесного вороху правіків вилущує поет снаговиті зерна, дбайливо засіває їх на сучасний ґрунт української мови, — і вони проростаючи цвітуть і розливають оту "блаженну прянь", без якої не може бути справжньої поезії. (Яр Славутич, "Основні теми у творчості М. Ореста", Записки НТШ, т. 177, на пошану Р. Смаль-Стоцького, Нью-Йорк, 1963, стор. 195-196).

Лексика Михайла Ореста — це одність нашої мови останнього тисячоліття. Із багатства словесного, створеного протягом цілої низки віків нашим народом, поет дбайливо винаходить родючі зерна й дбайливо засіває ними сучасний ґрунт української мови і вони розвиваються пишними самоцвітами, без яких тяжко یзвити собі правдиву поезію. (Михайло Орест адепт духовості нової... за редакцією Петра Роєнка, 1967, стор. 93).

Ні, це не випадковий збіг висловів (таке, звичайно, буває). П. Роєнко вчинив те, що називаємо неоригінальністю в дослідженні, завуальованим платіжтом. Лише, здається, немає підстав притягти компілятора до суду, бо на книжці зазначено "літературний симпозіон за редакцією П. Роєнка".

Нашу статтю, з якої зацитовано, написано 1961 р. до 60-річчя поета і прочитано в кількох містах Канади як доповідь (до речі, автор цього огляду отримав 1955 р. науковий ступінь доктора філософії за англомовну дисертацію про творчість М. Ореста). Один примірник машинопису було вручено П. Роєнкові 1961 р. в Торонті, після доповіді, для планованої книги "про тодішнього ювіляра".

Усі думки у книжці П. Роєнка не його, а кількох інших дослідників, лише перебовтані ним у суміш. Тільки там, де він цитує, скажімо, В. Державина, беручи слова в лапки, можна знати, хто ж автор. Зрештою, цитати часто бувають вельми неточні. Характерно, що, перефразуючи інших, П. Роєнко завжди псує оригінальність вислову, спрошує, ніби пристосовує тексти для якогось малописьменного читача. Жодної потреби в

цьому не було й немає, бо критичну літературу, як правило, читають лише грамотні люди, зокрема студенти, вчителі, професори.

Єдине, що вартісне в Роєнковій книжці, — це стаття Володимира, відомого філософа, що довший час утримував зв'язки з М. Орестом. Вартісна ця праця передусім тому, що вона підписана, отже, авторство думок відоме. Решта — це примітивна, безбарвна компіляція, обов'язково зі спросточенням, із додатком непотрібних чужих слів. Напр., чому б не взяти, як називу для симпозіуму, крилатий вислів із поезії самого М. Ореста: "Духовости нової смолоскип". П. Роєнко, навпаки, змінює вислів, затуманюючи, вліплює чуже слово "адепт", а при цьому й не ставить перед ним такої необхідної риски. Взагалі кажучи, його вживання розділових знаків часто не відповідає загально прийнятим правилам українського правопису.

Здається, П. Роєнко видав свій "симпозіон" про М. Ореста на тій підставі, що колись він матеріально допомагав поетові (чим хизується у книжці, мабуть, не без рації). Що ж, ми всі допомагали авторові Держави слова якимсь доляром, укладеним до листа, чи посилку. Якщо це робив автор "симпозіону", — велика йому подяка! Однак сама добродійна діяльність зовсім не дає підстав братися за критичну розвідку. До булави треба голови!

Про те, як розуміється П. Роєнко в сучасній українській літературі, свідчить факт, що називає він О. Ізарського й В. Русальського "поетами" (стор. 16). Усім відомо, що ці письменники не надруковували жодного віршованого рядка.

Іван КЕЙВАН

ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ФРАНКА В ОБРАЗОВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ*

Винятковими успіхами можуть похвалитися українські мистці-графіки в мистецькому оформленні творів Івана Франка — в обкладинках та ілюстраціях, що їх масмо велику кількість, зокрема з останніх десятиріч.

У другій половині XIX ст., коли Іван Франко виступив на арену української літератури, оформлення нашої книги стояло дуже низько, зокрема в тодішній Галичині, де воно, можна сказати, не існувало зовсім. Тоді панувала доба нігілізму, і не тільки легковажили мистецьке оформлення книги, але й були проти всяких її прикрас, уважаючи, що лише зміст надас виданню вартості. Такі погляди панували не лише в Україні, але теж у всій Європі, що фатально відбилося на естетично-му вигляді книги взагалі. На обкладинках українських видань застосовували тоді стандартний і безстилевий друкарський шрифт, що губився на просторій, мертвій площі, що ніяк не приманював читачів. Цінні видання "Видавничої спілки", "Бібліотеки найзнаменитших повістей", "Бібліотеки для руської молодіжі" й цілий ряд інших, були зовнішньо

*) Друга частина статті. Початок — див. "Північне сяйво", 4.

дуже вбогі й не викликали особливого зацікавлення. Не краще були оформлені періодичні видання включно з журналом "Житє і слово", що його видавала Ольга Франко. Ще сяк-так були оформлені видання "Просвіти", що мали постійно ту саму обкладинку символічного характеру. Вже краще, серед тодішніх галицьких видань, був оформленій "Кобзар" Т. Шевченка, що вийшов у Львові 1893 р., з портретом автора, обрамованим вінцем, жіночою постаттю, яка символізувала славу, вгорі — родинна хата Шевченка, внизу могила, вид на Дніпро й сонце на обрії. З творів І. Франка були ілюстровані "Баляди і розкази" (1876), "Борислав. Картини з життя підгірського народу" (1877) і "Захар Беркут" (1883), що виконували невідомі мистці; обкладинки мали невелику мистецьку вартість. Зате далеко вартініші з цього погляду були ілюстровані твори І. Франка для дітей і молоді. 1890 р. друкувалися у львівському журналі "Дзвінок", "Лис Микита" й "Пригоди Дон-Кіхота" з ілюстраціями Теофіля Копистинського, що вийшли 1891 р. як окремі видання, з цими ж ілюстраціями. Вони були виконані в реалістичній манері та з деякими прикметами ґротеску. "Абу-Касимові капці" й "Коваль Бассім" теж друкувалися в "Дзвінку", з ілюстраціями Т. Копистинського, зате, як окремі видання, вже були без ілюстрацій. До першої світової війни "Лис Микита" витримав щонайменше три видання, останнє з них ілюструвала Олена Кульчицька, вже в іншій манері — з наскрізь українською типізацією, що дуже переконливо промовляло до психіки української дітвори.

Окремим явищем були ілюстрації Ярослава Пстрака, що іх виконав мистець пастелями, в кольорах, до повісті "Захар Беркут" 1902 р. Ці десять його картин прекрасно доповнювали виняткової вартості повість, а 1913 р. були опубліковані як листівки й широко розійшлися серед українського громадянства. Пстракові інтерпретації були репродуковані як картини більшого формату, що часто прикрашували кімнати української інтелігенції та свідомого селянства західноукраїнських земель. Однак, ці ілюстрації й кольорові картини ще були графічними творами, в повному цього слова значенні.

Першу спробу справжнього мистецького оформлення української книги на галицькому ґрунті дав мистець Юліан Паньків, оформивши 1903 р. антологію української лірики "Акорди", за редакцією І. Франка. На темному сітчастому тлі обкладинки мистець зобразив стилізовану голову жінки у профіль, в авреолі, а її постать закінчена симетричним рослинним орнаментом. Руки, замість пальців, закінчені бутонами квітів, що ритмічно розставлені, ніби вдаряють грімкий акорд. Під зображенням виразний наголовок, а внизу чотири стилізовані квітки. Ініціали й заставки в тексті стилізовані в дусі народного, зокрема гуцульського мистецтва. Це винятково вартісне оформлення було першим і єдиним у той час.

Після визвольних змагань та упадку УНР до галицького берега причалила значна кількість видатних українських мистців із Наддніпрянщини, а з ними прийшов великий приплив творчих сил. Завдяки їм,

настала в нас дійсно світла доба мистецького оформлення книги. В першу чергу, слід це завдячувати високомистецькій і подивуздній продуктивності виняткової міри графіка Павла Ковжуна, що жив і творив у Львові від 1921 р. аж до своєї смерті (1939). Епізодів цього періоду П. Ковжун виконав кілька сотень графічних творів: обкладинок, екліпсів та велику кількість видавничих і друкарських знаків, грамот, плякатів тощо.

Зокрема Ковжун виконав кільканадцять обкладинок до творів І. Франка, що були найвищим досягненням мистця в цій ділянці. У книжковому оформленні, як теж у кожній ділянці графіки, в П. Ковжуна пробиваються майже всі історичні й модерні стилі (кубізм, футуризм, експресіонізм, конструктивізм, примітивізм, навіть дадаїзм). Мистець умів майстерно використовувати все у своїх творах і надавати їм українського характеру.

Деякі з них може занадто переобтяжені барокковою декоративністю ("Панські жарти" з 1921 р., "Semper tiro" і "Boa constrictor" з 1922 р.), інші з прикметами символізму ("Із днів журби" з 1922 р.), певне упрощення й конструктивістичні форми в обкладинках до творів "Борислав сміється" з 1922 р., "Як Юра Шикманюк брів Черемош" із 1924 р. та ряд інших, але обкладинка до повісті "Великий шум" з 1922 р. наскрізь оригінально стилізована, з мінімумом декоративних елементів.

Як виняткова графічна індивідуальність, Ковжун виявився в обкладинках до "Казок" І. Франка (1922), що в них справді дав оригінальні й неповторні графічні твори. Виконані вони з надзвичайною рутиновою, подивуздною свободою й помисловістю та оригінальною стилізацією. Найзамітніше те, що Ковжун не повторюється в жодній із цих обкладинок, як теж у поодиноких літерах. Кожна літера наголовку не подібна до іншої, а в контексті — вони творять оригінальну цілість і повну гармонію. Зокрема шрифт Ковжуна нав'язаний до традиції давнього українського письма, одночасно він наскрізь модерний та оригінальний. Одним словом, мистецьке оформлення П. Ковжуна надало ще більше чару високовартісним творам Каменяра.

Між двома світовими війнами, на західноукраїнських землях, над оформленням творів І. Франка працювали теж інші наші мистці. Видання "Мойсея" оформив Святослав Гординський, що виконав прекрасний рисунок Мойсея на обкладинці, в гоянсьому зображенні. Появлялися часто ілюстрації до творів письменника в різних календарях, що виходили у Львові, а в календарі "Батьківщини" на 1935 рік була ілюстрація Романа Чорнія до інсценізації "Івана Вишенського", що її написав Осип Когут під назвою "Вертай на Україну".

Особливою появою було тринадцяте видання "Лиса Микити", що вийшло у Krakowі накладом "Українського видавництва", за редакцією В. Гошовського, 1941 р., з ілюстраціями Едварда Козака. На обкладинці мистець зобразив картину з моменту:

ЗБОРІВ

Час настав великих звірів!

Хай спішить до царських дворів

Швидко ввесь звірячий рід.

До цієї теми Еко (Е. Козак), як незрівняний гуморист і карикатурист, зумів підійти прямо конгеніально. Зображенуши в своєрідній стилізації лева, ведмедя, вовка, лиса, зайця, борсука, кота, баранів, ослів, цапа, свиней, півня, мавпу Фрузю, птиць та інших, він передав людську подобу, психіку — включно зі всіма людськими рисами та слабостями. Лис Микита зображеній як гуцул у кресані й чересі, теж подібно зображеній ведмідь, із “цісарською” медалею на грудях. Вовк — подоляк чи підгірнянин у гуні чи сіряку, кіт — з гуцульською торбиною через плече, мавпа Фрузя — це відстала провінційна міщанка, із в'язкою ключів при спідниці, борсук же — покутський “вуйко” і т. д. Зустрічаємо тут гротескові постаті селян, селянські хатки, дерева тощо — все це у своєрідній “козаківській” стилізації, що її часто мистець застосовував у гумористичному часописі “Комар”, а тепер “Лис Микита”, як теж у прекрасних ілюстраціях до народніх пісень. Стихійний гумор в ілюстраціях Ека так конгеніально споріднився з таким же гумором Франкового твору, що мабуть трудно знайти прецедент навіть у світовій літературі.

З ілюстраціями Е. Козака вийшло теж п'ятнадцяте видання “Лиса Микити” в 1944 р. за редакцією проф. Василя Сімовича, шістнадцяте видання вже в Канаді (1945), а останнє — сімнадцяте — теж у Канаді, в Монреалі 1953 р., у видавництві “Українська культура”. Отже, поема “Лис Микита”, почавши з 1891 р., витримала досі щонайменше сімнадцять видань, що іх наклад перевищив сто тисяч примірників. А це, як на наші несприятливі обставини, неабиякий успіх.

Мистець Едвард Козак також ілюстрував збірку байок “Коли ще звірі говорили”, що вийшла друком після другої світової війни, по цей бік океану. Ілюстрації в тому ж дусі, що й до “Лиса Микити”.

Під московською окупацією, в т. зв. УРСР маємо, правду кажучи, великі здобутки в мистецькому оформленні творів І. Франка. Ми могли б скласти колосальний перелік творів українських мистців із ділянки оформлення, почавши від перших років радянської влади. На жаль, жорстока нагінка і ліквідація українських мистців, із закидом ім “формалізму”, “декаденства” й буржуазного націоналізму”, багато цінних творів знищила, щоб і найменшого сліду від них не лишилося. Все ж таки багато цінних здобутків збереглося й до наших днів, а решта — це вже досягнення молодих мистців. 1919 - 1920 років, тобто в добі “весняного комунізму”, вийшли в Києві поетові казки “Засць і Ведмідь”, “Ворона і Гадюка”, “Лисичка - черничка”, “Мурко й Бурко”, “Лис і Дрозд” і “Старе добро забувається”, що ілюстрації до них виконав мистець П. Лапин. 1923 - 1927 років, він знову створив обкладинки (до казок і байок І. Франка), що дуже промовляли до малих читачів. Мистець М. Міщенко виконав обкладинки до оповідань “Вугляр”, “До світла” та “Ліси й пасовиська” в 1928-1930 роках. Їх видала “Книгоспілка”. Обкла-

динки М. Міщенка значно прикрасили видання, що мали велику популярність і попит між читачами.

Великою подією у мистецтві оформлення книги, а зокрема творів І. Франка, були граверські ілюстрації Василя Касіяна — до повісті “Борислав сміється” (виконані 1930 р. сухою голкою). Касіян, у серії цих ілюстрацій (до речі, творів високомистецької станкової гравюри) зобразив основні моменти з повісті й підкреслив її емоційну сторону; його твори конгеніяльно гармонізують із твором Франка. Ці ілюстрації мають тим більшу вартість, що не виконані в манері пізнішого казильництвого реалізму, і посідають деякі прикмети експресіонізму. З цими ілюстраціями Касіяна повість “Борислав сміється” витримала два видання — 1931 і 1936 років. 1948 р. Касіян знову ілюстрував повість “Борислав сміється”, технікою деревориту дав титульну сторінку, три ілюстрації, заставку й кінцівку, що їх довів до мистецького верхів’я. На особливу увагу заслуговує один із цих дереворитів, що в ньому мистець зобразив провідника бориславського робітництва Бенедікто Синицио — наскрізь динамічну постать, яка на тлі пожарищ Борислава, зі страшним розмахом, кидає у вогонь скарбонку з грішми, кажучи: “Не грішми здобувається воля...” Прекрасна композиція, гострота рисунку, чудові світлотіневі ефекти й динамічність, а при цьому висока технічна майстерність — усе це свідчить про те, що цей твір Касіяна належить до найкращих і може бути справжньою гордістю мистецтва оформлення нашої книги. До найбільших досягнень в ілюстрації творів І. Франка належить також акварельна обкладинка В. Касіяна до оповідання “Ріпник”.

Над ілюстраціями до творів письменника працював багато сеньйор українських мистців Іван Іжакевич, що створив серію до бориславських оповідань “Ріпник”, “Яць Зелепуга”, “Навернений грішник”, “Задля праздника” та інших. Зроблено це технікою “гризайлю” 1936-1937 років. 1951 р. виконано ілюстрацію до оповідання “У кузні”, де зображене малого Франка та його батька, коваля Якова. Крім знаменитої композиції, своїми світлотіневими ефектами й настроем належить вона до найкращих ілюстрацій.

Мистець М. Глухів зілюстрував 1937 р. повісті “Борислав сміється” й “Воя constrictor”, в останній на титульній сторінці він зобразив самого Франка на тлі героїв повісті.

Ще між двома світовими війнами Олена Кульчицька виконала 97 акварельних ілюстрацій до “Лиса Мікити”, що добре підходили до дитячого світосприймання, однак чомусь вона не використала їх у виданнях, що з'явилися накладом “Українського видавництва” в Кракові. 1951 р., вже за московської окупації, вони були репродуковані, а в 1959 р. знову з'явилося видання “Лиса Мікити” з ними ж. Яких двадцять ілюстрацій-ініціалів та обкладинка до “Мойсея” технікою деревориту були надруковані у Львові 1939 р. Кульчицька створила олійну картину на франківську тематику “Біля корби”, а 1941 р. — кілька гравюр: “Борислав давній”, “Борислав сьогодні”, “Бориславський робітник” та інші, що мають

(ТОВ)

станковий характер. Така ж композиція В. Якубича "У Борислав на заробітки" (1956). Станкових творів з'явилось дуже багато.

Повість "Захар Беркут" полонила увагу багатьох мистців під більшовицькою окупацією. До найвидатніших належать обкладинка та ілюстрації Гаврила Пустовійта, що надав своїм творам епічного характеру, зумівши відчути добу галицько-волинської держави.

Високовартісні, клясичні ілюстрації до "Захара Беркута" створив графік Валентин Литвиненко, що зумів прекрасно подати широкі драматичні картини і дуже вдало схарактеризувати героїв повісті. Він же виконав серію ілюстрацій до "Лиса Микити", що вийшов у світ 1948 р.; з його ілюстраціями 1951 р. з'явилися "Казки" І. Франка, а 1955 р. він створив прекрасну кольорову ліногравюру до байки "Осел і Лев", що в них виявив себе як прекрасний анімаліст і карикатурист.

Дитяча тематика І. Франка, зокрема "Лис Микита", була центром творчої уваги українських мистців під більшовиками. "Лиса Микита" ілюстрував ще Віктор Григор'єв (Грі), зокрема розділ "Лис і вовчиця в криниці" (1951), він же з М. Дерегусом ще 1935 р. виконав серію акварельних малюнків до "Казок" письменника. Над ілюстраціями до "Лиса Микита" й казок та байок працювали знаменитий анімаліст В. Аверін, І. Прокурняков (Ке-Ша), О. Вовк, Г. Карлов, І. Косинін, О. Козюренко, В. Слиценко, Л. Стелецька й ряд інших. М. Фрадкін створив серію ілюстрацій до "Казок", Л. Левицький виконав цикл малюнків до твору "Абу-Касимові капці" й казки "Заєць та Ведмідь" (1950), а В. Форостецький виконав ілюстрації до збірки байок "Коли ще звірі говорили" й "Коваля Бассіма". М. Таїров дав 1955 р. цікаві ілюстрації до казки "Бурко й Мурко", а Любов Джолос і Євген Соловйов створили кольорові ліногравюри до байок "Коли ще звірі говорили", що тішилися особливим успіхом.

Повість "Борислав сміється" часто хвилює творчу уяву наших мистців. 1952 р. ілюстрував митець Сергій Адамович і створив переконливі картини з доби жахливої експлуатації нашого селянства й робітництва фінансистами та різними спекулянтами. Митець зумів незрівняно протиставити щляхетність підлості. Ілюстрації С. Адамовича — це не тільки високомитецькі твори під ілюстративним оглядом, але й вартісні глибокою психологічністю. Він чудово зобразив Бенедю Синицю, братів Васарабів, ріпників, лихварів тощо.

В. Якубич виконав 1955 р. ілюстрації до повісті "Лель і Полель", Л. Капітан — до повісті "Основи суспільності" (в 1955 р.). Зокрема слід відзначити дуже вірні рисунки Юрія Якутовича до повісті "Перехресні стежки" (в 1955 р.). Одна композиція, що в ній зображує митець момент, коли прийшла жахлива вістка про замордування Вагмана, змальовує галицькі маломістечкові типи непевної професії. Високовартісні також його ілюстрації до драми "Украдене щастя" та оповідання "З села на заробітки".

Відоме оповідання “Свинська конституція” багато мистців ілюстрували впродовж років: С. Адамович, В. Бунов, Д. Гринець, Ю. Зубковський, В. Форостецький та інші. До творів “Чума”, “Історія хлопського кожуха”, “Молода Русь” і “Патріотичні пориви” дали свій вклад А. Базилевич, В. Бунов, Л. Левицький, В. Полтавець, В. Форостецький та інші, а Анатолій Базилевич створив офортні ілюстрації до оповідань “Історія хлопського кожуха”, “Ріпник” і “Гринь”. Мистці Євгенія і Віктор Шевченки дали кольорові ліногравюри до оповідання “До світла”.

Іван Філонов 1956 р. створив дуже вартісні композиції до оповідань “У кузні”, “Вугляр” і “Добрий заробок” — технікою офорту й акватинти, а Олександер Хмельницький виконав прекрасну автолітографію до поеми “Каменярі”. Каменярам він зумів надати особливої динаміки, у постаті на першому пляні вдало зобразив портрет самого Франка, оголеного до пояса і з важким молотом у руках. Мистець показав каменярів на підставі наддніпрянського побуту — козарлюгів у шараварах. Композиція робить можуть враження і завжди буде мати мистецький відгомін у сприйманні.

Г. Пустовійт створив ілюстрації до творів “Грицева школільна наука”, “До світла” та “Олівець” ще 1940 р., коли вони були перекладені на російську мову. До перекладів чужими мовами Франкових творів виконували ілюстрації І. Іжакевич, Л. Левицький, В. Касіян (“Олівець”, 1947 і 1954). М. Сліпченко дав акварельні ілюстрації до “Лісів і пасовиськ”.

Над оформленням творів І. Франка працювали Ю. Галон, Д. Гринець, А. Середа, В. Стеценко та інші, що дали чималий внесок.

Крім цього, багато чужинецьких мистців виконали ілюстрації до перекладів творів І. Франка на різні чужі мови. Найвидатніші ілюстрації М. Черемного (Москва, 1956), І. Кузнецова до дитячих оповідань (Москва, 1946), С. Закржевської (“Малий Мирон”, 1954), Б. Єсьмана (“Мій злочин”, 1954), В. Кудріянова (“Вибране” І. Франка, 1956) та М. Кузьміна, що дав інтерпретації творів “Борислав сміється”, “До світла”, “Оповідання” (1948–1956). Над ілюстраціями до казок працювали Є. Рачов (“Бурко й Бурко”), С. Бутник, О. Гороховцев, Л. Ройтер та інші. Були оформлені поеми, казки, оповідання й притчі І. Франка, видані в Москві, 1956 р., ілюстровані Л. Рябченком й В. Цигалем. Навіть німецький графік Адельгайм Дитцель ілюстрував німецьке видання “Захара Беркута” (“Битва у Тухольській долині”), що вийшло в світ 1956 року в східній зоні Німеччини. Треба відзначити, що більшовики випустили в сателітних країнах біля 40 видань творів І. Франка.

Крім оформлення видань І. Франка, українські мистці під російською окупацією виконали безліч зарисовок артистів, що виступали в творах “Украдене щастя”, “Сон князя Святослава”, “Учитель”, “Захар Беркут”. Тут виявилися Ю. Якутович, М. Філонюк, С. Грунзберг. Їхні зарисовки часто мають немалу мистецьку вартість.

Коли взяти малярські й граверські портрети І. Франка, скульптурні твори, а зокрема композиції на тему його життя й творчості та зелетенську кількість оформлення його творів, то побачимо, що досягнення дуже велиki. Не всі оформлення витримані на певному мистецькому рівні, а під

ідеологічним оглядом багато з них — крайньо тенденційні й фальшиві. В цьому, однак, не стільки вини мистців, скільки окупантів, що зачинули мистцям казильний намордник. Деякі були під загрозою навіть фізичної ліквідації. Московські окупанти трохи толерують І. Франка, як і Шевченка та інших українських національних поетів і письменників. Але часто намагаються, за всяку ціну, “змолоти” українську духовість, розварити в “общому катъолку”. Все ж таких велетнів української літератури, як Іван Франко, зовсім викреслити не можуть.

Не зважаючи на русифікацію, жахливий терор і нещадний наступ Москви на все, що українське, все таки є люди, що відстоюють самобутність української культури. Вони дбають, щоб сплатити належний борг Каменяреві, як тільки трапляється нагода. Здобутки нашого образотворчого мистецтва, що пов’язане з ім’ям великого письменника і його творчістю, свідчать про безмірну любов українського народу до І. Франка, про велику пошану наших мистців до нього.

Дмитро ЧУБ

АВТОР ЕПІЧНИХ ПОЛОТЕН
(До 75-річчя Володимира Гжицького)

Відомому письменникові Володимирові Гжицькому минуло 75 років. Друкуватися почав він ще 1923 р., але дозрілість свого таланту на всю широчінь показав у романі **Чорне озеро**. Після повернення з заслання письменник написав цілу низку творів, серед яких осереднє місце займають романи **Самшитовий гай**, **Опришки**, **У світ широкий**, **Великі надії**.

Народився Володимир Зенонович 15 жовтня 1895 р. в селі Острівець, Теребовельського повіту на Тернопільщині (Західна Україна) в родині вчителя. 1917 р. закінчив Тернопільську гімназію. 1918 р. був мобілізований до австрійської армії, звідки перейшов до галицької 1919 р. Доля закидас його до Харкова, де він працює спершу робітником, потім переходить у мережу освіти, вступаючи одночасно до Інституту сільського господарства й лісництва, який кінчає 1926 р.

Писати почав письменник ще в гімназії, але перша збірка поезій **Трембітні тони**, вийшла аж 1924 р. У ті роки В. Гжицький брав діяльну участь у літературному русі, належав до організації “Плуг”.

1927 р. письменник вступає до літературної організації “Західня Україна”. Пізніше з 57 членів цієї організації лише 7 уціліло. Решта загинула на засланні та по в'язницях.

Пробував свої сили В. Гжицький і в драматичній творчості. 1925 р. пише він для дітей п’есу **По зорі** (маємо один прим. в Едмонтоні — ред.), що здобуває першу премію на конкурсі. 1927 р. створює п’есу **Наступ**. 1928 р. друкує повість **Муца**, а потім збірку оповідань **Ціарське царство** та інші.

Коли з України до Алтайського краю вирушила кіноекспедиція на чолі з О. Довженком, тоді разом із нею поїхав і В. Гжицький. Далекі околиці країни притягали багатьох чарівною природою, самобутнім жит-

тям, віруванням, звичаями. Це була територія Ойротської автономної області. Познайомившись із околицями, з представниками місцевої інтелігенції, В. Гжицький вирішує писати роман *Чорне озеро*, по-ойротському *Кара-Кол*. Збирає він місцевий фольклор, вивчає історію, звичаї, перечитує чимало літератури про ойротів, мандрує по околиці.

У с. Чемал письменник знайомиться з родиною місцевого вчителя Бобрака, що мав дружину та двох доньок. Одна з них, Людмила, і стала прообразом Тані, головної героїні майбутнього твору. Навколо неї фактично й розгортається основна дія твору. У Таню закоханий місцевий лікар, доктор Темір, що збирається одружитися з нею. Але на цьому терені, серед курортників з'являється спритний москвич, молодий красунь, художник Ломов. Цей підступний ловелас і шовініст, що ненавидів усе не російське і звисока дивився на відсталих ойротців, швидко знайомиться з Танею і привертає до себе серце гарної душою й тілом дівчини, обіцяючи одружитися й забрати її до Москви. Але, обдуривши її, іде геть і присилає листа, в якому пише, що він помилувся, його кохання виявилось нестійким, що він передумав. Вагітна Таня впадає в розpac і напівбожевільна йде під час повіді на кручу над бурхливою Катунню і більш не повертається.

Обурений доктор Темір, прочитавши в батьків Тані лист Ломова, іде до Москви, щоб помститися за наречену. Випадково зайшовши в Москві на якусь виставку Темір був дуже вражений однією картиною: це була картина художника Ломова, на якій зображена гола Таня, яка ніби тікає з річки, а за нею женуться різні духи. Це ще більше обурило: Темір бачить надзвичайну схожість обличчя Тані, значить вона голою позувала йому, коли він малював цю картину. Темір знаходить мешкання Ломова, але не хоче заходити, а пробує вислідити й здібати його на вулиці або на виставці. Він цілими днями проводить час біля картини, що мала називу «Чорне озеро». Та ось одного разу Темір побачив біля картини самого Ломова, що прийшов із своєю коханкою. У гніві Темір кидається спершу на картину, рве її на шматки, а потім починає бити в обличчя ловеласа Ломова. Навколо збирається натовп, не розуміючи, що сталося. Лише прибулій міліціонер вирятовує Ломова й заарештовує Теміра.

Роман Гжицького читається з надзвичайною цікавістю. Автор зумів змалювати у своєму творі низку цікавих типів, цікаву природу, ненависть багатьох ойротів до росіян. Одночасно показав шаманів, засліплених у своїй ненависті до кожного чужинця.

У творі є ще інша сюжетна лінія — роман між інженером Манченком і «тьотею» Грушеною. Низку осіб серед ойротської інтелігенції автор показує як щиріх патріотів своєї землі й народу.

Захоплюючі любовні сцени, чарівні краєвиди Алтайського краю з його горами, рослинністю, різного типу людьми автор зображеню барвистою мовою. Оригінальні метафори й порівняння раз-у-раз підсилюють образність мови. Ось кілька прикладів: «Кам блиснув очима, як ножами», «звістка розходитьесь з швидкістю кінських ніг», «збира

думки, як квочка розсипані курчата”, “сонна тайга ліниво ловила тупіт кінських ніг” та багато інших.

Повернувшись до Харкова, В. Гжицький працює над своїм романом, що був надрукований в “Літературному ярмарку” та одночасно окремим виданням тиражем сім тисяч примірників. А наступного року (1930) Чорне озеро виходить у перекладі російською мовою.

Пізніше стало відомо з розповідей автора, що насправді Таня (Людмила) не загинула, більше того, по виході роману російською мовою автор послав Тані примірник книжки з теплим підписом у подарунок, і вона прочитала його з захопленням. Будучи в Чемалі, письменник не один раз разом із Людмилою Бобрак (Танею) робив подорожі до озера Кара-Кол та до села Анос.

По виході роману з друку на В. Гжицького напала критика. Одним із перших був редактор газети “Вісті”, Микола Новицький, який закинув авторові низку ідеологічних гріхів і навіть перенесення обставин з України на ойротський ґрунт. Проте “ЛіМ” друкує знову роман у 1932 р. з деякою переробкою. Попит на цей твір був тоді такий великий, що в книгоцентрі керівник Фальківський, визначаючи тиражі видань, сказав, що він може дати тираж і 100,000, але ж відомо, що з папером криза, тому поставив лише 15,000, а друкували 5,000. Та на шляху цього видання скучились чорні хмари: коли твір був уже в друкарні складений і дано телеграму про друк, головний редактор видавництва склав великий список творів (88 назов), даючи наказ технічному відділові зняти всі ці твори з друку. На списку був роман Чорне озеро.

Таке сталося в наслідок появи в пресі відомого листа Сталіна про ідеологічні ухили в літературі й мистецтві. Заборонено тоді друкувати три твори в перекладі німецькою мовою: Чорна рада П. Куліша, Кармелюк М. Старицького та Кобзар Т. Шевченка.

Співробітник видавництва, що розповів мені про це, а головним чином про Чорне озеро, сказав, що він пішов до технічного відділу із складеним списком і вийняв з картотеки всі картки на 87 видань; коли дійшла черга до Чорного озера, до якого він мав, як і до автора, великі симпатії, вирішив урятувати цю чарівну книжку. Він засунув картку на цей роман під картки, що стояли досить густо, на дно скриньки, а решту поклав на стіл редактора. За кілька хвилин на кожній картці був покладений наказ: “Зняти з друку”, підпис редактора й дата.

У видавництві добре знали, що коли дали телеграму про тираж, то за паду тижнів надійдуть перші примірники. Так, справді, й сталося, цінний твір був урятований. В той час для рятівника твору могла бути велика кара, тому він не сказав про це навіть авторові.

1932 р. вийшов із друку новий роман В. Гжицького Захар Вовгур, що змальовує працю шахтарів на Донбасі. Твір на актуальну тему, але критика знову накинулась на нього за те, що він нібито змалював дуже сильними й вольовими куркулів, які займались у шахті шкідництвом. Тоді вже йшли численні арешти, зокрема серед українських письменників, тому й доля В. Гжицького була вирішена. 1934 р. його заарештовано.

вують, і він потрапляє на заслання. Як писала кілька років тому польська варшавська преса, Гжицького та ще двох українських письменників обвинували в готованні замаху на першого секретаря ЦК КП(б)У П. Постищева, що, зрозуміло, було цілковитою вигадкою берівських людоловів. Діставши десять років ув'язнення, письменник потрапляє спершу на канал Волга-Москва на тяжку роботу, а пізніше його засилають на працю у вугільніх шахтах аж у далеку й холодну Комі. Десятирічне заслання, як і в письменника Б. Антоненка-Давидовича, тривало аж двадцять два роки.

Повернувшись 1956 р. з заслання на рідну землю, письменник перш за все береться за переробку свого роману *Чорне озеро*, згідно з новим курсом. Він уводить нових дійових осіб, зокрема росіяніна Дмитра Івановича Смірнова, як протиставлення розбещеному шовіністові Ломову. Смірнов із пролетарським походженням і вихованням, з революційним стажем і з багатьма ідеальними рисами. Після переробки значно свідомішим в ідеологічному відношенні став і місцевий лікар-патріот, доктор Темір. Автор підсилив у творі пропагандивно-ідеологічні моменти. 1957 р. роман вийшов у світ накладом 30,000 прим., крім того, його було перевидано тричі: двічі українською мовою і раз російською. Таким чином, *Чорне озеро* було видане на рідних землях вісім разів та двічі в інших країнах (Німеччина й Канада), загальним тиражем 174,500 примірників.

Ніби бажаючи надолужити втрачені на засланні роки, В. Гжицький наполегливо працює над новими творами. 1958 р. він видає оповідання й повість *Повернення*, 1960 р. роман *У світ широкий*, у 1962-му роман *Опришки*, про відомого Олексу Довбуша, 1963 р. роман *Великі надії*; 1970 р. вийшла повість для юнацтва *Пустинний берег...* Крім того, з'явилася дві менші книжки, перевидано *Опришки*, а в 1968 р. вийшов у світ новий роман *Слово чести*. Недавно письменник здав до друку щойно написаний роман *Кармелюк*. Як бачимо, своє 75-річчя письменник зустрічає з великим надбанням.

Одним з останніх більших творів автора є роман *Слово чести*, що вийшов з друку у видавництві "Каменяр" 1968 р. В. Гжицький змальовує тут життя двох сільських інтелігентів — сина директора школи Юрка Горського і Антося Прокопчука. На тлі сільської дійсності й політичних обставин автор показує дружбу цих молодих людей, їхні мрії, ідеали, перші знайомства з дівчатами, одруження Антося з дочкою священика, що зрештою й ламає їхню приязнь. З того часу їхні шляхи йдуть різно, вони лише зрідка зустрічаються, але без тієї теплоти, що була колись. Антося дістає парафію і стає священиком, а Юрко запалюється революційними ідеями, покладаючи надії на російську армію.

У цьому творі більше тенденційності, ніж в інших. Автор у рожевих тонах малює майбутній прихід російської армії, забувши про те, як під час першої світової війни царське військо грабувало й арештовувало українську інтелігенцію, як у галицьких письменників нищили літературні архіви, як ешелони арештованих ішли на далеку північ Росії.

Закінчується роман тим, що Юрко потрапляє спершу на службу до галицької армії, а з приходом революції разом з ешелоном поранених полонених російської армії виrushає на схід аж до Харкова, де й лишається.

У романі зрідка трапляються русизми: "поляна" (галявина), "поштова відкритка" (листівка), "вогнестрільний" (вогнепальний). У романі **Чорне озеро** теж трапляються русизми: "суслики" (ховрашки), "туловища" (тулуби), "окружали" (оточували), "розсяло слухала" (розгублено...), "трусість" (боягузство), "кнут" (батіг), "блістять" (блищать), "устьє" (гирло), "негодування" (обурення)...

Та ці дрібні недоліки можна пояснити довгим перебуванням автора на засланні, на далекій півночі. Загально кажучи, мова творів В. Гжицького гарна, образна, мальовнича.

Не зважаючи на поважний вік автора, він працює над новими творами. Уже після здачі до друку роману **Кармелюк** написав новелі **Орися, Маланка, Онуфрій Дума та Пасажири**.

До 75-річчя нашого письменника львівська телестудія — Роман Лубківський та Неля Братунь — готують короткометражний фільм про ювіляра. Хочеться висловити здивування, що про Володимира Зеноновича не видано бодай критичного нарису.

Наш ювіляр — майстер великих художніх полотен, що охоплюють багато різноманітних сфер життя, з безліччю героїв, своєрідних характерів, що історіями свого буття творять поважний відтинок історії нашого народу. Твори В. Гжицького — це великий вклад у скарбницю нашої літератури. А його діапазон і багатогранність у зображенні дійсності, його живі персонажі давно просяться на фільмову плівку. Ломові із **Чорного озера** — це ходячий тип, що живе й діє тепер в Україні, в усіх ділянках її життя, намагаючись вигнати чи задушити і нашу рідну мову, і нашу культуру, мріючи про "едінну-неделімую", але цього шовіністичного типа не дозволено висвітлювати в літературі.

Бажаємо талановитому письменникові В. Гжицькому, страдникові, вірному синові українського народу, доброго здоров'я та енергії, щоб виконати задумані пляни.

З УКРАЇНСЬКОГО ФОЛКЛЬОРУ В КАНАДІ

У КРАЇНА

Шумить потік біля хати,
І пташки співають в гаю.
Співом сповнені кімнати...
Як весело в ріднім краю!
Тут барвінок розстелився,
Цвітом убрана калина.
І вишневий сад розцвівся,
Кругом мене вся родина.

Тут лагідний вітер віс,
Землю дощики скропили,
Яриною зеленіє...
Творче, дай снаги і сили!
Поле й небо воєдино
Сяють чистою красою.
Люба мати Україно,
Я горджуся скрізь тобою!

С. ДУМКА, Бурнебу, Британська Колюмбія.

Вірш написано під час подорожі по Україні.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Оксана Лятуринська (1902 - 1970), поетка і скульпторка, авторка кількох збірок поезій та книжки оповідань МАТЕРИНКИ (1946) померла в Міннеаполісі. Див. статтю про неї в шостій книзі альманаху.

Степан Волинець (1895 - 1969), журналіст, співредактор УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ, помер у Вінніпезі, проживши 74 роки.

Йосиф Ясенчук (1893 - 1970), автор книжки КАНАДІЙСЬКИЙ КОБЗАР (Едмонтон, 1918), одноактівки ПОМІЧ В НЕЩАСТЮ (Вінніпег, 1948) та інші. Помер у Банкувері, де й похований. Дружина "поета-самоука", як він сам себе називав, стала патроном цієї книги альманаху.

Юліян Стечишин (1895 - 1971), адвокат за фахом, довголітній ректор Інституту ім. П. Могили, відомий громадський діяч у Канаді, дослідник українського поселення, автор англомовної УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИКИ та багатьох статей, помер у Саскатуні. Він був рідним братом двох інших Стечишиних, що також багато прислужилися до збереження й розбудови українства на цьому материкові.

Микола Лазорський (1890 - 1970), письменник, автор романів ГЕТЬМАН КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ (1961), СТЕПОВА КВІТКА (1965), про Роксоляну, та інш., помер в Австралії.

Петро Волиняк (1907 - 1969), письменник і редактор та видавець місячника "Нові дні" (засновано 1950 р.), помер у Торонті. Див. статтю про нього в цій книзі.

Федір Луців, дослідник спадщини о. Агапія Гончаренка, автор багатьох статей і книги "ФАДЕР АГАПІУС ГОНЧАРЕНКО" (1970), помер 9 серпня 1969 р. в Міннеаполісі.

Фотій Мелешко (1889 - 1970), письменник, колишній отаман партізанських загонів на півдні України, майор армії УНР, автор трилогії ТРИ ПОКОЛІННЯ (перший том — 1943 р., другий — 1959 р., третій ще не видано) та "драматичного нарису" ТРЬОМА ШЛЯХАМИ (Лондон, 1954), помер у Нью-Йорку. Уривки з третього тому трилогії були надруковані в третій книзі цього альманаху.

Олекса Стефанович (1900 - 1970), поет, автор збірок ПОЕЗІЇ (1927) та "СТЕФАНОС" (1939) і багатьох віршів, що друкувалися в еміграційних часописах, помер у Боффало. Останні роки жив осамітнено, уникав будь-яких зв'язків із довкільним світом.

Іван Недільський (1895 - 1970), композитор, автор широко відомої пісні "Засяло сонце золоте", а також хорової композиції "Служба Божа", помер у Нью-Йорку.

Ольга Литвин (1905-1970), письменниця, померла в Перті, Австралія.

Марія Дейко, педагог і укладач кількох читанок для дітей, померла в Мельбурні (Австралія).

Йосип Мирослав Мельничук (1908 - 1971), що народився в Янові, Манітоба, був діяльним учителем (викладав також українську мову), директором школи, головою Інституту Св. Івана (колишній Інститут ім. М. Грушевського) в Едмонтоні, головою Товариства українських учителів Альберти. Поховано в Едмонтоні. Пані Ольга Мельничук, дружина небіжчика, стала патроном "Північного сяйва".

СПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

У статті за підписом Миколи Мельничука про бл. п. В. Купченка (див. книгу 4 альманаху) вкрадлося, з нашої вини, кілька помилок. Найголовніші з них виправляємо: бл. п. В. Купченко здобув докторат не в УВУ, а в Оттавському університеті; співпрацював з "Променем" у Чернівцях, але не був його засновником; вшановуючи пам'ять свого чоловіка, пані Ганна Кулченко установила не щорічну, а одноразову шкільну стипендію за найкраще знання української мови. Крім підписаного, статтю складали ще три інші особи. Отже, М. Мельничук не несе відповідальності за недогляди.

У 100-РІЧЧЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У КЛІВЛЕНДІ

18 та 19 вересня 1971 р. у Клівленді відбулися багатотисячні святкування з нагоди 100-річчя від дня народження Лесі Українки. Театральний гурток "Трембіта" під керуванням Бранки Кривуцької поставив драму Лесі Українки "Оргія".

Недільні святкування попередили Богослуження в обох українських церквах, а саму церемонію перед пам'ятником Лесі Українці відкрила голова крайового комітету Стефанія Пушкар. Останнім промовляв голова клівлендського комітету Василь Ліщинський. Проф. Яр Славутич говорив про Лесю як найславнішу доньку України. У програмі дня були ще: декламація Віри Левицької, виступ жіночого хору під диригентурою І. Садовського, декламація Юрія Денисенка англійською мовою "Контра спем сперо", вручення пропам'ятної таблиці та урни з землею з могили Лесі Українки її сестрі Ісидорі Косач-Борисовій, що живе у Філадельфії. Майстрами церемонії були д-р Богдан Футей і д-р Володимир Базарко.

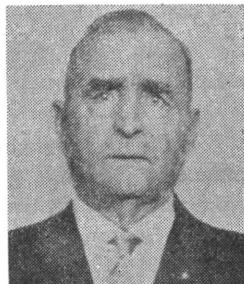
ПОЗДОРОВЛЕННЯ ЮВІЛЯРАМ

Видавництво "Славута" щиро поздоровляє авторів літературно-мистецького альманаху "Північне сяйво" з їхніми ювілеями, а саме: Микиту Мандрику (з нагоди 85-річчя), Левка Ромена (з нагоди 80-річчя), І. Кмету-Ічнянського й Василя Чапленка (з нагоди 70-річчя), Уласа Самчука (з нагоди 65-річчя), В. Скорупського (з нагоди 60-річчя), Леоніда Полтаву, Олега Зуєвського, Бориса Олександрова, Володимира Шелеста (з нагоди 50-річчя).

Г. БРАТУНЕНКО

ВАСИЛЬ СОРОХАН

(Український народний філософ в Альберті)

Незабаром українці в усьому світі будуть відзначати 250-річчя з дня народження українського філософа Григорія Сковороди (1722 - 1794), чиї твори зробили значний вплив на розвиток української літератури (І. Котляревський, Т. Шевченко та інші).

Українські поселенці в Західній Канаді дуже щасливі, що мають серед себе п. Василя Сорохана, який іде слідами Г. Сковороди і своїм простим, дохідливим словом бореться за мир у світі, за справедливість між народами, за рівність між ними, за перемогу добра над злом і за християнські чесноти. У нього слово не розходиться з ділом. Розуміючи вагу альманаху "Північне сяйво", він став його щедрим меценатом, пожертвувавши значну суму на видання п'ятої книги.

Народився В. Сорохан 22 березня 1898 р. в селі Кадобівцях Заставнєцького повіту на Буковині. Після закінчення початкової школи, через брак грошей, не міг він учитися далі. Довелося працювати листоношою, щоб заробляти на прожиток, — аж до світової війни. Перебувши кілька років в австрійській армії, якийсь час жив у домі. 1928 року приїхав до Канади й зупинився в Едмонтоні. Працював на фармах, а пізніше й сам фармерував. Про все це він дуже цікаво розповідає у своєму життєписі, що має велику документальну цінність. Тепер живе на пенсії.

1961 р. вийшла в світ книжка В. Сорохана — **Відкритий лист до провідників світу**, накладом автора. Тут зібрано слушні міркування народного філософа про життя народів на християнських засадах.

Нещодавно В. Сорохан закінчив нову велику працю **Історія світових подій і плян запровадження миру в світі**, в якій дає свої цінні поради, як жити народам і громадам у згоді та в братній любові. На прикладах із історії різних країн та на основі сучасних подій він приходить до вірних висновків як правдивий народний історіософ. Праця варта друку й поширення серед поселенців.

У зв'язку з цим наше видавництво плянує в шостій книзі альманаху надрукувати краї, вибрані місця з життєпису В. Сорохана. Одночасно закликамо всіх шанувальників рідного слова та християнської правди прислати на адресу видавництва передплату — по 10 дол. за

один примірник Історії світових подій. Як тільки накопичимо відповідну суму, приступимо до видання.

Шановні читачі, допоможіть видати цінну працю В. Сорохана!

SLAVS IN CANADA, III.

Третій том досліджень англійською мовою про слов'ян у Канаді вийшов у світ 1971 р. в Торонто. Українські теми обговорено в таких статтях: “Етнічна ідентифікація та погляди студентів українського походження” В. Бодоркова, “Життєписи перших українських поселенців, що прибули 1891 - 1900 років” В. Кея, “Слов'янські меншості в Канаді” Яр. Рудницького, “Українські підручники, видані в Канаді” Яра Славутича, “Аналіза преси канадських слов'ян” А. Малицького. Українські теми порушено в кількох інших статтях.

ЗМІСТ

Пам'ятник Л. Українці в Клівленді	2
М. Щербак — Леся Українка (вірш)	5
Л. Полтава — Пісня про Л. Українку (вірш)	5
С. Дзюба — У 100-річчя Л. Українки	6
Л. Костенко — Дійду, добіжу, долечу (вірш)	6
В. Винниченко — Поклади золота (роман)	7
П. Карпенко-Криниця — Гора (вірш)	118
Яр Славутич — До книги “Завойовники прерій”	119
Яр Славутич — Із книги “Мудроці мандрів”	121
В. Гаврилюк — Афоризми	122
Б. Мазепа — Два вірші	122
І. Боднарчук — Між двома горами (оповідання)	123
М. Мандрика — Агонія велетня духу (вірш)	125
Дан Мур — Чотири вірші	126
Б. Бора — Два вірші	129
О. Буйняк — До північного сяйва (нарис)	130
Л. Мурович — Два вірші	134
А. Легіт — Два вірші	135
І. Качуровський — Покірна правді і красі (стаття)	136
С. Чорній — Мотиви патріотизму в. Л. Українки (стаття)	162
П. Одарченко — Нове про Л. Українку (стаття)	167
Ю. Клиновий — П. Волиняк (стаття)	170
Яр Славутич — Огляд українських видань у Канаді, II	172
І. Кейван — Творчість І. Франка в мистецтві (стаття)	193
Д. Чуб — Автор епічних полотен (стаття)	200
Е. Думка — Україна (вірш)	204
Посмертні згадки	205
Поздоровлення ювілярам	206
Г. Братуненко — Василь Сорохан (стаття)	207

ЧИТАЙТЕ В ШОСТІЙ КНИЗІ АЛЬМАНАХУ:

Закінчення роману "Поклади золота" В. Винниченка.
Спомини Анатоля Гака.
"Іван Франко як назозванець" д-ра В. Жили.
"Мова Василя Чапленка" д-ра П. Ковалєва.
"Народна пісня з Альберти" д-ра Я. Рудницького.
"Походження назви Січі Запорізької" проф. В. Чапленка.
"Походження Памва Беринди" д-ра Я. Розумного.
"Микола Лазорський" Дмитра Чуба.
"Про літературну дискусію між П. Мирним і М. Коцюбинським"
проф. В. Смирнова.
"Виставка В. Куриліка" д-ра М. Кейвана.
"Мужність і ніжність — поезія О. Лятуринської" д-ра Я. Славутича.
Нові сонети Теодора Матвієнка.
Огляд української прози в Канаді.

